

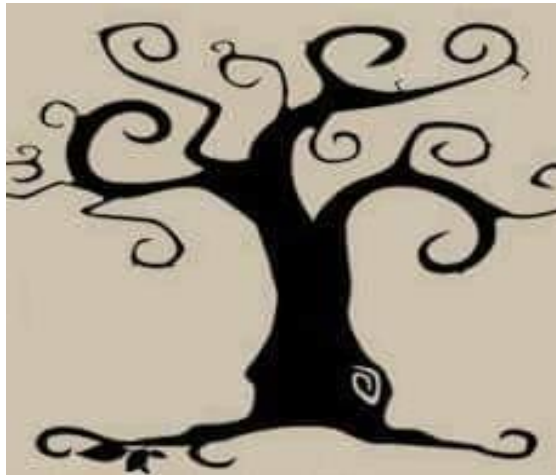

Τμήμα Ιστορίας

Πτυχιακή Εργασία

Θέμα:

Η παιδαγωγική του Alexander Sutherland Neill στην Ελλάδα. Η περίπτωση του «Μικρού Δέντρου».

Εισηγητής: Καρζής Χρήστος

Επιβλέπων καθηγητής: Αγγελάκος Κωνσταντίνος

ΚΕΡΚΥΡΑ 2023

Περιεχόμενα

Εισαγωγή	3
i Η Νέα Παιδαγωγική.....	5
ii Το Μικρό Δέντρο (Παιδαγωγικές επιρροές)	7
Κεφάλαιο 1 ^ο	14
Το Μικρό Δέντρο	14
1.1 Ο χώρος στο Μικρό Δέντρο	15
1.2 Ο αγρός	16
1.3 Ο εσωτερικός χώρος	19
Κεφάλαιο 2 ^ο	21
Μια μέρα στο Μικρό Δέντρο – Τρόπος λειτουργίας της δομής.....	21
2.1 Η προσέλευση	22
2.2 Η συνέλευση	23
2.3 Μετά τη συνέλευση.....	25
2.4 Η ώρα του φαγητού.....	27
2.5 Έως την ώρα της αποχώρησης	28
2.6 Τα γενέθλια	29
Κεφάλαιο 3 ^ο	32
Κριτική ανάλυση	32
3.1 Η εκπαίδευση στο ελληνικό κράτος	32
3.2 Η θέση του Μικρού Δέντρου στην ελληνική εκπαίδευση	33
Επίλογος	37
Βιβλιογραφικές Αναφορές	38
Φωτογραφίες.....	40
Παράθεμα.....	47

Εισαγωγή

Σύμφωνα με τον René Hubert, η αγωγή είναι: «το σύνολο της δράσης και των επιδράσεων που ασκούνται εκούσια από ένα ανθρώπινο ον σε ένα άλλο, κατά κύριο λόγο από έναν ενήλικα σε ένα νέο, προσανατολισμένες προς το στόχο που αποτελεί η διαμόρφωση μέσα στο νεότερο των κάθε είδους ικανοτήτων που αντιστοιχούν με τους τελικούς σκοπούς για τους οποίους προορίζεται, καθώς προσεγγίζει την ωριμότητα».¹ Αυτό που καταλαβαίνει κανείς διαβάζοντας τον παραπάνω ορισμό, είναι πως η αγωγή είναι μια μιμητική διαδικασία την οποία ο νεότερος πρέπει να υιοθετήσει για να κατανοήσει καλύτερα τα όσα διδάσκεται, αλλά και πως η αγωγή είναι μια διαδικασία, η οποία είναι στενά συνδεδεμένη με την πολιτική. Εφόσον η αγωγή έχει ως στόχο την επίτευξη της δημιουργίας ενός χρηστού πολίτη, μέσα από μια διαδικασία ωρίμανσης του ατόμου, θα μπορούσε κάποιος να πει πως τελικά η αγωγή, είναι μια πολιτική διαδικασία.

Εξετάζοντας κανείς τα ιστορικά στοιχεία που διαθέτουμε για την αγωγή, ήδη από την κλασική περίοδο, έως και σήμερα, θα διαπιστώσει πως η αγωγή έχει μετασχηματιστεί με έναν τρόπο ανάλογο της εξέλιξης της ανθρώπινης κοινωνίας. Ο άνθρωπος ξεκινώντας από μια πρωταρχική κατάσταση στην οποία φαίνεται ο ενήλικας να ζωγράφιζε έναν βίσωνα ή μια αναπαράσταση του κυνηγιού στην επιφάνεια μιας σπηλιάς, ώστε να κατανοήσει ο νεότερος τον τρόπο ζωής και το περιβάλλον γύρω του, πέρασε αργότερα στην ανάπτυξη μιας “παιδείας” κατά τους αρχαίους χρόνους, με σπουδαία επιτεύγματα, όπως διαπιστώνει κανείς από τα κείμενα που μας σώζονται έως και σήμερα. Αργότερα με την έλευση του χριστιανισμού, η αγωγή βλέπουμε να προσαρμόζεται στα χρηστά ήθη και στην αναζήτηση της φύσης του ανθρώπου πριν την πτώση, στρέφοντας το βλέμμα της προς τον ουρανό για την ανεύρεση όλων των απαντήσεων, για να φτάσει στο σήμερα να συνοδεύει τη σύσταση του σύγχρονου κράτους (εθνική αγωγή, λαϊκή αγωγή), ανοίγοντας μεγάλα ιδεολογικά χάσματα (δημόσια-ιδιωτική αγωγή), διαποτίζοντας όλες τις δομές που είναι υπεύθυνες για την ανάπτυξη του παιδιού (οικογενειακή-προσχολική αγωγή) και έχοντας επεκταθεί στο σύνολο της ζωής μας (διαρκής/συνεχιζόμενη αγωγή). Θα χρησιμοποιηθεί για την καλλιέργεια καθεμιάς από τις ανθρώπινες φυσικές δυνατότητες (φυσική αγωγή, σεξουαλική αγωγή, ηθική αγωγή) και θα επιφορτιστεί με το καθήκον της σωτηρίας των ατόμων που έχουν απορριφθεί στο περιθώριο της κοινωνίας (ειδική αγωγή, σωφρονιστική αγωγή).²

¹ Vigarello G.(2010). Οι επιστήμες της αγωγής: το περιεχόμενο του όρου. Στο Αγγελάκος Κ. (Επιμ.), *Πρόσωπα, ιδέες και θέματα στις επιστήμες της αγωγής Από το μύθο της παιδαγωγικής επάρκειας στην ουσία της παιδαγωγικής σκέψης* (σσ. 87-90). Αθήνα: Κέδρος

² Soëtard M. (2010). Αγωγή: Από τη γέννηση του όρου στις σύγχρονες θεωρίες. Στο Αγγελάκος Κ. (Επιμ.), *Πρόσωπα, ιδέες και θέματα στις επιστήμες της αγωγής Από το μύθο της παιδαγωγικής επάρκειας στην ουσία της παιδαγωγικής σκέψης* (σσ. 90-92). Αθήνα: Κέδρος

Αν και κατά την περίοδο του μεσαίωνα, παρατηρείται μια απομάκρυνση από την κοσμική αγωγή και μια στροφή προς την θρησκεία, με το ιερατείο να αναλαμβάνει το έργο της αγωγής, η Αναγέννηση και το ρεύμα του Ουμανισμού φαίνεται να ανατρέπουν αυτό το καθεστώς, φέρνοντας τον άνθρωπο στο προσκήνιο. Μεγάλο μέρος της σημερινής αγωγής, όπως αυτό είναι διαμορφωμένο στα σύγχρονα δυτικά κράτη, το οφείλουμε στις προσπάθειες αυτών των ανθρώπων της εποχής εκείνης, οι οποίοι τοποθέτησαν τον άνθρωπο στο κέντρο της παρατήρησης, αν και όπως θα δούμε παρακάτω η διαδικασία της σύλληψης μιας θεωρίας της αγωγής, με την μεταφορά της στην πράξη, έχει μεγάλη απόκλιση.

Εάν θεωρήσουμε τον Comenius (1592-1670) τον άνθρωπο τον οποίο έδωσε το έναυσμα για τη Νέα Αγωγή μέσα από το έργο του με το οποίο προσπάθησε να προάγει την κοινωνία των ανθρώπων, αλλά και να μετατρέψει το σχολείο σε ένα «εργαστήριο της ανθρωπότητας», τότε χωρίς αμφιβολία, θα μπορούσαμε να πούμε, πως ο Rousseau (1712-1778) έφερε την επανάσταση πάνω στον συγκεκριμένο κλάδο, μέσω του Αιμίλιου (Émil 1762). Και ενώ ο πρώτος, δημιουργεί ένα ολοκληρωμένο πολιτικό και εκπαιδευτικό σύστημα, μέσα από ένα έργο που ξεπερνά τα 300 συγγράμματα³, ο δεύτερος μέσα από ένα έργο τόσο αμφιλεγόμενο μας βάζει τα θεμέλια για την εκπαίδευση του ανθρώπου από τον άνθρωπο: *Παιδαγωγός! Τι υπέρτατη ψυχή!...Στ' αλήθεια, για να κάνεις έναν άνθρωπο, πρέπει να είσαι ή πατέρας ή περισσότερο από άνθρωπος εσύ ο ίδιος.*⁴ Αν και η μελέτη του έργου του Rousseau από τους μεταγενέστερους, οι οποίοι παίρνοντας αποσπασματικά κάποιες φράσεις ή παραθέματα από αυτό και ψαλιδίζοντάς τα, θέλησαν να τα χρησιμοποιήσουν ανάλογα με την δική τους προσέγγιση προς τις θεωρίες του συγγραφέα δημιούργησαν μια εικόνα λανθασμένη για αυτόν, ο οποίος έφτασε σε σημείο να φαίνεται ως οπαδός του φιλελευθερισμού και της ατομικιστικής εκπαίδευσης, η ιστορία φαίνεται να τον δικαιώνει όσο αναφορά τη συμβολή του στο πλαίσιο της αγωγής σε παγκόσμιο επίπεδο.

Όλο αυτό το θεωρητικό υπόβαθρο που είχε δημιουργήσει ο Rousseau, προσπάθησε σε μεγάλο βαθμό να υλοποιήσει ο Johann Heinrich Pestalozzi (1746-1827) μέσα από το σχολείο που ίδρυσε στην ύπαιθρο της Ζυρίχης, το Neuhof. Υιοθετώντας σχεδόν πλήρως τις θεωρίες του Rousseau, οι οποίες παρουσιάζονταν μέσα από το έργο του Αιμίλιου, άλλαξε τον τρόπο ζωής του και μετακομίζοντας στην ύπαιθρο, έγινε αγρότης, ενώ αργότερα ίδρυσε ένα σχολείο για φτωχά παιδιά, τα οποία λάμβαναν εκπαίδευση και ταυτόχρονα εργάζονταν στην εταιρία του. Με αυτόν τον τρόπο, (σύμφωνα με την άποψη του Pestalozzi) τα φτωχά παιδιά μπορούσαν πλέον να έχουν εκπαίδευση, ρούχα και διαμονή

³ Cussey A. (2010). Comenius Jean Amos (Κομένιος, 1592-1670). Στο Αγγελάκος Κ. (Επιμ.), *Πρόσωπα, ιδέες και θέματα στις επιστήμες της αγωγής Από το μύθο της παιδαγωγικής επάρκειας στην ουσία της παιδαγωγικής σκέψης* (σσ. 19-21). Αθήνα: Κέδρος

⁴ Rousseau J. (1988) *Αιμίλιος*, Αθήνα: Αναγνωστήδης Γερ. σελ.41

με αντάλλαγμα την εργασία τους. Στόχος του Pestalozzi ήταν τα παιδιά να μπορέσουν να ξεπεράσουν μόνα τους την φτώχεια. Το εγχείρημα αυτό είχε μεγάλη απήχηση, με αρκετά σχολεία Pestalozzi να ιδρύονται σε ολόκληρη την Ευρώπη. Ένας νέος άνεμος είχε αρχίσει να πνέει στο πεδίο της εκπαίδευσης, με αρκετούς συνεχιστές οι οποίοι θα προσάρμοζαν, θα εξέλισσαν και θα ανέπτυσσαν νέες μεθόδους, οι οποίες φτάνουν έως τις μέρες μας, άλλες αυτούσιες και άλλες εμπλουτισμένες με νέες θεωρίες και ερεθίσματα.

Προσωπικά θεωρώ πως η αγωγή και η πολιτική, εμπεριέχονται η μία στην άλλη. Η αγωγή δημιουργεί την πολιτική και η πολιτική επηρεάζει τη σύλληψη της αγωγής, με όρια τόσο δυσδιάκριτα, που θα ήταν τουλάχιστον άστοχο κάποιος να προσπαθήσει να εντοπίσει, που ξεκινάει η πολιτική και που η αγωγή ή που οριοθετείτε η καθεμία. Εξετάζοντάς το κανείς ιστορικά, θα παρατηρήσει πως όσοι ήταν επηρεασμένοι από την θεωρία του Rousseau αλλά και το έργο του Pestalozzi, στην προσπάθειά τους να δημιουργήσουν τις δικές τους θεωρίες πάνω στην εκπαίδευση, προσάρμοσαν σε αυτές τις δικές τους πολιτικές πεποιθήσεις, αλλά και ιδεολογίες, κατασκευάζοντας με αυτό τον τρόπο, ένα διακλαδιζόμενο δίκτυο θεωριών περί εκπαίδευσης με βασικό συνθετικό στοιχείο, την θεωρία του Rousseau. Καταλαβαίνει κανείς λοιπόν πως στις περιπτώσεις πολιτικών αλλαγών, αλλά και στις περιπτώσεις όπου νέα πολιτικά κινήματα εμφανίζονταν, νέες προσεγγίσεις περί παιδαγωγικής δημιουργούνταν, βασισμένες στις νέες θεωρίες.

Στην συγκεκριμένη πτυχιακή εργασία, θα ασχοληθούμε με μια προσχολική δομή που έχει δημιουργηθεί στη Θεσσαλονίκη και πως αυτή έχει εξελιχθεί στον χρόνο, σύμφωνα με τις παιδαγωγικές θεωρίες που έχει υιοθετήσει, από διάφορους παιδαγωγούς της Νέας Αγωγής, την ελευθεριακή παιδεία, αλλά και πρόσωπα της πολιτικής.

i Η Νέα Παιδαγωγική

Το κίνημα της Νέας Παιδαγωγικής, το οποίο εμφανίστηκε στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, έφερε τεράστιες αλλαγές στον τρόπο με τον οποίο αντιμετωπίζονταν η εκπαίδευση έως τότε. Σε αυτό το νέο κίνημα, γινόταν μια προσπάθεια αναγνώρισης της προσωπικότητας του παιδιού, αλλά και η οικοδόμηση μιας καλύτερης κοινωνίας, ειδικά μετά το τέλος του Α' Παγκοσμίου πολέμου. Ο ρόλος του εκπαιδευτικού, από πρωταρχικός και αλάθητος, αλλά και η εικόνα του ως πάνσοφος και ρυθμιστής των πάντων εντός της σχολικής αίθουσας, ακόμα και ως ηγετική μορφή εντός των μικρών κοινοτήτων μαζί με τον ιερέα και τον αστυνόμο, αρχίζει να μετατρέπεται σε βοηθητικός και παρεμβατικός και να περιορίζεται στα της εκπαίδευσης, ώστε το παιδί να μπορεί να αναπτύξει τις ικανότητές του μέσα από την παρατήρηση και την αναζήτηση. Η μετατόπιση του κέντρου βάρους από τον εκπαιδευτικό προς το παιδί, ανοίγει το πεδίο της επιστήμης στην εκπαίδευση, με τα μέλη του κινήματος της Νέας Παιδαγωγικής να ελπίζουν πως μέσω της πειραματικής ψυχολογίας θα λύνονταν τα όποια εκπαιδευτικά προβλήματα, αλλά και θα οδηγούντο σε μια καλύτερη εκπαίδευση.

Ήταν εκείνη η περίοδος κατά την οποία μεγάλα ονόματα της θεωρητικής εκπαίδευσης, όπως ο Binet στο Παρίσι, ο Claparède στη Γενεύη, ο Decroly στις Βρυξέλες, η Maria Montessori στη Ρώμη, αλλά και ο John Dewey, καθηγητής της φιλοσοφίας στο Πανεπιστήμιο του Σικάγο – ο οποίος δημιούργησε ένα πειραματικό σχολείο (1894), στο οποίο πρότεινε συγκεκριμένες δραστηριότητες για τα παιδιά (ξυλουργική, μαγειρική, ραπτική, υφαντική) που ενθάρρυναν την πολιτιστική μάθηση και εισήγαγε τη λογική «μαθαίνω κάνοντας» (learning by doing) – έκαναν προσπάθειες ώστε να υλοποιήσουν τις θεωρητικές τους μεθόδους.

Εάν παιδαγωγική σημαίνει ότι το ίδιο άτομο καλύπτει αμοιβαία και διαλεκτικά την εκπαιδευτική θεωρία και την πράξη, και τις εφαρμόζει πάνω στο ίδιο άτομο, τότε ο παιδαγωγός είναι, πριν απ' όλα, ένας πρακτικός-θεωρητικός της εκπαιδευτικής πράξης.⁵ Επομένως ο παιδαγωγός, βάσει του παραπάνω ορισμού, φαίνεται να είναι αυτός που καλείται, να συνδυάσει την θεωρία με την πράξη. Σε μια περίοδο έξαρσης των παιδαγωγικών θεωριών, με τη Νέα Παιδαγωγική να κερδίζει συνεχώς έδαφος, το έργο της υλοποίησης των θεωριών αυτών, θα μπορούσε να πει κανείς, πως δεν ήταν ιδιαίτερα εύκολη υπόθεση. Αυτό διαφαίνεται ακόμη και στον Rousseau, ο οποίος ήταν καθαρά θεωρητικός και δεν υλοποίησε ποτέ σε πρακτικό επίπεδο τις θεωρίες του, κάτι το οποίο θα μπορούσε να μην τον κατατάξει στους παιδαγωγούς, αλλά περισσότερο στους θεωρητικούς φιλόσοφους της εκπαίδευσης, σε σύγκριση μάλιστα με τον Neil ο οποίος από διευθυντής σχολείου αρχικά και ιδρυτής και διευθυντής του δικού του σχολείου αργότερα, φαίνεται να είναι πιο κοντά στο πρακτικό κομμάτι. Αν κάτι λοιπόν χαρακτηρίζει την περίοδο εκείνη, αυτό είναι η προσπάθεια υλοποίησης των θεωριών εκπαίδευσης που υπήρχαν στο συρτάρι για αρκετά χρόνια ή η συρραφή νέων θεωριών, πολλές φορές με προσμίξεις από προγενέστερες.

Στο πεδίο της πολιτικής τώρα και δη της αναρχικής ιδεολογίας, τα πράγματα εκείνη την εποχή ήταν ακόμη ρευστά. Αν και ο αναρχισμός ως ξεχωριστή ιδεολογία διακρίθηκε το 1870 όταν ο Mikhail Alexandrovich Bakunin (1814-1876) αποσπάστηκε από την Πρώτη Διεθνή, την οποία είχαν ιδρύσει ο Karl Heinrich Marx (1818-1883) με τον Pierre Joseph Proudhon (1809-1865)⁶, οι βάσεις για την ελευθεριακή παιδεία (εκπαίδευση επηρεασμένη από τις πολιτικές αντιλήψεις του αναρχισμού) είχαν ξεκινήσει από πιο νωρίς. Ήταν εκείνη η περίοδος, του 1861 μετά την απελευθέρωση των αγροτών στη Ρωσία, κατά την οποία ο Lev Nikolayevich Tolstoy (1828-1910) επέστρεψε στη Yasnaya Polyana, μετά από το ταξίδι του στην Ευρώπη, στο οποίο είχε γνωρίσει τον Victor Hugo και τον Pierre Joseph Proudhon και ίδρυσε 13 σχολεία για τα παιδιά των αγροτών της Ρωσίας. Επηρεασμένος ιδιαίτερα από τον Proudhon, ο Tolstoy ίδρυσε ένα πρότυπο σχολείο, στα πλαίσια της Νέας Παιδαγωγικής και της ελευθεριακής παιδείας. Ένα σχολείο μικτό για αγόρια και κορίτσια, με ελεύθερη κίνηση των παιδιών μέσα στην σχολική αίθουσα και με ένα πρόγραμμα,

⁵ Houssaye J. (2000). Εισαγωγή. Στο Houssaye, J. (Επιμ.). *Δεκαπέντε παιδαγωγοί. Σταθμοί στην ιστορία της παιδαγωγικής σκέψης*. (σσ. 7-21) Αθήνα: Μεταίχμιο

⁶ Avrich P. (1988). *Anarchist portraits*. Princeton: Princeton University Press

προσαρμοσμένο στις απαιτήσεις των παιδιών⁷. Μέσα στα πλαίσια της μελέτης της Νέας Παιδαγωγικής και της ελευθεριακής παιδείας, θα ήταν άστοχο νομίζω κάποιος να προσπαθήσει να θέσει κάποια όρια, τα οποία να εντοπίζουν μια τομή στον μεταξύ τους διαχωρισμό. Οι μεταξύ τους διαφορές, φαίνεται να είναι ελάχιστες λόγω της κοινής θεωρητικής αφετηρίας. Θα παρατηρήσει κανείς πως, οι διαφορές μεταξύ του Neuhoof του Pestalozzi, με το ορφανοτροφείο Prénost στο Cempuis του Paul Robin, είναι ελάχιστες και πως οι βασικοί όροι που θέτονται είναι κοινοί και για τα δυο σχολεία.

ii Το Μικρό Δέντρο (Παιδαγωγικές επιρροές)

Το «Μικρό Δέντρο», έτσι ονομάζεται η δομή με την οποία θα ασχοληθούμε στην εν λόγω εργασία, έχει επηρεαστεί από διάφορους παιδαγωγούς και της θεωρίας, αλλά και πρακτικούς. Ως αφετηρία για το εγχείρημα, προτιμήθηκαν κάποιες περιπτώσεις στις οποίες υπήρχανε υλοποιημένα ιστορικά παραδείγματα είτε μικρής χρονικής διάρκειας, όπως για παράδειγμα του Dewey, ο οποίος ελάχιστα χρόνια είχε το εργαστήριο στην Αμερική (η γενική ομπρέλα της επιρροής μας ήτανε από το κίνημα της Νέας Αγωγής και της Προοδευτικής εκπαίδευσης, τόσο σε Ευρώπη όσο και σε Αμερική. Από την Αμερική από τον John Dewey που το *learning by doing* ήτανε πάρα πολύ βασικό κομμάτι, αλλά και την κοινότητα όπως την έβαζε ο Dewey μέσα σε αυτό, ήταν μεγάλη έμπνευση για εμάς), είτε της Μοντεσόρι το οποίο υπάρχει από το 1900 μέχρι και σήμερα (Να ξεκινήσω με την Μαρία Μοντεσόρι την Ιταλίδα παιδαγωγό και το σπίτι των παιδιών που μας ενέπνευσε ιδιαίτερα στην φιλοσοφία της γενικά κι ας είναι πάρα πολλή ονομαστή για το παιδαγωγικό υλικό της, για μας και η φιλοσοφία της είναι πάρα πολύ βασική, η στάση του ενήλικα σε μια σχολική τάξη πως πρέπει να είναι, να μην κατευθύνει το παιδί, να στήνει ένα απεγνωσμένο περιβάλλον και να αφήνει το παιδί να έχει μια ελεύθερη κίνηση και επιλογή μέσα στο περιβάλλον που θα στήσουνε η παιδαγωγική ομάδα), αλλά και το Summerhill του Neil, το οποίο επίσης υπάρχει 100 χρόνια. Επίσης, επιρροές από διάφορους παιδαγωγούς της Νέας Αγωγής, όπως: J. H. Pestalozzi, τον F. Fröbel, P. Robin, F. Ferrer, M. Montessori, R. Cousinet, J. Korczak, C. Freinet, A. S. Neil, P. Freire. (Το κίνημα της Νέας Αγωγής έχει μέσα μεταρρυθμιστές παιδαγωγούς, έχει ελευθεριακούς παιδαγωγούς, έχει φιλελεύθερους παιδαγωγούς, δηλαδή είναι πραγματικά ένα πολύμορφο κίνημα. Πάντως όμως είχε ένα πολύ βασικό, την απελευθέρωση του παιδιού από την παιδική ηλικία, γιατί για μας πολύ βασικό ήτανε ότι η παιδική ηλικία δεν είναι μια ενιαία θεώρηση και απεικόνιση, αλλά είναι ανάλογα την γεωγραφία, την ιστορία, την παιδική ηλικία. Ένα πολύ κλασικό παράδειγμα που ένα παιδί που βρίσκεται σε μια εμπόλεμη ζώνη δεν είναι το ίδιο με ένα παιδί που ζει σε μια αστική περιοχή στην κεντρική Ευρώπη, δεν μιλάμε για μια ενιαία παιδική ηλικία). Ειδικότερα, η συνέλευση των παιδιών του Μικρού Δέντρου, είναι επηρεασμένη από την παιδική συνέλευση του Summerhill, αυτή την παλιότερη δημοκρατία των

⁷ Tolstoy L. (1862). *Yasnaya Polyana School*. Ανακτήθηκε 2021 [RevoltLib.com](https://www.RevoltLib.com)

παιδιών. Μεγάλος επίσης σταθμός στην σύλληψη και στον τρόπο λειτουργίας της δομής, είναι το παράδειγμα του Francisco Ferrer, ενός αναρχικού παιδαγωγού, ο οποίος με πρότυπο το σχολείο του Paul Robin, ίδρυσε το Μοντέρνο Σχολείο, το οποίο μεταξύ άλλων, δούλευε και πάνω στην εκπαίδευση των τάξεων και στην εκπαίδευση των φύλων. (Μετά την Μοντεσόρι, πολύ έντονος σταθμός για εμάς ήτανε το κίνημα το Μοντέρνο Σχολείο του Francisco Ferrer, αναρχικός παιδαγωγός από Ισπανία ο οποίος είχε εμπνευστεί από το Paul Robin και τον Sebastian Thrun? Δηλαδή είχε εμπνευστεί στην ουσία από τα Γαλλικά σχολεία από τα δυο ελευθεριακά αναρχικά σχολεία. Η ιστορία του Ferrer λίγο πάνω κάτω γνωστή στην εκπαίδευση τάξεων, στην εκπαίδευση φύλων πάρα πολύ πρωτοποριακά για εκείνη την εποχή για το 1900 παραμένουν πάρα πολύ επίκαιρα ζητήματα και τα δυο κι ας είναι θεσμοθετημένα και νομιμοποιημένα στον ελλαδικό χώρο, σχολεία που συνδέονται με το εργατικό κίνημα, που συνδέονται με την γειτονιά, κυριακάτικα σχολεία για τους ενήλικες, για τους γονείς (και τότε φυσικά το μεγαλύτερο μέρος ήτανε αγράμματοι κτλ κτλ), επιστημονικά βιβλία τα οποία γράφονται για τις ηλικίες των παιδιών, εκδοτικό μέσα στο σχολείο, δηλαδή το σχολείο είναι αναπόσπαστο κομμάτι να βγάζει περιοδικό, εφημερίδα και να έχει εκδοτικό, για μας το σχολείο του Ferrer πραγματικά ήτανε η βασική μας επιρροή, η ολιστική βασική μας επιρροή στην φιλοσοφία). Άλλος μεγάλος εμπνευστής για το εγχείρημα του Μικρού Δέντρου, ήταν τα σχολεία που συνδέονται με το εργατικό κίνημα, σχολεία που συνδέονται με την γειτονιά, τα κυριακάτικα σχολεία για τους ενήλικες, για τους γονείς, το κομμάτι της εκπαίδευσης ενηλίκων, όπως το είδε ο Paulo Freire. (Και στη συνέχεια τώρα από εκεί και πέρα η παιδική συνέλευση, η συνέλευση των παιδιών επηρεαστήκαμε από το Summerhill αυτή την παλιότερη δημοκρατία των παιδιών, από το Paulo Freire παρόλο που έκανε για ενήλικους, τον ενήλικο εγγραμματισμό στην ουσία και την κριτική συνειδητοποίηση, αλλά ήταν μια πάρα πολύ εμπνευστική κι αυτή). Η μελέτη πάνω στα παιδαγωγικά και η εξέλιξη μέσω της παρατήρησης, δεν φαίνεται να σταματάει ποτέ στο Μικρό Δέντρο. (Πρώτο μέλημα και στόχος της παιδαγωγικής ομάδας μετά κάπως που είδαμε ότι έγινε αυτή η μελέτη, γίναν αυτά τα ταξίδια, γίναν κάποια σεμινάρια, λίγο αρχίσαμε να μορφοποιούμε πως το φανταζόμαστε τόσο στην θεωρία, όσο και στην πράξη αποφασίσαμε να συγγράψουμε ένα παιδαγωγικό πλαίσιο, γιατί για μας ένα ελευθεριακό σχολείο πέραν του ότι είναι κοινότητα, είναι πολύ βασικό η παιδαγωγική ομάδα να είναι ενεργή τόσο σε έρευνα -σε θεωρία δηλαδή- αλλά τόσο και σε δράση). Η προσαρμογή κάθε χρόνο στα νέα δεδομένα, είναι κομμάτι της ιδεολογίας του Μικρού Δέντρου και η μελέτη σε νεότερους παιδαγωγούς – φιλόσοφους, όπως ο Joel H. Spring, η Judith Suissa και ο Richard Farson, οι οποίοι ειδικεύονται στην ελευθεριακή παιδεία, είναι στοιχεία τα οποία καθιστούν τη δομή ως έναν «εν συνεχεία λειτουργία οργανισμό». Τέλος στην αναζήτηση της στάσης του εκπαιδευτικού μέσα στο χώρο, οι παιδαγωγοί συμφώνησαν στο μοντέλο της παρεμβαίνουσας μη κατευθυντικότητας του Michel Lobrot (όταν φτάσαμε στο δια ταύτα για το πως θα είναι η στάση της συνοδού μέσα στο σχολείο, πως δηλαδή πρακτικά θα είμαστε, μεγάλη επιρροή -την οποία τώρα.....μέθοδο φιλοσοφία....- είναι η μέθοδος της παρεμβαίνουσας μη κατευθυντικότητας (NDI), είναι μια μέθοδος η οποία χρησιμοποιείται και πάρα

πολύ στην εμφύχωση ομάδας, αλλά και σε παιδαγωγικά μπορεί να χρησιμοποιηθεί, εμπνευστής της ήταν ο Michel Lobrot και βασίζεται στο τρίπτυχο (ακούω, συνοδεύω, προτείνω).

Θεωρώ πως όποιος θέλει να ξεκινήσει να μελετάει για την ελευθεριακή παιδεία, δεν μπορεί να ξεκινήσει από κάπου αλλού, αν όχι από τον Tolstoy και τον Paul Robin. Και οι δύο πέρασαν στο πρακτικό μέρος της εκπαίδευσης, προσπαθώντας να υλοποιήσουν τις θεωρίες τους, ο μεν πρώτος μέσω του σχολείου που ίδρυσε στη Yasnaya Polyana την περίοδο της τσαρικής Ρωσίας και ο δε, αναλαμβάνοντας την διοίκηση του ορφανοτροφείου του Prénost στο Cernpui, κατά την διάρκεια της Τρίτης δημοκρατίας στη Γαλλία. Ειδικά για την περίπτωση του σχολείου του Tolstoy, μια παράγραφος από το εγχειρίδιο του σχολείου που ίδρυσε, νομίζω πως περιγράφει με πάσα γλαφυρότητα την ιδεολογία του σχολείου: «Δεν φέρνουν τίποτα μαζί τους, ούτε βιβλία ούτε αντίγραφα. Δεν απαιτείται να μελετούν τα μαθήματά τους στο σπίτι. Όχι μόνο δεν κρατούν τίποτα στα χέρια τους, αλλά και τίποτα στο κεφάλι τους. Ο μελετητής δεν είναι υποχρεωμένος να θυμάται σήμερα κάτι που μπορεί να έχει μάθει το προηγούμενο βράδυ. Η σκέψη για το μάθημά του που πλησιάζει δεν τον ενοχλεί. Φέρνει μόνο τον εαυτό του, τη δεκτική του φύση και την πεποίθηση ότι το σχολείο σήμερα θα είναι το ίδιο χαρούμενο όπως ήταν την προηγούμενη μέρα».⁸ Ελευθερία στην παιδικότητα και στις επιθυμίες των παιδιών, δημιουργώντας ένα περιβάλλον αρεστό και θελκτικό για τα παιδιά. Στην περίπτωση του Paul Robin η ευκαιρία να πραγματοποιήσει τις παιδαγωγικές του θεωρίες, ξεφεύγοντας από την σκληρή επίβλεψη του κράτους, του δόθηκε όταν του προτάθηκε να διοικήσει ένα ορφανοτροφείο. Χωρίς εξωτερικές επιρροές από κράτος ή οικογένεια, τα παιδιά θα μπορούσαν να αφοσιωθούν στις αρχές του ορθολογισμού. Δημιούργησε ένα μικτό ορφανοτροφείο, όπου τα παιδιά μπορούσαν να διδαχτούν γραφή, σχέδιο, γλυπτική, σωματικές ασκήσεις και ασκήσεις επιδεξιότητας, εκπαιδευτικές τεχνολογίες, όπως: στενογραφία, γραφομηχανές, τσιγκογραφία υπήρχε επίσης τυπογραφείο και εργαστήριο παραγωγής εμπορικών αγαθών. Για τον Robin, κάθε ανθρώπινο ον έπρεπε να εξετάζεται από δυο πλευρές: ως ιδιαίτερο ον, το οποίο δικαιούται την πλήρη ανάπτυξη των ικανοτήτων του, αλλά και ως όργανο της συλλογικότητας που πρέπει να προσφέρει σε αυτήν το μερίδιο της αναγκαίας εργασίας⁹, μια σκέψη η οποία επικρατεί και στη δομή του Μικρού Δέντρου.

Όπως προαναφέρθηκε, η ιδέα της παιδικής συνέλευσης που υπάρχει στο Μικρό Δέντρο, είναι εμπνευσμένη από το σχολείο του Summerhill που ίδρυσε ο Alexander Neil. Ένα σχολείο, χτισμένο στην εξοχή και στο κέντρο ενός μεγάλου πάρκου, όπου επικρατούσε το ρητό: κάνετε ό,τι θέλετε, με προαιρετικά μαθήματα και τα παιδιά να μπορούν να παίζουν ή να κάνουν χειροτεχνίες στο ατελιέ. Τα βράδια στο Summerhill προορίζονταν για χορό, θέατρο και γιορτές.¹⁰

⁸ Tolstoy L. (1862). *Yasnaya Polyana School*. Ανακτήθηκε 2021 RevoltLib.com

⁹ Lechevalier B. (2000) Paul Robin. Στο Houssaye, J. (Επιμ.). *Δεκαπέντε παιδαγωγοί. Σταθμοί στην ιστορία της παιδαγωγικής σκέψης*. (σσ. 87-106) Αθήνα: Μεταίχμιο

¹⁰ Saffange J. (2000) Alexander Sutherland Neill Στο Houssaye, J. (Επιμ.). *Δεκαπέντε παιδαγωγοί. Σταθμοί στην ιστορία της παιδαγωγικής σκέψης*. (σσ. 291-309) Αθήνα: Μεταίχμιο

Για τον Alexander Neil σκοπός της ζωής ήταν να γίνει κάποιος ευτυχισμένος, δηλαδή να βρίσκει ενδιαφέροντα και πως η αγωγή πρέπει να είναι μια προετοιμασία για τη ζωή¹¹. Με την σκέψη πως στην αρχή ήταν το χάος και από εκεί θα πρέπει να ξεκινάει κανείς, ο Neil πίστευε πως να δώσεις την απόλυτη ελευθερία στα παιδιά, αυτά θα οδηγηθούν στην απελευθέρωση, μέσω της αυτορρύθμισης. Ξεχωριστή θέση σε αυτό το σχολείο, είχε η συνέλευση στην οποία συζητούνταν τα καθημερινά προβλήματα των παιδιών και ορίζονταν νόμοι και συμμετείχαν και οι μαθητές και οι καθηγητές με δικαίωμα ίσης ψήφου. Το κάθε τι που είχε μια οποιαδήποτε σχέση με τη ζωή της κοινότητας – συμπεριλαμβανομένης και της τιμωρίας για παραπτώματα κατά της κοινότητας – ρυθμιζόνταν με ψηφοφορία στη σχολική συνέλευση.¹² Ένα σχολείο στο οποίο βρήκαν καταφύγιο μικροκακοποιοί, παιδιά με μαθησιακές δυσκολίες και παιδιά διαλυμένων οικογενειών. Σημαντική διαφοροποίηση του εν λόγω σχολείου, ήταν η στάση του απέναντι στη σεξουαλικότητα. Επηρεασμένος από τις θεωρίες του Freud που θεωρούσε τη σεξουαλικότητα σαν τη βασικότερη κινητήρια δύναμη της συμπεριφοράς του ανθρώπου, ο Neil πίστευε στην απελευθέρωση του ατόμου μέσω της σεξουαλικής διαπαιδαγώγησης και εντόπιζε τις προβληματικές που δημιουργούσε η θρησκεία κατατάσσοντας την σεξουαλικότητα στα αμαρτήματα, εμποδίζοντας με αυτόν τον τρόπο την εξέλιξη του ανθρώπου. Η ιδιαιτερότητα της περίπτωσης του Neil ήταν πως ενώ πρακτικά είχε δημιουργήσει ένα σχολείο, το οποίο ήταν πλήρως λειτουργικό, μέσα από το συγγραφικό του έργο δυστυχώς δεν μπόρεσε να μας προσφέρει μια θεωρία, αλλά περιορίστηκε σε παράθεση παραδειγμάτων μέσα από εμπειρικά γεγονότα.

Ξεχωριστό κομμάτι έμπνευσης για το εγχείρημα του Μικρού Δέντρου, ήταν ο Janusz Korczak (1878-1942). *(Και τρίτος μεγάλος κόμβος για εμάς ήταν ο Janusz Korczak που παρόλο που είναι γνωστός για το ζήτημα του ολοκαυτώματος και που οδηγήθηκε με τα παιδιά του ορφανοτροφείου στην Treblinka, εμείς κάπως θέλουμε να υπενθυμίζουμε ότι ήτανε μια πάλι ολιστική παιδαγωγική πρόταση αυτοδιαχείρισης για τα ορφανοτροφεία στην Πολωνία για τα παιδιά εβραίων. Οπότε και αυτό το κομμάτι έχει πάρα πολύ του Korczak για την αυτοδιαχείριση της κοινότητας για το πως ζουν τα παιδιά μαζί με τους ενήλικες. Εκεί είχανε δικαστήριο, είχανε συνέλευση, πάλι είχανε ραδιόφωνο τέλος πάντων είχανε κι εκεί πάρα πολλά εργαλεία για το πως δούλευαν αυτό το κομμάτι της αυτοδιάθεσης του παιδιού στην κοινότητα, δεν ήταν μόνο η συνέλευση).* Ο Korczak ήταν Πολωνό-εβραίος παιδίατρος, παιδαγωγός, συγγραφέας, δημοσιογράφος, κοινωνικός ακτιβιστής και αξιωματικός του πολωνικού στρατού. Αν και έγινε περισσότερο γνωστός για το ζήτημα του ολοκαυτώματος και το πως οδηγήθηκε με τα παιδιά του ορφανοτροφείου στην Treblinka, η προσφορά του μέσα από μια ολιστική παιδαγωγική πρόταση αυτοδιαχείρισης για τα ορφανοτροφεία στην Πολωνία για τα παιδιά εβραίων, είναι σπουδαία. Ο Korczak, ήταν επηρεασμένος από τη θεωρία του

¹¹ Neil, A. S. (1972). *Θεωρία και πράξη της αντιαυταρχικής εκπαίδευσης - Σάμμερχιλ: το επαναστατικό παράδειγμα ενός σχολείου*. Αθήνα: Κουκκίδα. σελ. 61

¹² Neil, A. S. (1972). *Θεωρία και πράξη της αντιαυταρχικής εκπαίδευσης - Σάμμερχιλ: το επαναστατικό παράδειγμα ενός σχολείου*. Αθήνα: Κουκκίδα. σελ. 85

παιδαγωγικού προοδευτισμού, και το έργο του John Dewey, του Jean-Ovide Decroly και της Maria Montessori, αλλά και παλιότερων παιδαγωγών όπως ο Pestalozzi. Επίσης ήταν γνώστης του έργου του Tolstoy. Διετέλεσε διευθυντής του Ορφανοτροφείου Dom Sierot (Σπίτι των Ορφανών), μια δομή για τα ορφανά εβραϊόπουλα της Πολωνίας, η οποία χρηματοδοτούνταν από την εβραϊκή κοινότητα και υπήρξε και συνιδρυτής του ιδρύματος Nasz Dom (Το Σπίτι Μας), μια δομή η οποία φιλοξενούσε ορφανά πολωνικά παιδιά. Και στα δύο ιδρύματα, φιλοξενούνταν παιδιά ηλικίας 7-14 ετών. Όντας ο ίδιος υποστηρικτής της χειραφέτησης του παιδιού, της αυτοδιάθεσής του, του αυτοπροσδιορισμού και του σεβασμού των δικαιωμάτων του, οι δομές που δημιούργησε, στηρίζονταν στην ιδέα μιας αυτοδιοικούμενης κοινότητας, στις οποίες λειτουργούσαν τα δικά τους όργανα, όπως κοινοβούλιο, δικαστήριο, εφημερίδα, σύστημα ωρών υπηρεσίας, συνέλευση, συμβολαιογραφείο, όλα με την συμμετοχή των παιδιών.

Μεγάλη επιρροή στον τρόπο λειτουργίας του Μικρού Δέντρου επίσης άσκησε το έργο του Francisco Ferrer i Guàrdia (1859-1909). Στρεφόμενος στον αναρχισμό, συνειδητοποίησε γρήγορα τον κρίσιμο πολιτικό χαρακτήρα της εκπαίδευσης. Αντιλαμβάνεται πως κανένας κοινωνικός αγώνας δεν μπορεί να επιτύχει αν ο λαός δεν διαθέτει την κατάλληλη παιδεία ώστε να ξεφύγει από τα δεσμά του ψεύδους, των προκαταλήψεων και των παραδόσεων μέσω των οποίων συντηρείτε η κοινωνική και οικονομική ανισότητα. Μονάχα με πνευματική και νοητική κατάρτιση θα πάρουν οι άνθρωποι τη ζωή στα χέρια τους,¹³ και έχοντας ως πρότυπο το ορφανοτροφείο Prénost που είχε ιδρύσει ο Paul Robin στο Cempius, αποφάσισε να ανοίξει ένα ελευθεριακό σχολείο. Το εγχείρημα αυτό δεν θα έπρεπε να είναι αποκομμένο από την κοινωνική πραγματικότητα της Ισπανίας. Όπως χαρακτηριστικά έλεγε, η κοινωνία δεν μπορεί να αλλάξει, αν δεν αλλάξει το σχολείο και το σχολείο δεν μπορεί να αλλάξει αν δεν αλλάξει η κοινωνία, θέλοντας με αυτόν τον τρόπο να τονίσει την αμφίδρομη σχέση αυτών των δύο.

Το Μοντέρνο σχολείο (Escuela Moderna), άνοιξε τις πύλες του το 1901 στη Βαρκελώνη, θέλοντας να προσφέρει μια κοσμική και ελευθεριακή εκπαίδευση. Ο Ferrer, έθεσε ως διδακτική βάση του σχολείου του, τις φυσικές επιστήμες και τον ηθικό ορθολογισμό. Συνεχίζει στο ιδανικό των πρωτοπόρων παιδαγωγών, όπως ο Rousseau και ο Pestalozzi, ενώ φαίνεται να ταιριάζει στο πνεύμα των συναγωνιστών του Kropotkin και Tolstoy. Αναγνωρίζοντας τις διαφορετικές ανάγκες του κάθε μαθητή, προώθησε τις αυθόρμητες επιθυμίες τους, σε ένα φυσικό περιβάλλον. Οι τάξεις ήταν μικτές για τα δύο φύλα, αλλά και κοινωνικά, πιστεύοντας στην συνεκπαίδευση των κοινωνικών τάξεων. Στηρίζοντας την πρώτη παράγραφο της διακήρυξης της Γαλλικής επανάστασης, που αναφέρει πως: «Οι άνθρωποι γεννιούνται και παραμένουν ελεύθεροι με ίσα δικαιώματα», δήλωνε πως δεν πρέπει να υπάρχει κοινωνική ανισότητα και πίστευε πως με το να ιδρύσει κανείς ένα σχολείο για τα φτωχά παιδιά με δωρεάν φοίτηση, αυτό δεν θα βοηθούσε καθόλου στην καταπολέμηση της κοινωνικής ανισότητας. Στο σχολείο, αποφεύγονταν οι τιμωρίες, οι ανταμοιβές και οι εξετάσεις και

¹³ Ferrer i Guardia F. (2021). *Το Μοντέρνο Σχολείο - Η καταγωγή και τα ιδανικά του*. Αθήνα: Στάσει Εκκρίπτοντες, σελ.9

ενθαρρύνονταν η πρακτική εμπειρία. Προωθούσε την σχολική υγιεινή έναντι της βρομιάς της Καθολικής Εκκλησίας, η οποία επικρατούσε στην Ισπανία εκείνη την περίοδο, με σεμινάρια υγιεινής για τα παιδιά, αλλά και τη σύνταξη ιστορικού υγείας για το κάθε παιδί ξεχωριστά. Το σχολείο φιλοξενούσε Κυριακάτικες διαλέξεις για ενήλικες, τις οποίες παρακολουθούσαν οι μαθητές με μέλη των οικογενειών τους, αλλά και πλήθος εργατών και αναπτύσσονταν θέματα φυσιολογίας και υγιεινής, αλλά και μαθήματα γεωγραφίας και φυσικών επιστημών. Στο σχολείο λειτουργούσε επίσης και τυπογραφείο, το οποίο διαχειρίζονταν οι μαθητές και τύπωνε σχολικά βιβλία και το περιοδικό του σχολείου, το περίφημο *Δελτίο*. Αν και η ανάγκη που γέννησε τη δημιουργία του εν λόγω Δελτίου ήταν η προσπάθεια απόκρουσης των συκοφαντικών προς το Μοντέρνο Σχολείο άρθρων από τον Τύπο της εποχής, το Δελτίο συμπεριλάμβανε επίσης το πρόγραμμα του σχολείου, παιδαγωγικά άρθρα των εκπαιδευτικών του σχολείου, μεταφράσεις από κείμενα περιοδικών και εφημερίδων του εξωτερικού, αλλά και ανασκοπήσεις των Κυριακάτικων διαλέξεων. Επίσης δημοσίευε σε ειδική στήλη, τις σκέψεις των μαθητών.¹⁴

Ξεχωριστή βαρύτητα υπήρχε στην εκπαίδευση των εκπαιδευτικών του Μοντέρνου Σχολείου. Ήταν μια προβληματική που ταλάνιζε έντονα τον Ferrer, γιατί ενώ από τη μία υπήρχαν αρκετοί εκπαιδευτικοί εκείνη την περίοδο στην χώρα, από την άλλη, ποιος από αυτούς θα ήταν κατάλληλος για το Μοντέρνο Σχολείο; Ενώ υπήρχε η διαμόρφωση του προγράμματος για τον σχεδιασμό της διδασκαλίας και της ορθολογικής εκπαίδευσης, δεν υπήρχε το κατάλληλο εκπαιδευτικό προσωπικό για να το εφαρμόσει. Από την μία πλευρά υπήρχαν οι επαγγελματίες εκπαιδευτικοί οι οποίοι χρειαζόνταν ιδιαίτερη εκπαίδευση για να διδάξουν σε ένα ορθολογικό σχολείο, από την άλλη κάποιος ο οποίος δεν είχε εκπαιδευτική πείρα, θα χρειαζόταν πολύ μεγαλύτερη προσπάθεια. Η λύση ήρθε από το ίδιο το ορθολογικό σχολείο. Μόλις το Μοντέρνο Σχολείο ξεκίνησε τη λειτουργία του, η προσήλωση των συμμετεχόντων στα ιδανικά του και μόνο, αποκάλυπτε και απέρριπτε κάθε παρείσφρηση του μεταφυσικού ή παρέκκλιση προς αυτό και η εμπειρία σταδιακά διαμόρφωσε μια καινούργια κι ευεργετική παιδαγωγική επιστήμη.¹⁵ Αργότερα, ο ίδιος ο Ferrer, ίδρυσε μια ορθολογική κανονιστική σχολή για την εκπαίδευση των εκπαιδευτικών, η οποία απευθυνόταν και στα δύο φύλα, υπό την επίβλεψη και καθοδήγηση έμπειρων καθηγητών.

Τέλος, δεν θα πρέπει να ξεχάσουμε τη συμβολή των Jacques Élisée Reclus και Pyotr Alexeyevich Kropotkin, στο κομμάτι της περιβαλλοντικής φιλοσοφίας στην ελευθεριακή εκπαίδευση και πως από αυτές τις θεωρίες το Μικρό Δέντρο έχει αντλήσει και υιοθετήσει αρκετά στοιχεία. Η ιστορική ελευθεριακή παιδαγωγική είχε μια συγκεκριμένη χωρική διάταξη, βασισμένη σε υπαίθριες δραστηριότητες, οι οποίες έχουν τη δική τους δυναμική, δηλαδή την άμεση ανακάλυψη του κόσμου μέσω των εκδρομών, για την οποία προτιμήθηκαν συγκεκριμένα μέρη

¹⁴ Ferrer i Guardia F. (2021). *Το Μοντέρνο Σχολείο - Η καταγωγή και τα ιδανικά του*. Αθήνα: Στάσει Εκπίπτοντες, σελ. 163

¹⁵ Ferrer i Guardia F. (2021). *Το Μοντέρνο Σχολείο - Η καταγωγή και τα ιδανικά του*. Αθήνα: Στάσει Εκπίπτοντες, σελ. 74

όπως τα ποτάμια και οι πεδιάδες. Το μάθημα στην αίθουσα είναι κάτι το οποίο περιορίζει την επαφή με το περιβάλλον, περιορίζει την ελευθερία των κινήσεων των παιδιών και δεν βοηθάει στην άμεση κατανόηση. Και οι δύο υποστήριξαν πως, η άμεση μελέτη της φύσης και η εξέταση των φαινομένων της πρέπει να αποτελούν ένα από τα κύρια στοιχεία της εκπαιδευτικής εμπειρίας. Τόνιζαν την χειραγώγηση των παιδιών μέσα από τα εκπαιδευτικά συστήματα, τα οποία ήταν δομημένα με τέτοιο τρόπο, ώστε να περιορίζουν τις ελευθερίες των παιδιών και να δημιουργούν μελλοντικούς υπόδουλους. Ο Reclus ισχυρίζεται ότι το αληθινό σχολείο πρέπει να είναι ελεύθερο, στη φύση και να περιλαμβάνει όχι μόνο τα πανέμορφα τοπία που σκεφτόμαστε και τη μελέτη των φυσικών νόμων στο πεδίο, αλλά και όλα τα εμπόδια που πρέπει να μάθουμε να ξεπερνάμε.¹⁶ Έδινε ιδιαίτερη βαρύτητα στη σημασία του ρόλου του/της ικανού εκπαιδευτικού ως ένα ισχυρό αντιαυταρχικό όργανο στην υπηρεσία της παιδαγωγικής διαδικασίας και πρότεινε μια Σωκρατική μέθοδο μαίευσης της γνώσης, η οποία προϋπάρχει στο παιδί, σε συνδυασμό με την αριστοτελική υπόθεση πως οι άνθρωποι έχουν δίψα για γνώση. Από την άλλη, ο Kropotkin θεωρούσε την εκπαίδευση ως αναπόσπαστο κομμάτι της ελευθεριακής, αναρχικής, περιβαλλοντικής σκέψης, καθώς και το συνδυασμό της χειρωνακτικής και πνευματικής εργασίας ως αναπόσπαστο κομμάτι της ελευθεριακής εκπαίδευσης. Εξέτασε επίσης τη διδασκαλία της γεωγραφίας, ιδιαίτερα στα παιδιά, ως άσκηση της διανοητικής χειραφέτησης στο βαθμό που προσέφερε στα άτομα, όχι μόνο αφύπνιση σε σχέση με την "αρμονία της φύσης", αλλά και παρότρυνση ώστε να διαλύσουν τις εθνικιστικές και ρατσιστικές τους προκαταλήψεις. Κατηγορούσε το εκπαιδευτικό σύστημα και παρομοίαζε τα σχολεία με φυλακές, όπου τα μαθήματα διδάσκονται μόνο μέσα από την απομνημόνευση, αποκομμένα από τις εμπειρίες των παιδιών, με αποτέλεσμα να μη μαθαίνουν.

Όλες οι παραπάνω θεωρίες, παιδαγωγικές και πολιτικές, έχουν επηρεάσει και διαμορφώσει την εικόνα του Μικρού Δέντρου έως και σήμερα. Παρακάτω θα δούμε αναλυτικότερα τον χώρο που φιλοξενείται η δομή, αλλά και τον τρόπο λειτουργίας της.

¹⁶ Clark, J., & Martin, C. (2013). *Anarchy, Geography, Modernity selected writings of Elisee Reclus*. Oakland: PM Press

Κεφάλαιο 1^ο

Το Μικρό Δέντρο

Στα πλαίσια της δημιουργίας αυτής της εργασίας, είχα την χαρά να πάρω συνέντευξη από τα πρόσωπα τα οποία δουλεύουν αυτή τη στιγμή το εγχείρημα, αλλά και να φιλοξενηθώ για δυο μέρες ως παρατηρητής στον χώρο του Μικρού Δέντρου. Ένα από τα μέλη της παιδαγωγικής ομάδας που υπάρχει σήμερα στο Μικρό Δέντρο, ήταν μέλος της πρώτης παιδαγωγικής ομάδας που άνοιξε τη δομή, τα υπόλοιπα μέλη, είναι μεταγενέστερες προσθήκες από τα μετέπειτα έτη.

Η ιδέα της δημιουργίας του Μικρού Δέντρου ξεκίνησε το 2012 από γονείς και μη γονείς, ύστερα από ένα κάλεσμα για την διεξαγωγή μιας συνέλευσης σε μια αυτοοργανωμένη παιδική κατασκήνωση, στην τότε κατάληψη στο Βερτίσκο¹⁷, με ένα από τα θέματα να είναι η δημιουργία κάποιων τέτοιων δομών, ανά την Ελλάδα. Ήταν μια επιθυμία για την δημιουργία ενός αλλιώτικου σχολείου, με μια αλλιώτικη μάθηση και μια αλλιώτικη εκπαίδευση στο εδώ και το τώρα και όχι απλά η δημιουργία μιας ομάδας αυτομόρφωσης για την ελευθεριακή εκπαίδευση. Αφού εκεί συναντήθηκαν άτομα από σχεδόν ολόκληρη την Ελλάδα, μετά το πέρας της συνέλευσης αυτής, μέσα στην οποία συζητήθηκαν θέματα παιδαγωγικής αλλά και πως θα λυθεί το πρόβλημα της δημιουργίας τέτοιων δομών, καλέστηκαν κατά τόπους συνελεύσεις μέσα από τις οποίες δημιουργήθηκαν κάποιες δομές, με βασικό χαρακτηριστικό για την αφετηρία του παιδαγωγικού πλαισίου, **την αυτονομία του ατόμου, μέσα όμως στο κοινοτικό πλαίσιο** (δηλαδή από τη μία η ελευθερία, η ατομική ελευθερία, αλλά μέσα σε μια συλλογική ελευθερία και κοινότητα). Βασικές λέξεις και έννοιες που έπρεπε να κυριαρχήσουν σε αυτές τις δομές, ήτανε **ελευθεριακή εκπαίδευση, βιωματική μάθηση και ατομική αυτονομία στην κοινότητα**. Από τις συνελεύσεις που έγιναν εκείνη την περίοδο σε ολόκληρο τον ελλαδικό χώρο, προέκυψαν τρεις δομές: στο Βόλο τα *Μπισκούνια*, στο Ρέθυμνο το *Σπόρι* και στη Θεσσαλονίκη το *Μικρό Δέντρο* και οι τρεις αυτές δομές με πρωινή καθημερινότητα. Παράλληλα είχαν ξεκινήσει και κάποιες άλλες προσπάθειες σε περιοχές της Ελλάδας, χωρίς όμως να υπάρχει καθημερινότητα και δημιουργία μιας ξεχωριστής δομής, αλλά κάποιες δραστηριότητες για παιδιά, σε διάφορους ελεύθερους κοινωνικούς χώρους. Αν και δεν υπήρχε μια πανελλαδική δικτύωση μεταξύ αυτών των εγχειρημάτων με κοινές συνελεύσεις, υπήρξε μια γενικότερη επαφή μεταξύ τους, με εξαίρεση τη σχέση μεταξύ της δομής στη Θεσσαλονίκη του Μικρού Δέντρου και της δομής στον Βόλο τα Μπισκούνια, όπου υπήρξαν

¹⁷ Ο Βερτίσκος είναι βουνό του νομού Θεσσαλονίκης με μέγιστο υψόμετρο 1.103 μέτρα

κάποιες κοινές συνελεύσεις των παιδαγωγικών ομάδων καθώς και ανταλλαγή εργαλείων.

Αν και η απόφαση για την δημιουργία της δομής του Μικρού Δέντρου είχε παρθεί από πολύ νωρίς, οι διαδικασίες ζύμωσης, αλληλεπίδρασης και μελέτης στον παιδαγωγικό τομέα, διήρκησαν περίπου ενάμιση χρόνο. Μετά από ενάμιση χρόνο μελέτης πάνω σε παιδαγωγικά, νομικά, πρακτικά, φιλοσοφικά, οικονομικά ζητήματα, αλλά και ζητήματα επικαιρότητας, νοικιάστηκε ένας χώρος ο οποίος θα στέγαζε αυτή τη νέα δομή. Από την πρώτη στιγμή, αλλά ακόμη και σήμερα, η ζύμωση μεταξύ των συμμετεχόντων αλλά και η μελέτη πάνω στον παιδαγωγικό τομέα, με τη μορφή κύκλων αυτομορφώσεων αλλά και παρατήρησης σε άλλες παρόμοιες δομές, έχουν καταφέρει να κάνουν το Μικρό Δέντρο, έναν ζωντανό οργανισμό που συνεχώς εξελίσσεται και μεταλλάσσεται ανάλογα με τις περιστάσεις που επικρατούν ανά καιρό. Πέραν της προσωπικής και συλλογικής εργασίας που γίνεται μεταξύ των παιδαγωγών της δομής με κάποιους κύκλους αυτομόρφωσης ή με την παρακολούθηση σεμιναρίων, γίνονται και κύκλοι αυτομόρφωσης στους οποίους συμμετέχουν και τα παιδιά και οι γονείς. Σε τέτοιου είδους δομές, η αυτομόρφωση των γονέων, παίζει σπουδαίο ρόλο για τη σωστή λειτουργία της δομής, αλλά και τη συνέχιση του εγχειρήματος.

Οι πρώτες αναζητήσεις από την πρώτη παιδαγωγική ομάδα του Μικρού Δέντρου του 2012- 2015, η οποία ενίσχυσε τις γνώσεις της σε προσωπικό αλλά και συλλογικό επίπεδο, μέσα από προσωπική μελέτη πάνω σε παιδαγωγικά συστήματα, θεωρίες παιδαγωγών, σεμινάρια, κύκλους αυτομόρφωσης, ενισχύθηκαν με μια επίσκεψη στο ελευθεριακό σχολείο *Ο κήπος των Ονείρων*, στο Αλικάντε της Νότιας Ισπανίας. Μέσα από αυτήν την επίσκεψη, η παιδαγωγική ομάδα του Μικρού Δέντρου, είδε πως μπορεί να λειτουργήσει ένα ελευθεριακό σχολείο στην πράξη. Επίσης, μέσω της αλληλεπίδρασης με την παιδαγωγική ομάδα του σχολείου στην Ισπανία, μπόρεσαν να εμπλουτίσουν τις γνώσεις τους πάνω στον τομέα της ελευθεριακής εκπαίδευσης. Η αναζήτηση, η μελέτη, η παρατήρηση και η αλληλεπίδραση στο Μικρό Δέντρο, είναι ζωντανές μέχρι και σήμερα.

1.1 Ο χώρος στο Μικρό Δέντρο

Στους πρόποδες του Σέιχ Σου, στην περιοχή του Κρουονερίου, σε μια μονοκατοικία της οποίας η αυλή είναι το τέλος του οικιστικού τοπίου και η αρχή του δάσους, το Μικρό Δέντρο ξεκίνησε τα πρώτα βήματα αυτού του εγχειρήματος. Ο χώρος που φιλοξενεί το Μικρό Δέντρο, είναι ουσιαστικά ένα διώροφο σπίτι, με ισόγειο και έναν όροφο που συνδέεται με εσωτερική σκάλα και η αυλή αυτού του σπιτιού, η οποία είναι περίπου ένα στρέμμα. Για την βοήθεια της ανάλυσης του χώρου, θα χρησιμοποιήσουμε τους όρους που χρησιμοποιούν και στο Μικρό Δέντρο, δηλαδή ο εσωτερικός χώρος και ο αγρός (δηλαδή ο εξωτερικός χώρος). Τον περισσότερο καιρό, τα παιδιά βρίσκονται στον αγρό, και σε ελάχιστες περιπτώσεις θα είναι στον εσωτερικό χώρο,

συνήθως όταν οι καιρικές συνθήκες δεν το επιτρέπουν, λόγω βροχής ή έντονου ψύχους. Όλος ο χώρος είναι περιφραγμένος και ο αγρός συνορεύει με την αρχή του δάσους του Σείχ Σου.

1.2 Ο αγρός

Ο εξωτερικός χώρος, είναι μια αυλή χωρίς ίχνος τσιμέντου, με διάφορες κατασκευές από υλικά της φύσης (ξύλο, χώμα), διάφορα δέντρα, μικρά και μεγάλα και είναι διαμορφωμένος σε διάφορες γωνιές. Δηλαδή υπάρχει ο μπαχτσές (εικ.1), ο χώρος διεξαγωγής των συνελεύσεων (εικ.2), ένας χώρος που απλώνεται ένα μεγάλο χαλί (εικ.3) και γίνονται κύκλοι μουσικής ή διαβάζονται κάποια βιβλία, ένας χώρος με ένα σκάμμα που περιέχει άμμο (εικ.4), επίσης υπάρχει ένα λασπόσπιτο (εικ.5) και σε μια άλλη γωνιά υπάρχει ένα ξύλινο σπιτάκι (εικ.6), μια ξύλινη κατασκευή όπου μπορείς να ανέβεις από διάφορες πλευρές (εικ.7) με τοίχο αναρρίχησης και με μια κατηφορική χωματένια πλατφόρμα, ένας χώρος ελεύθερης έκφρασης (εικ.8) με κάποια πινέλα και χαρτόνια για ζωγραφική και τέλος μια άλλη κατασκευή από σαμπρέλες καρφωμένες μεταξύ τους σαν ιγκλού (εικ.9), όπου σε όλα αυτά ουσιαστικά σκαρφαλώνεις μπαίνεις από κάτω, τρέχεις, κρύβεσαι και κάνεις διάφορα παιχνίδια. Υπάρχει επίσης ένα μακρόστενο υπόστεγο στο οποίο υπάρχει μια μεγάλη τραπεζαρία για τα παιδιά (εικ.10) και δίπλα ακριβώς ο χώρος του ξυλουργείου (εικ.11). Την αυλή διατρέχει ένα μικρό ρέμα που έρχεται από το βουνό, όπου το νερό της βροχής κυλάει, όταν βρέχει και δύο μικρές ξύλινες γέφυρες έχουν κατασκευαστεί για την διευκόλυνση της διέλευσης των παιδιών.

Στον χώρο του μπαχτσέ, ο οποίος αποτελείται από τρία παρτέρια, υπάρχουν διάφορα φυτά, λαχανικά, αλλά και λουλούδια, καθώς και κάποια εργαλεία (εικ.12) που βοηθούν στο σκάψιμο, την περιποίηση και τη συντήρηση των φυτών. Τα εργαλεία αυτά δεν υπάρχουν στο χώρο του μπαχτσέ από την αρχή της χρονιάς, αλλά εμφανίζονται μετά την επίδειξη των παιδαγωγών, για την ορθή τους χρήση, αλλά και τις προφυλάξεις που πρέπει να λαμβάνονται κατά την χρήση τους. Είναι όλα μεταλλικά και προς το τέλος της χρονιάς όπου και επισκέφθηκα τη δομή, ήταν προσβάσιμα από όλα τα παιδιά. Κάποια μεγάλα εργαλεία, όπως τσάπα ή τσουγκράνα, φυλάσσονται ξεχωριστά και τα χρησιμοποιεί ο παιδαγωγός που συνήθως θα συμμετέχει σε κάποια δραστηριότητα μαζί με τα παιδιά. Ο χώρος του μπαχτσέ, βοηθάει στην κατανόηση του τρόπου λειτουργίας της φύσης γενικότερα, αλλά και στην εκμάθηση των ιδιοτεροτήτων του κάθε φυτού και των λαχανικών, αλλά και στην επαφή με την γη και το χώμα. Μέσα από την διαδικασία της επαφής του παιδιού με τον μπαχτσέ, το παιδί πέραν των γνώσεων που αντλεί για τα φυτά, τα λαχανικά, τα λουλούδια, τα ζώδια ή τυχόν σκαθάρια ή σκουλήκια που υπάρχουν στον χώρο, έχει την πραγματική εικόνα των αντικειμένων που επεξεργάζεται, το πραγματικό μέγεθος, τον τρόπο κίνησής του στο χώρο,

καθώς και τις μυρωδιές που απορρέουν αυτά. Επίσης μέσω της διαδικασίας συντήρησης και περιποίησης του μπαχτσέ, τα παιδιά μαθαίνουν να είναι υπεύθυνα, αλλά και να λειτουργούν συλλογικά για την επίτευξη ενός στόχου. Κατά την επίσκεψή μου, προσέφερα ως δώρο για την φιλοξενία μια ντοματιά και μια κολοκυθιά. Τα παιδιά που συμμετείχαν στο φύτεμα, έσκαψαν μαζί μου τις τρύπες, κουβάλησαν το νερό για να τα ποτίσουμε, έπιασαν τα φύλλα των φυτών, τα μύρισαν, επεξεργάστηκαν τα άνθη και σχολίασαν την διαδικασία της μετατροπής του άνθους σε καρπό, αντλώντας πλήθος ερεθισμάτων, από μια και μόνο διαδικασία.

Στη μέση του αγρού και κάτω από την σκιά των δέντρων, βρίσκεται ο χώρος διεξαγωγής των συνελεύσεων. Θα μπορούσε κανείς να τον χαρακτηρίσει ως τον πιο σημαντικό χώρο, ως χώρο ζωτικής σημασίας για την δομή, γιατί εκεί λαμβάνονται οι αποφάσεις, εκεί μαθαίνονται τα νέα των παιδιών και εκεί καθορίζεται το ημερήσιο πρόγραμμα. Ένας κορμός που λειτουργεί ως τραπέζι, ορίζει το κέντρο ενός κύκλου, γύρω από τον οποίο υπάρχουν μικρά κούτσουρα, τα οποία χρησιμοποιούνται ως καθίσματα από τα παιδιά. Επίσης, κάποιες καρέκλες μεταφέρονται από τα παιδιά στην διάρκεια της συνέλευσης από τον χώρο της τραπεζαρίας, αν οι θέσεις δεν επαρκούν,. Τα αντικείμενα τα οποία χρησιμοποιούνται κατά την διενέργεια της συνέλευσης, είναι ένας δίσκος που περιέχει, ένα κουδούνι δεμένο με πολύχρωμες κλωστές, ένας μικρός κύλινδρος, τον οποίο ονομάζουν τοτέμ, ένα κερι και το βιβλίο πρακτικών. Επίσης στο δέντρο κρεμιέται ένα εβδομαδιαίο πρόγραμμα, στο οποίο αναγράφεται ποια παιδιά έχουν τον ρόλο του συντονιστή και των πρακτικών, ανά ημέρα. Αυτά δεν βρίσκονται μόνιμα εκεί, αλλά μεταφέρονται από τους παιδαγωγούς και τα παιδιά κατά περίπτωση. Πέραν της διαδικασίας της συνέλευσης, στον χώρο μπορούν να γίνουν και άλλες δραστηριότητες. Μέσα σε αυτόν το χώρο και μέσω της διαδικασίας της συνέλευσης, τα παιδιά μαθαίνουν να λειτουργούν συλλογικά, ως μια ομάδα, αλλά και ισότιμα το ένα προς το άλλο, ενώ ταυτόχρονα μοιράζονται τις εμπειρίες τους. Μέσα από την παρουσία μου στον χώρο ως επισκέπτη-παρατηρητή, μπορώ να πω, πως ο χώρος της συνέλευσης, είναι ένα από τα βασικά στοιχεία που διαφοροποιούν το Μικρό Δέντρο από τα υπόλοιπα σχολεία της χώρας.

Ο χώρος στον οποίο απλώνεται το χαλί, λειτουργεί ως χώρος εκμάθησης, αλλά και χαλάρωσης. Εκεί, έχει τοποθετηθεί μια τέντα με τέσσερα ποδαρικά, η οποία ουσιαστικά έχει δημιουργήσει ένα τετράγωνο χώρο, στον οποίο απλώνεται ένα μεγάλο χαλί και στις δυο πλευρές του είναι τοποθετημένα δύο μικρά παγκάκια. Ένα σταντ με βιβλία εκπαιδευτικού χαρακτήρα, βρίσκεται ακριβώς δίπλα και τα παιδιά έχουν ελεύθερη πρόσβαση σε αυτά. Σε αυτόν τον χώρο μπορεί ένας παιδαγωγός να μελετάει ένα βιβλίο με τα παιδιά ή απλά παίζοντας κάποιο μουσικό όργανο να τραγουδάει μαζί με τα παιδιά. Μέσα σε αυτόν το χώρο τα παιδιά δείχνουν να απολαμβάνουν την χαλάρωση που τους προσφέρει ο χώρος, αλλά και την γνώση, χωρίς να υπάρχει μια μεταπήδηση στην διάθεσή τους, όταν αλλάζουν από τη μία κατάσταση στην άλλη, αλλά και χωρίς να απαξιώνεται η διδακτική ώρα. Παρατηρώντας τα κανείς, θα μπορούσε να πει πως σε αυτόν το χώρο, τα παιδιά μαθαίνουν την ισορροπία.

Κάτω από το υπόστεγο κολλητά στον τοίχο του κτιρίου και κάπως προφυλαγμένος από τον αέρα, υπάρχει ο χώρος της τραπεζαρίας. Ένας μακρόστενος χώρος στον οποίο υπάρχουν δύο τραπέζια, ένα μεγάλο και ένα μικρότερο και καρέκλες, όλα στο μέγεθος των μαθητών. Μέσα σε αυτόν το χώρο, υπάρχει ένα καλάθι (συλλογικό καλάθι), στο οποίο κάθε πρωί οι μαθητές αφήνουν κάποια φρούτα, τα οποία καταναλώνονται από όλους. Δίπλα στο καλάθι, υπάρχει ένα ξύλο κοπής, ένας αποφλοιωτής και ένα μαχαίρι για τον καθαρισμό και το κόψιμο των φρούτων. Το καλάθι, καθώς και τα σύνεργα του καθαρισμού των φρούτων, είναι προσβάσιμα από τα παιδιά. Στον χώρο επίσης υπάρχουν επίσης, τα λεγόμενα δώρα Fröbel, τα οποία είναι ένα σετ από διάφορα ξύλινα αντικείμενα σε σχήμα σφαίρας, τριγώνου, τετραγώνου, κυλίνδρου, εξαγώνου ή οκταγώνου, τα οποία βοηθούν το παιδί να καλλιεργήσει το δημιουργικό του ένστικτο. Επίσης στον χώρο υπάρχει ένας μικρός νεροχύτης στο ύψος των παιδιών, με σφουγγάρι και χώρο που αφήνουν τα παιδιά τα σκεύη τους να στεγνώσουν. Ο χώρος πέραν της λειτουργίας του ως τραπεζαρία, μπορεί να χρησιμοποιηθεί και ως χώρος για παιχνίδι ή χώρος για την ανάγνωση ενός βιβλίου από μια παιδαγωγό. Χαρακτηριστικό είναι πάντως πως κατά την διάρκεια της επίσκεψης-παρατήρησής μου, οι δραστηριότητες που έγιναν στο χώρο δεν συγχέονταν και κανένα από τα παιδιά δεν λειτούργησε διαφορετικά, σε σχέση με την χρήση του χώρου την κάθε συγκεκριμένη στιγμή. Ένας χώρος μέσα στον οποίο τα παιδιά μαθαίνουν την αυτοεξυπηρέτηση, την αλληλοβοήθεια, αλλά και τις πολλαπλές χρήσεις ενός χώρου.

Ο χώρος του ξυλουργείου, βρίσκεται ακριβώς δίπλα από την τραπεζαρία και φαίνεται σαν μια συνέχεια του χώρου, τον οποίο χωρίζει μια ανοιχτή πόρτα. Είναι και αυτός κάτω από το υπόστεγο και στην μια του πλευρά ένας τοίχος με δύο μεγάλα παράθυρα αφήνουν αβίαστα τον ήλιο και τον αέρα να περνούν. Ένα μακρόστενο τραπέζι στη μέση της αίθουσας και γύρω οι τοίχοι γεμάτοι με ράφια, που επάνω τους είναι τοποθετημένα ένα σωρό πράγματα, όπως: βίδες, καρφιά, σφυράκια, βιδολόγο, πριονάκια, γυαλόχαρτα κλπ. Τα εργαλεία μέσα στο ξυλουργείο, όπως και τα εργαλεία του μπαχτσέ, εμφανίζονται μετά από την επίδειξη του παιδαγωγού για το πως χρησιμοποιείται το κάθε εργαλείο, αλλά και τις μεθόδους προφύλαξης κατά την χρήση. Μόλις οι παιδαγωγοί βεβαιωθούν πως τα εργαλεία είναι ασφαλή για χρήση, τα μετακινούν σε σημεία τα οποία είναι προσβάσιμα από τα παιδιά. Γενικότερα, ισχύει ο κανόνας πως ό,τι βρίσκεται στο ύψος του παιδιού, μπορεί να χρησιμοποιηθεί από τα παιδιά. Ακόμα υπάρχουν στο χώρο πηλός ή και απλά κλαδιά, τα οποία τα παιδιά μπορούν να τα βάψουν, να τα τρυπήσουν, να τα κολλήσουν, να μπορούν ελεύθερα να εκφραστούν μέσα από τις δημιουργίες τους. Τέλος από τον χώρο δεν λείπουν οι ξυλομπογιές, τα λαδοπαστέλ και κάθε είδους χαρτιά ή χαρτόνια, ψαλίδι, κόλλα όπου τα παιδιά κάνουν τα εικαστικά. Ίσως η πιο δημιουργική γωνιά της δομής. Μέσα σε αυτόν το χώρο, τα παιδιά μαθαίνουν τη δημιουργικότητα, την ελευθερία της έκφρασης, το πως να χειρίζονται μόνο τους τα διάφορα εργαλεία, το πως να προστατεύουν τον εαυτό τους κατά την χρήση των εργαλείων αυτών, το πως να βοηθάει το ένα το άλλο, το πως η δημιουργικότητα μπορεί να εκτοξευτεί με την συνεργασία και την αλληλεπίδραση κ.α.

Όλες οι υπόλοιπες κατασκευές που υπάρχουν στον αγρό, το λασπόσπιτο, το ξύλινο σπιτάκι, το ιγκλού από λάστιχα, το σκάμμα, η ξύλινη κατασκευή αναρρίχησης κ.α. είναι για παιχνίδι. Τα παιδιά μέσα από αυτές τις κατασκευές, εκφράζονται ελεύθερα, τρέχουν, πηδούν, κρύβονται και έρχονται σε άμεση επαφή με τη γη, εφόσον οι κατασκευές αυτές βρίσκονται στην αυλή του Μικρού Δέντρου. Τα παιδιά έχουν ελεύθερη πρόσβαση σε αυτά καθ' όλη την διάρκεια της μέρας και πολλές φορές η χρήση τους γίνεται χωρίς την επίβλεψη ή παρεμβολή κάποιου παιδαγωγού. Αξίζει να αναφερθεί πως κάποιες από τις κατασκευές αυτές, όπως το λασπόσπιτο, έγιναν με την συμβολή των παιδιών που φοιτούσαν εκείνη την περίοδο στο Μικρό Δέντρο, πράγμα που σημαίνει πως τα παιδιά μέσα από αυτή την διαδικασία, έμαθαν την τεχνική της κατασκευής, το πως ο άνθρωπος έρχεται σε επαφή με τη φύση, το πως μπορεί να φτιαχτεί κάτι μέσα από μια συλλογική δουλειά, το πως η χαρά της δημιουργίας μπορεί να μετατραπεί σε μια παρακαταθήκη για τις επόμενες γενεές και τόσα άλλα. Επίσης, η διαδικασία της συντήρησης αυτών των κατασκευών είναι μέρος της καθημερινότητας των παιδιών, πράγμα που δηλώνει μια συνεχή ζύμωση και έναν συνεχή ανασχηματισμό και προσαρμογή στις νέες συνθήκες. Γενικά θα μπορούσε να πει κανείς για το Μικρό Δέντρο, πως η δομή αυτή, βρίσκεται σε μια συνεχή εξέλιξη.

1.3 Ο εσωτερικός χώρος

Ο εσωτερικός χώρος στο Μικρό Δέντρο, θα μπορούσαμε να πούμε πως είναι δευτερεύουσας σημασίας. Ο χρόνος που περνάνε εκεί τα παιδιά είναι ελάχιστος, γιατί όπως προαναφέρθηκε οι δραστηριότητες που γίνονται εκεί, γίνονται μόνο όταν οι καιρικές συνθήκες δεν επιτρέπουν στα παιδιά να είναι στον εξωτερικό χώρο (δυνατός αέρας, βροχή, υπερβολικό κρύο).

Είναι χωρισμένος σε δύο επίπεδα, ισόγειο και πρώτος όροφος, όπου στο ισόγειο υπάρχει μια κουζίνα, ένας προθάλαμος στον οποίο τα παιδιά μπορούν να αφήσουν τα παπούτσια τους, τα μπουφάν, τα παγούρια με το νερό τους, μία τουαλέτα και ένα μεγάλο σαλόνι.

Το σαλόνι, είναι οργανωμένο σε διάφορες γωνιές, όπου τα παιδιά μπορούν να κάνουν διάφορες δραστηριότητες που έχουν να κάνουν με τη γλώσσα, τα μαθηματικά, τα εικαστικά, τον πολιτισμό ή με την γεωγραφία. Στον χώρο του σαλονιού, κάθε φορά ανάλογα με το που βρίσκεται η ομάδα, μπορούν να αφαιρεθούν κάποιες δραστηριότητες ή να προστεθούν κάποιες άλλες, υπάρχει αυτή η δυναμική. Επίσης, όπως στον εξωτερικό χώρο, έτσι και στον εσωτερικό, υπάρχει ένας χώρος πιο μεγάλος που μπαίνει ένα χαλί, όπου εκεί μπορεί να γίνει ένας κύκλος για διάβασμα, για μουσική, για κάτι πιο ομαδικό. Τέλος ένα μεγάλο στρογγυλό τραπέζι όπου τα παιδιά τρώνε, είτε πρωϊνό είτε μεσημεριανό αλλά και επίσης μπορούν να γίνουν κι ατομικές ή ομαδικές δραστηριότητες. Οι πάγκοι της κουζίνας έχουν κατέβει στο ύψος των παιδιών, ώστε τα παιδιά να μπορούν να εξυπηρετηθούν, να αφήσουν τα τάπερ με το φαγητό τους, αλλά και

να μπορούν ανά πάσα στιγμή να έχουν πρόσβαση σε αυτό. Τέλος και η τουαλέτα είναι διαμορφωμένη στα μέτρα των παιδιών.

Στον πάνω όροφο, υπάρχει ένα δωμάτιο που λειτουργεί ως παιδική βιβλιοθήκη. Βιβλία υπάρχουν και στον κάτω χώρο, αλλά όταν τα παιδιά θέλουν να ερευνήσουν κάτι συγκεκριμένο, μπορούν να ανέβουν με μια ομάδα πάνω, με τη συνοδεία ενός παιδαγωγού, ώστε να ερευνήσουν που θα βρουν αυτές τις πληροφορίες που χρειάζονται στα βιβλία. Επίσης υπάρχει ακόμα ένας χώρος ο οποίος χρησιμοποιείτε στην περίπτωση που τα παιδιά είναι μέσα για πολύ καιρό και υπάρχει ανάγκη για κάτι πιο κινητικό.

Πρέπει να τονιστεί σε αυτό το σημείο, πως η εικόνα του Μικρού Δέντρου που περιγράφω στην εν λόγω εργασία, δεν παραμένει σταθερή. Κάθε μέρα, κάθε χρόνο γίνονται αλλαγές και ολόκληρη η δομή προσαρμόζεται στις απαιτήσεις των περιστάσεων. Το Μικρό Δέντρο το οποίο είδα κατά την επίσκεψη-παρατήρηση μου, δεν είναι το ίδιο με το Μικρό Δέντρο του παρελθόντος και δεν θα είναι ίδιο με το Μικρό Δέντρο του μέλλοντος.

Κεφάλαιο 2^ο

Μια μέρα στο Μικρό Δέντρο – Τρόπος λειτουργίας της δομής

Στην συγκεκριμένη ενότητα, θα περιγράψουμε πως κυλάει μια ημέρα στο Μικρό Δέντρο και μέσω της περιγραφής θα προσπαθήσουμε να εντοπίσουμε τα στοιχεία τα οποία μας φανερώνουν τις διάφορες παιδαγωγικές μεθόδους ή στοιχεία που έχουν αντλήσει την έμπνευσή τους από συγκεκριμένα παιδαγωγικά μοντέλα και πως αυτά έχουν εξελιχθεί ή μετασχηματιστεί σύμφωνα με τις ανάγκες του εγχειρήματος.

Την περίοδο που έκανα την επίσκεψη-παρατήρηση, στη δομή φοιτούσαν δεκαέξι παιδιά, ηλικίας από δύο έως τεσσεράμισι ετών. Σε αυτό το σχολικό έτος (αν μπορεί να χαρακτηριστεί έτσι), υπάρχουν πέντε παιδαγωγοί, με τις βάρδιες τους να είναι έτσι ρυθμισμένες, ώστε να βρίσκονται πάντα τρεις από αυτούς στον χώρο. Το Μικρό Δέντρο, έχει προσαρμόσει το ωρολόγιο και ετήσιο πρόγραμμά του (δεν αναφέρομαι στο curriculum), στα πρότυπα των ελληνικών σχολείων. Ανοίγει τις πόρτες του στις 08:00 το πρωί και κλείνει στις 15:00 το μεσημέρι. Λειτουργεί Δευτέρα με Παρασκευή, εκτός των οργανωμένων εκδηλώσεων που μπορεί να γίνονται απογευματινές ώρες ή το σαββατοκύριακο, και τηρεί πλήρως το πρόγραμμα των διακοπών των Χριστουγέννων, του Πάσχα και του καλοκαιριού. Πέραν της μηνιαίας ενημέρωσης των γονέων για το πως κύλησε παιδαγωγικά ο μήνας, διοργανώνονται και κάποιες αυτομορφώσεις με τους γονείς, αλλά και κάποιες εκδρομές οι οποίες είναι προγραμματισμένες, οι οποίες είτε είναι θεματικά καθορισμένες από την αρχή της χρονιάς, είτε προκύπτουν από θέματα τα οποία επεξεργάζονται οι παιδαγωγοί, μαζί με τα παιδιά την κάθε περίοδο. (Ενδεικτικά μπορούμε να αναφέρουμε, εκδρομές στο δάσος για πεζοπορία και παρατήρηση, εκδρομές στο μουσείο ή στο ταχυδρομείο της γειτονιάς κ.α.). Οι ενημερώσεις για την πορεία και την εξέλιξη του κάθε παιδιού, γίνεται σε προσωπικό επίπεδο δύο ή τρεις φορές τον χρόνο. Επίσης υπάρχει μια εβδομαδιαία συνέλευση των παιδαγωγών, μέσα στην οποία παραθέτετε η καθημερινή πορεία του κάθε παιδιού (τι συνέβη, με τι ασχολήθηκε, τι του κίνησε το ενδιαφέρον), αλλά και η κινητικότητα της κοινότητας και έτσι μέσα από την παρατήρηση, οργανώνεται το πρόγραμμα της επόμενης εβδομάδας.

Όπως είναι αντιληπτό, η πορεία του προγράμματος που ακολουθείται, έχει μια εξέλιξη από τον Σεπτέμβριο έως τον Ιούνιο, γιατί στην αρχή της κάθε σχολικής χρονιάς υπάρχουν νέα παιδιά, τα οποία έρχονται πρώτη φορά σε επαφή με το σχολικό περιβάλλον, οπότε χρειάζεται κάποιος χρόνος προσαρμογής για αυτά και συνήθως κάθε παιδί χρειάζεται τον δικό του χρόνο. Στην περίπτωση του Μικρού Δέντρου, το παιδί ξεκινάει με κάποιες μικρές επισκέψεις στο σχολείο, όπου μπορεί να είναι μιας ή μισής ώρας και παράλληλα ο γονέας βρίσκεται στο χώρο του σχολείου σε ένα συγκεκριμένο σημείο. Αυτό μπορεί να κρατήσει την

πρώτη μέρα μια ώρα, το παιδί να παίζει και την επόμενη μέρα το ίδιο. Την τρίτη μέρα μπορεί το παιδί να καθίσει δυο ώρες. Αυτό λειτουργεί ανάλογα με τις ανάγκες του παιδιού. Μπορεί να γίνει ένας μικρός αποχωρισμός από τον γονέα της τάξης περίπου των δέκα λεπτών. Την επόμενη μέρα ο αποχωρισμός να γίνει για μισή ώρα και κάπως έτσι, εξελικτικά, να φτάσει στον πλήρη αποχωρισμό. Η τακτική αφήνω το παιδί στην παιδαγωγό να κλαίει και εγώ φεύγω, δεν υπάρχει στο Μικρό Δέντρο. Δεν υπάρχει κάποιο συγκεκριμένο χρονοδιάγραμμα πάνω σε αυτό το ζήτημα, αυτό προσαρμόζεται με το πως το κάθε παιδί νιώθει στο χώρο. Με αυτόν τον τρόπο η προσαρμογή του παιδιού στον χώρο, γίνεται πολύ ήπια. Το παιδί δεν πετάγεται, εξερευνάει και ευχαριστείται τον χώρο σιγά σιγά, γνωρίζει τα νέα άτομα με τα οποία θα συναναστρέφεται. Λίγο λίγο χαιρετώντας ουσιαστικά τον γονέα και συνειδητοποιώντας ότι ο γονέας δεν θα είναι πάντα σε αυτό τον χώρο, η ένταξη του παιδιού γίνεται με πολύ ήπιο τρόπο. Σημαντική βοήθεια στην ένταξη των νέων παιδιών, αποτελούν οι παλιότεροι μαθητές, οι οποίοι σε ρόλο βοηθού, ξεναγούν τα νέα παιδιά στον χώρο, τους αποκαλύπτουν τα μυστικά του, αλλά και τον τρόπο λειτουργία της δομής.

2.1 Η προσέλευση

Η καθημερινότητα στο Μικρό Δέντρο, ξεκινάει στις 08:00 το πρωί. Οι παιδαγωγοί αρχίζουν να στήνουν στον χώρο τα αντικείμενα τα οποία είχαν μαζέψει από την προηγούμενη ημέρα και είναι έτοιμοι να υποδεχτούν τα παιδιά. Η προσέλευση ξεκινάει από τις 08:00 και διαρκεί έως και τις 09:30, με τα παιδιά να έρχονται αποσπασματικά. Κατά την πρώτη μέρα επίσκεψής μου υπήρχε ηλιοφάνεια και η θερμοκρασία στις 09:00 ήταν 13 βαθμοί κελσίου, με όλες τις δραστηριότητες να λαμβάνουν μέρος στον αγρό. Ένα από τα παιδιά ανέλαβε τον ρόλο του ξεναγού και μου έδειξε το μέρος.

Το παιδί μπαίνοντας στον χώρο, αφήνει το σακίδιό του και το μπουφάν του στην κρεμάστρα (σε ειδικά διαμορφωμένο χώρο είτε μέσα στο κτίριο είτε έξω), αφαιρεί το παγούρι με το νερό και το τάπερ με το φαγητό και τα τοποθετεί σε ξεχωριστά προκαθορισμένα σημεία (το παγούρι σε ένα ειδικά διαμορφωμένο σταντ και το τάπερ με το φαγητό στον χώρο της τραπεζαρίας) και αν έχει φέρει κάποιο φρούτο για το συλλογικό καλάθι, το τοποθετεί στο καλάθι. Στον χώρο που υπάρχουν οι κρεμάστρες, υπάρχουν γαλότσες ή μπότες για το κάθε παιδί, τα οποία έχουν φέρει τα παιδιά και παραμένουν στον χώρο καθ' όλη την διάρκεια της χρονιάς. Όταν το παιδί επιθυμεί να τα φορέσει γιατί το απαιτεί μια δραστηριότητα ή γιατί νιώθει καλύτερα με αυτά, τότε πηγαίνει και τα φοράει. Μερικά παιδιά κατά την προσέλευσή τους, συνοδεύονται από τα κατοικίδια τους (συνήθως σκύλος) και εισέρχονται και αυτά στον χώρο, κάνοντας μια εξερευνητική περιήγηση. Τα παιδιά δεν φαίνεται να τράσσουνται από αυτό, αλλά ούτε και να τρέχουν να αγκαλιάσουν το ζώο. Με έναν περίεργο τρόπο, τα παιδιά δείχνουν να μοιράζονται με ευκολία τον χώρο τους με το ζώο, σεβόμενα παράλληλα την αυτονομία του ζώου. Κάποιοι από τους γονείς περνούν λίγο χρόνο μέσα στον χώρο, αν το παιδί θέλει να τους δείξει κάτι ή αν θέλουν απλά

να καλημερίσουν τους παιδαγωγούς ή να τους παρατηρήσουν κάποια ιδιαιτερότητα που μπορεί να έχει το παιδί εκείνη την ημέρα. Μέχρι να ολοκληρωθεί η προσέλευση των παιδιών, τα παιδιά αφήνονται ελεύθερα στον χώρο για να παίξουν μόνα ή σχηματίζοντας παρέες.

2.2 Η συνέλευση

Κατά τις 09:30 ένα από τα παιδιά αυτοβούλως πλησιάζει τον χώρο της συνέλευσης και παίρνοντας ένα κουδούνι στο χέρι του, το οποίο υπάρχει στο τραπέζι, αρχίζει και το κουνάει φωνάζοντας ρυθμικά: «ώρα για συνέλευση!» αρκετές φορές. (Η διαδικασία είναι τόσο αναγνωρίσιμη από τα παιδιά, που κατά την διάρκεια της παρατήρησής μου, όταν περίπου κατά τις 12:00 ένα παιδί πήρε το κουδούνι να το επεξεργαστεί και αυτό ήχησε, τα υπόλοιπα παιδιά τον παρατήρησαν πως αυτό δεν είναι παιχνίδι και πως έχει ήδη καλεστεί η συνέλευση). Μετά το κάλεσμα της συνέλευσης τα παιδιά σιγά σιγά προσέρχονται στον χώρο της συνέλευσης και κάθονται στις θέσεις που υπάρχουν. Το κάθε παιδί παίρνει τον χρόνο προσέλευσης που χρειάζεται και κάποια μπορεί να μην προσέλθουν καθόλου (ελάχιστα, ένα ή δύο). Σε αυτή την περίπτωση, οι παιδαγωγοί δεν σηκώνονται από την θέση τους με σκοπό να πιέσουν το παιδί να προσέλθει στη συνέλευση. Η παρότρυνση που υπάρχει στην αρχή της χρονιάς για συμμετοχή στη συνέλευση, λόγω της έλλειψης εμπειρίας από τα παιδιά, με τον καιρό φθίνει. Οι παιδαγωγοί παίρνουν και αυτοί την θέση τους στον χώρο σε ισότιμη θέση και όχι σε θέση ρυθμιστή. Στην προσπάθεια να δημιουργηθεί μια κατάσταση χαλαρότητας και συντονισμού, οι παιδαγωγοί μαζί με τα παιδιά, τραγουδούν το τραγούδι: «Τρένο Φάντασμα» από το συγκρότημα Ξύλινα Σπαθιά, με τα παιδιά να γνωρίζουν καλά τους στίχους και να το τραγουδούν όλα μαζί.

Κατόπιν, βάση του ημερήσιου προγράμματος, το οποίο είναι αναρτημένο σε ένα δέντρο στο χώρο της συνέλευσης, ανακοινώνονται ποιος θα είναι ο συντονιστής της συνέλευσης και ποιος θα κρατήσει τα πρακτικά, για εκείνη τη μέρα. Η συνέλευση χωρίζεται σε *νέα* και *προτάσεις*. Στην περίπτωση που κάποιο παιδί έχει να πει νέα (δηλαδή μια εμπειρία του ή κάτι που θέλει να το μοιραστεί με τους υπόλοιπους), του δίνεται ο λόγος και μέσα από μια διαδικασία ερωτήσεων από τα υπόλοιπα παιδιά και απαντήσεων προκύπτει ένας διάλογος μέσα από τον οποίο μπορούν να αντληθούν διάφορες γνώσεις ή η επιθυμία για μια νέα εξερεύνηση. Για παράδειγμα κατά την επίσκεψή μου στο Μικρό Δέντρο, ένα παιδί στα πλαίσια της παρουσίασης των νέων στη συνέλευση, μοιράστηκε την εμπειρία του από την παρακολούθηση μιας παράστασης σε ένα θέατρο σκιών. Πολλά από τα παιδιά δεν γνώριζαν τι είναι αυτό και το παιδί τους περιέγραψε την εμπειρία του, περιγράφοντάς τους τι ακριβώς ήταν αυτό που παρακολούθησε. Η συζήτηση έληξε με την λύση των αποριών των υπόλοιπων παιδιών, ενώ θα μπορούσε να τεθεί ως πρόταση να μιλήσουν για το θέατρο σκιών και οι παιδαγωγοί μαζί με τα παιδιά να έμπαιναν σε μια διαδικασία αναζήτησης πληροφοριών γύρω από το θέμα. Στην περίπτωση των

προτάσεων, τα πράγματα είναι πιο απλά. Κάθε παιδί ή παιδαγωγός (εφόσον λειτουργούν ισότιμα), προτείνει ένα θέμα με το οποίο θα ήθελε να ασχοληθούν εκείνη την ημέρα, διαμορφώνοντας με αυτό τον τρόπο, το ημερήσιο πρόγραμμα.

Ο συντονιστής (ο οποίος είναι παιδί) παίρνει στα χέρια έναν ξύλινο κύλινδρο που το ονομάζουνε *τοτέμ* και ρωτάει την συνέλευση, για το ποιος έχει να παραθέσει κάποιο νέο και ποιος έχει να παραθέσει κάποια πρόταση. Πρώτα σηκώνουν το χέρι αυτοί που έχουν να πουν νέα και ο συντονιστής, δίνοντάς τους να κρατήσουν το τοτέμ, τους παραδίδει ουσιαστικά τον λόγο. Ο κανονισμός που ορίζει πως όποιος έχει στην κατοχή του το τοτέμ, έχει και τον λόγο, ακολουθείτε πιστά από όλους τους συμμετέχοντες. Μόλις τα νέα τελειώσουν και κλείσει ο οποιοσδήποτε κύκλος διαλόγου είχε ανοίξει, την σειρά παίρνουν οι προτάσεις. Ο συντονιστής ρωτάει εκ νέου το ποιοι έχουν να καταθέσουν πρόταση, τα υπόλοιπα παιδιά σηκώνουν το χέρι και ο συντονιστής δίνει το τοτέμ στο κάθε παιδί που θέλει να πάρει τον λόγο. Όσες κι αν είναι οι προτάσεις, ακούγονται όλες και στο τέλος παίρνεται μια τελική απόφαση για το τι θα κάνουν τα παιδιά εκείνη την ημέρα. Ανάλογα με τις προτάσεις που έχουν κατατεθεί, τα παιδιά μπορεί να κάνουν κάτι όλα μαζί ή να χωριστούν σε ομάδες ή ακόμη κάποιο παιδί να κάνει κάτι μόνο του εκείνη την ημέρα. Όταν τελειώσει η συνέλευση, όλοι μαζί τραγουδούν: «Η συνέλευση τελείωσε παιδιά (x3), για σηκωθείτε για να πάμε για δουλειά».

Όπως αντιλαμβάνεται κανείς, η απόσπαση προσοχής λόγω έλλειψης ενδιαφέροντος σε αυτή την ηλικία, είναι έντονη. Οι αρχικές συνελεύσεις στην αρχή της σχολικής χρονιάς, είναι λογικό να είναι ολιγόλεπτες, αλλά όσο ο καιρός περνάει και τα παιδιά αφομοιώνουν το σύστημα λειτουργίας της δομής, οι συνελεύσεις γίνονται μεγαλύτερες σε διάρκεια. Κατά την διαδικασία μιας μεγάλης σε διάρκεια συνέλευσης, όταν υπάρχουν κάποιες στιγμές χαλάρωσης ή απόσπασης από τα παιδιά, οι παιδαγωγοί, χρησιμοποιώντας κάποια συλλογικά τραγούδια ή παιχνίδια (απαρίθμηση και ονομασία των δαχτύλων, τέντωμα των χεριών και τρίψιμο των ποδιών για να ζεσταθούν), επαναφέρουν τα παιδιά στη συνέλευση. Είναι αξιοθαύμαστο, το πόσο γρήγορα τα παιδιά σε αυτή την ηλικία, εντάσσονται στο συλλογικό τραγούδι ή παιχνίδι και το πόσο γρήγορα επαναφέρονται στην διαδικασία της συνέλευσης. Συγκεκριμένα, κατά την επίσκεψή του στο χώρο, κάποια στιγμή την ώρα της συνέλευσης, ένα παιδί που βρισκόταν εκτός του κύκλου και έπαιζε πιο πέρα μόνο του, έβαλε τα κλάματα, κινητοποιώντας με αυτόν τον τρόπο, όλα τα παιδιά τα οποία εκείνη την ώρα ήταν στην συνέλευση και έσπευσαν όλα να πάνε να δουν τι έπαθε ο συμμαθητής τους. Παρ' όλα αυτά μόλις η κοινότητα αντιλαμβάνεται πως ο συμμαθητής τους είναι μια χαρά, επιστρέφουν όλοι στο χώρο της συνέλευσης, η οποία δεν είχε τελειώσει. Ένα τραγούδι για την απαρίθμηση και την ονομασία των δαχτύλων, ήταν αρκετό για να επανέλθει πλήρως η συνέλευση.

2.3 Μετά τη συνέλευση

Μετά το πέρας της συνέλευσης, καθορίζεται το πρόγραμμα της ημέρας. Εξετάζονται οι προτάσεις οι οποίες έχουν κατατεθεί και κάθε παιδί εκφράζει την επιθυμία του σε ποια δραστηριότητα θέλει να συμμετάσχει. Έτσι λοιπόν προκύπτουν κάποιες ομάδες, ανάλογα με το πόσες δραστηριότητες έχουν προταθεί και τα παιδιά αρχίζουν να χωρίζονται ή να αποτελούν μια ομάδα όλα μαζί ή κάποιο παιδί, μπορεί να λειτουργήσει αυτόνομα, αν δεν επιθυμεί να ενταχθεί σε κάποια ομάδα και θέλει να παίξει μόνο του.

Στην περίπτωση που έχει προταθεί η μελέτη ενός αντικειμένου, τότε τα παιδιά θα αναζητήσουν υλικό από την βιβλιοθήκη με την βοήθεια ενός παιδαγωγού και μετά θα καθίσουν στον χώρο με το χαλί ή στην τραπεζαρία για να μελετήσουν το θέμα. Το υπό μελέτη θέμα μπορεί να έχει προκύψει μετά από πρόταση ενός παιδαγωγού ή ενός παιδιού ή και από ένα τυχαίο γεγονός (κατά την διάρκεια της επίσκεψής μου, λόγω του αέρα που φυσούσε το προηγούμενο βράδυ, είχε πέσει στην αυλή η φωλιά ενός πουλιού. Ένα από τα παιδιά την βρήκε και πρότεινε στη συνέλευση να μελετήσουν το πως φτιάχνουν τα πουλιά τις φωλιές τους). Στην περίπτωση που το υλικό της παιδικής βιβλιοθήκης, δεν είναι επαρκές ή δεν υπάρχει κάποιο βιβλίο που να αναφέρει το υπό μελέτη θέμα, υπάρχει η δυνατότητα της αναζήτησης στο διαδίκτυο. Δεν υπάρχει κάποιος σταθερός ή φορητός υπολογιστής στη δομή που να συγκεντρώνει τα παιδιά γύρω του, αλλά το κινητό ενός παιδαγωγού, μπορεί να περάσει από τα χέρια όλων των παιδιών ώστε να δουν την εικόνα που αναζητούν και να κατανοήσουν καλύτερα το θέμα.

Στην περίπτωση που έχει προταθεί η κατασκευή ενός αντικειμένου, τα παιδιά ή η ομάδα των παιδιών που έχει επιλέξει την εν λόγω δραστηριότητα, θα μεταβούν στον χώρο του ξυλουργείου. Εκεί, αφού μελετηθούν οι πιθανοί τρόποι κατασκευής, ο παιδαγωγός θα δώσει στα παιδιά τα υλικά και τις πληροφορίες τις οποίες θα χρειαστούν για την κατασκευή του αντικειμένου. Ο παιδαγωγός βρίσκεται στο χώρο ως παρατηρητής, ο ρόλος του είναι περισσότερο βοηθητικός και όχι παρεμβατικός στην όλη διαδικασία, αφήνοντας με αυτόν τον τρόπο τα παιδιά να αναπτύξουν τη φαντασία τους και να αναζητήσουν μόνα τους τους κώδικες επικοινωνίας μεταξύ τους για την επίτευξη των στόχων τους. Εκτός των εργαλείων που βρίσκονται στα πάνω ράφια (μη προσβάσιμα από τα παιδιά), τα οποία ο παιδαγωγός δίνει στα παιδιά, καθώς και οδηγίες για την ορθή χρήση τους, όλα τα υπόλοιπα χρησιμοποιούνται από τα παιδιά χωρίς την παρέμβαση του παιδαγωγού. Στην περίπτωση που το παιδί χρειαστεί κάποιο εργαλείο που βρίσκεται στο ύψος του και το ζητήσει από τον παιδαγωγό, ο παιδαγωγός δεν του το προσφέρει, αλλά προτρέπει το παιδί να το πάρει μόνο του.

Στην περίπτωση που έχει προταθεί μια δραστηριότητα στον μπαχτσέ, ένας παιδαγωγός ή δύο, ανάλογα με τις ομάδες που έχουν προκύψει από την συνέλευση της ημέρας, μαζί με τα παιδιά κατευθύνονται προς τον χώρο του

μπαχτσέ. Σε αυτό το σημείο, όποιο παιδί θέλει να φορέσει τις μπότες του ή τις γαλότσες του, πηγαίνει και τις φοράει και έρχεται στο χώρο του μπαχτσέ. Ο παιδαγωγός παίρνει μέρος σε αυτή τη διαδικασία ως βοηθητικός. Συγκεκριμένα θα αναλάβει τον χειρισμό κάποιου μεγάλου εργαλείου ή θα διαβάσει τις οδηγίες χρήσης για την φύτευση του φυτού, αν αυτό διαθέτει συνοδευτικό έγγραφο με τις οδηγίες φυτέματος. Ανάλογα με την δραστηριότητα που έχει προταθεί (φύτευση, μεταφύτευση από άλλο χώρο του αγρού στον μπαχτσέ, καθαρισμός, περιποίηση, καλλωπισμός των φυτών), διαμορφώνεται και η δραστηριότητα. Ένας από τους παιδαγωγούς θα πάρει μια μεγάλη τσάπα την οποία θα χειρίζεται ο ίδιος και τα παιδιά θα μοιραστούν τα εργαλεία του κήπου (μικρό φτυάρι, σκαλιστήρι κ.α.). Τα παιδιά εργάζονται όλα μαζί με τη σειρά, παίρνοντας το κάθε παιδί τον χρόνο που θεωρεί πως θέλει να αφιερώσει για την εργασία του. Η επίτευξη της εργασίας, δεν φαίνεται να είναι ο διακαής πόθος των παιδιών, έτσι μέσα από την διαδικασία της επίτευξης του στόχου, ξεκινάει ένα ταξίδι μακρόσυρτο, το οποίο χρειάζεται τον χρόνο του. Πριν την ολοκλήρωση της εργασίας στο μπαχτσέ, τα παιδιά μπορούν να πιάσουν τα φυτά, να τα μυρίσουν, να παρατηρήσουν το σχήμα τους, το σχήμα των φύλλων τους κ.α.. Επίσης, σκαλίζοντας στον κήπο, μπορεί τα παιδιά να ανακαλύψουν κάποιο σκαθάρι ή σκουλήκι και η διαδικασία να διακοπεί, ώστε τα παιδιά να μπορέσουν όλα να παρατηρήσουν τα έντομα ή ό,τι άλλο μπορεί να έχει βρεθεί κατά την ανασκαφή. Μέσα από αυτή τη διαδικασία μπορεί να προκύψουν και προτάσεις για την αυριανή συνέλευση.

Όπως γίνεται αντιληπτό, το ημερήσιο πρόγραμμα που προκύπτει μετά από κάθε συνέλευση, δεν καθορίζεται ως κάποιο σκληρό πρόγραμμα το οποίο θα πρέπει να ακολουθηθεί με ευλάβεια. Καθ' όλη την διάρκεια των διαδικασιών, παρατηρείται ένας έντονος σεβασμός προς την προσωπικότητα του κάθε παιδιού ξεχωριστά. Ο χρόνος φαίνεται να κυλάει αργά στο Μικρό Δέντρο και το βάρος ρίχνεται στην ευχαρίστηση που παίρνει το παιδί από την εξερεύνηση του καινούργιου, την ανακάλυψη νέων πραγμάτων και εμπειριών, καθώς και την αναγνώριση της ατομικής ελευθερίας του καθενός μέσα σε ένα συλλογικό πλαίσιο.

Τέλος υπάρχει η περίπτωση, κάποια από τα παιδιά, να μην τους κεντρίσει το ενδιαφέρον κάποια από τις δραστηριότητες που έχουν προταθεί κατά τη διάρκεια της συνέλευσης. Αυτά τα παιδιά μπορούν απλά να παίξουν μεταξύ τους ή μπορεί κάποιο παιδί να θέλει να αφιερώσει χρόνο στον εαυτό του και να παίξει μόνο του. Κατά την επίσκεψή μου στο Μικρό Δέντρο, παρατήρησα ένα παιδί το οποίο είχε αποκοπεί από κάθε δραστηριότητα, αλλά και από κάθε συμμαθητή του και έπαιζε μόνο του για αρκετή ώρα. Μου προκάλεσε εντύπωση που κανένα από τα υπόλοιπα παιδιά ή από τους παιδαγωγούς δεν το πλησίασε, θεωρώντας μια φυσιολογική κατάσταση να υπάρχει ένα παιδί μόνο του στο χώρο. Μετά από αρκετή ώρα που το παιδί ήταν μόνο του, με πλησίασε μου μίλησε για λίγο και μετά πήγε και έπαιζε με τα υπόλοιπα παιδιά. Τελικά φάνηκε πως το παιδί χρειαζόταν λίγη ώρα απομόνωσης για τον εαυτό του και γι' αυτό είχε αποσυρθεί από τους υπόλοιπους.

Γενικότερα υπάρχει μεγάλη ελευθερία κινήσεων μέσα στο χώρο και κάποια παιδιά μπορεί απλά να πάνε να παίξουν στο σκάμμα ή να κυνηγηθούν ή να κρυφτούν στα σπιτάκια που υπάρχουν στο χώρο και σε καμία περίπτωση ο/η παιδαγωγός δεν παρεμβαίνει ή προσπαθεί να μεταπείσει το παιδί να συμμετάσχει σε μία δραστηριότητα. Ακόμα και στην περίπτωση που κάποιο από τα παιδιά, ενώ στην αρχή έχει εκδηλώσει την επιθυμία του να συμμετάσχει σε μια δραστηριότητα και στην πορεία βαρεθεί και αποχωρήσει από τον χώρο που λαμβάνει μέρος η δραστηριότητα αυτή (πράγμα αρκετά σύνηθες σε αυτές τις ηλικίες), οι παιδαγωγοί δεν προσπαθούν να το πείσουν να επιστρέψει στο χώρο, αλλά το αφήνουν να επιλέξει τη νέα του δραστηριότητα.

Οι δραστηριότητες αυτές δεν διαρκούν αρκετή ώρα. Συνήθως λαμβάνουν μέρος μέχρι και την ώρα που τα παιδιά τρώνε το μεσημεριανό τους γεύμα, χωρίς αυτό να είναι κανόνας. Γενικά τα παιδιά αυτής της ηλικίας είναι δύσκολο να αφοσιωθούν για ώρα σε ένα αντικείμενο. Μπορεί ακόμα ξεκινώντας μια δραστηριότητα, κάποιο παιδί να φύγει και να παρασύρει και τα υπόλοιπα μαζί του, πράγμα που σημαίνει πως η δραστηριότητα λαμβάνει τέλος γρήγορα. Οι παιδαγωγοί δεν προσπαθούν να μεταπείσουν τα παιδιά να γυρίσουν, αλλά μέσα από την δική τους συνέλευση, προσπαθούν να εντοπίσουν τυχόν προβληματικές που προέκυψαν και πιθανές λύσεις, ώστε οι δραστηριότητες να γίνουν πιο ενδιαφέρουσες για τα παιδιά.

2.4 Η ώρα του φαγητού

Τα παιδιά κατά την προσέλευσή τους το πρωί, φέρνουν το γεύμα τους μαζί. Εκτός του τάπερ με το φαγητό που έχει το κάθε παιδί, μπορεί να φέρει και κάποιο φρούτο για το συλλογικό καλάθι, το οποίο και το αφήνει μέσα στο καλάθι κατά την άφιξή του. Δεν υπάρχει κάποιο αυστηρό πρόγραμμα στο θέμα του φαγητού. Κάποια παιδιά, αν έχουν φύγει βιαστικά από το σπίτι, μπορούν να πάρουν το πρωινό τους στο Μικρό Δέντρο, αν και η πλειονότητα δεν παίρνει πρωινό στο χώρο. Όλα τα γεύματα παίρνονται στον χώρο της τραπεζαρίας και κανένα παιδί δεν περιφέρει το φαγητό του στον αγρό.

Η ώρα του μεσημεριανού δεν είναι ακριβής, ούτε γίνεται κάποιο κάλεσμα. Συνήθως κατά τις 12:00 κάποια παιδιά αρχίζουν να κάθονται στον χώρο της τραπεζαρίας και να ανοίγουν το τάπερ με το φαγητό τους. Δεν υπάρχει κάποιο σερβίρισμα από τους παιδαγωγούς, τα παιδιά εξυπηρετούνται μόνα τους και μετά το πέρας του γεύματός τους, πλένουν το τάπερ και το πιρούνι τους σε μια βρύση που βρίσκεται στο χώρο της τραπεζαρίας και είναι στο ύψος των παιδιών. Κατά την επίσκεψή μου στο χώρο, παρατήρησα πως όταν κάποια από τα παιδιά κάθονται για να φάνε, τα περισσότερα συγκεντρώνονται στο χώρο της τραπεζαρίας για να φάνε και αυτά. Αν κάποιο από τα παιδιά δεν επιθυμεί εκείνη την ώρα να φάει ή φαίνεται να είναι αποσπασμένο από κάποια δραστηριότητα που μπορεί να κάνει, κάποιος από τους παιδαγωγούς το πλησιάζει, το ρωτάει αν θέλει να φάει και αν η απάντηση είναι αρνητική, ο/η παιδαγωγός δεν επιμένει.

Συγκεκριμένη ώρα για το σερβίρισμα του φρούτου από το συλλογικό καλάθι, δεν υπάρχει. Τα παιδιά μπορούν να φάνε το φρούτο είτε πριν το μεσημεριανό γεύμα, είτε μετά. Στον χώρο της τραπεζαρίας, δίπλα από το συλλογικό καλάθι, υπάρχει ένα ξύλο κοπής, ένα μαχαίρι και ένας αποφλοιωτής και στην περίπτωση που κάποιο παιδί θέλει να φάει ένα φρούτο, πηγαίνει εκεί και παρουσία κάποιου παιδαγωγού, καθαρίζει το φρούτο, το τεμαχίζει και το τρώει. Συνήθως όταν καθαρίζεται κάποιο φρούτο από το συλλογικό καλάθι, μαζεύονται αρκετά παιδιά. Δεν είναι μια διαδικασία για έναν αυτή και φαίνεται τα παιδιά να κατανοούν την έννοια του διαμοιρασμού. Μεγάλο μέρος της διαδικασίας αυτής, γίνεται από τα παιδιά και ο παιδαγωγός υπάρχει στο χώρο για την αποτροπή τυχόν ατυχημάτων και την σωστή χρήση των εργαλείων. Τα παιδιά φαίνονται να χειρίζονται με αρκετή επιδεξιότητα τα εργαλεία της τραπεζαρίας και να έχουν κατανοήσει πλήρως τους κανόνες ασφαλείας.

Μετά από κάθε χρήση του χώρου της τραπεζαρίας, ο χώρος αποκαθίσταται από τα παιδιά. Αν κάποιο παιδί φύγει από το χώρο χωρίς να φέρει τον χώρο στην προηγούμενη κατάσταση που ήταν, κάποιος από τους παιδαγωγούς θα του τονίσει πως ξέχασε να φτιάξει τον χώρο όπως ήταν πριν, χωρίς να γίνει κάποια επίπληξη στο παιδί ή να του επιβληθεί κάποια τιμωρία. Τα παιδιά φαίνεται να δείχνουν υπακοή σε αυτού του είδους την προσέγγιση και επιστρέφουν να φτιάξουν την καρέκλα στη σωστή της θέση ή να πλύνουν τα σκεύη που χρησιμοποίησαν.

2.5 Έως την ώρα της αποχώρησης

Μετά το πέρας του μεσημεριανού γεύματος, τα παιδιά σηκώνονται και διασκορπίζονται ξανά στον αγρό. Μπορεί να προταθεί η ανάγνωση κάποιου βιβλίου ή να μεταβούν στο χώρο που υπάρχει το χαλί να παίξουν μουσική και να τραγουδήσουν ή απλά να ξεκινήσει κάποιο παιχνίδι μεταξύ των παιδιών. Δεν φαίνεται να υπάρχει κάποιο συγκεκριμένο πλάνο που να πρέπει να υλοποιηθεί έως το τέλος της ημέρας. Γενικά τα θέματα για τις δραστηριότητες μπορούν να προκύψουν ανά πάσα στιγμή. Αν κάποια δραστηριότητα δεν έχει προταθεί στην πρωινή συνέλευση, αυτό δεν σημαίνει ότι θα πρέπει να περιμένει την αυριανή. Μπορεί να προταθεί άμεσα μια νέα δραστηριότητα και τα παιδιά να την υλοποιήσουν άμεσα. Σε κάθε περίπτωση και οι παιδαγωγοί και τα παιδιά, είναι ανοιχτοί σε νέες ιδέες και δραστηριότητες. Αυτή η ελευθερία στο πρόγραμμα, δίνει τη δυνατότητα να μπορούν να ασχοληθούν με τα πάντα γύρω τους. Ό,τι τους τραβήξει την προσοχή μπορεί να γίνει θέμα μελέτης και παρατήρησης. Κατά την επίσκεψή μου, ένα από τα παιδιά παρατήρησε τις φωλιές των μυρμηγκιών και πρότεινε να τις σημαδέψουν, ώστε να μην τις πατάνε κατά την διάρκεια του παιχνιδιού. Αμέσως στήθηκε μια ολόκληρη επιχείρηση, στην οποία τα παιδιά αφού παρατήρησαν τις φωλιές των μυρμηγκιών και τις πορείες που χαράσσουν γύρω από αυτές, κύκλωσαν τις φωλιές τους με κόκκινες κλωστές, ώστε να είναι ευδιάκριτες κατά την ώρα του παιχνιδιού. Ήταν μια διαδικασία, η

οποία ξεκίνησε από ένα τυχαίο γεγονός και κράτησε αυξημένο το ενδιαφέρον των παιδιών για αρκετή ώρα.

Όπως και κατά την ώρα της προσέλευσης υπάρχει ένα εύρος και μια ελαστικότητα, έτσι και κατά την ώρα της αποχώρησης, τα παιδιά αποχωρούν αποσπασματικά. Οι γονείς που έρχονται να παραλάβουν τα παιδιά τους, μπαίνουν στο χώρο και αν τους ζητηθεί από το παιδί να παραμείνουν, παραμένουν. Υπάρχει η περίπτωση το παιδί να θέλει να δείξει στον γονέα το τι έκανε σήμερα, οπότε ο γονέας εισέρχεται στον αγρό, το παιδί τον ξεναγεί στον χώρο και του επιδεικνύει την δουλειά που έκανε. Ο γονέας μπορεί να καθίσει και να παίξει λίγη ώρα με το παιδί. Δεν φαίνεται η διαδικασία της αποχώρησης να είναι μια βιαστική διαδικασία.

2.6 Τα γενέθλια

Κατά την διάρκεια της επίσκεψης-παρατήρησης μου στον χώρο του Μικρού Δέντρου, είχα την χαρά να γίνω μάρτυρας της τέλεσης της διαδικασίας εορτασμού των γενεθλίων δύο παιδιών. Μια διαδικασία, εμπνευσμένη από την παιδαγωγική της Μοντεσόρι, η οποία ήταν αρκετά ενδιαφέρουσα, θα μπορούσα να πω, αλλά και πρωτόγνωρη για μένα.

Το κάλεσμα για την τέλεση της διαδικασίας, έγινε με τον ίδιο τρόπο που καλείται και η συνέλευση. Ένα από τα παιδιά, πλησιάζοντας τον χώρο της συνέλευσης πήρε το κουδούνι στα χέρια του και χτυπώντας το ρυθμικά, άρχισε να φωνάζει πως είναι η ώρα για τα γενέθλια. Τα παιδιά και οι παιδαγωγοί, άρχισαν να συρρέουν σιγά σιγά στον χώρο της συνέλευσης και να κάθονται γύρω από το τραπέζι. Ένας από τους παιδαγωγούς κρατούσε ένα κουτί με διάφορα αντικείμενα, τα οποία σιγά σιγά και αφού είχαν προσέλθει όλοι στον χώρο, άρχισε να εναποθέτει στο τραπέζι.

Ένα μαύρο πανί με ομόκεντρους λευκούς κύκλους (εικ.13), απλώθηκε σε ολόκληρο το τραπέζι και μια υδρόγειος σφαίρα τοποθετήθηκε στο πλάι του τραπεζιού. Η παιδαγωγός είπε στα παιδιά πως το μαύρο αυτό πανί αντιπροσωπεύει το σύμπαν και ρώτησε τα παιδιά τι βρίσκεται στο κέντρο του σύμπαντος. Όταν έλαβε από τα παιδιά την απάντηση πως στο κέντρο του σύμπαντος υπάρχει ο ήλιος, έβγαλε ένα κίτρινο υφασμάτινο κύκλο με σκρατς και το κόλλησε στο κέντρο του μαύρου κύκλου. Επάνω στον κίτρινο κύκλο, η παιδαγωγός τοποθέτησε ένα κόκκινο κερί και το άναψε. Η ίδια ερώτηση επαναλήφθηκε και για τον Ερμή και για την Αφροδίτη και δύο νέοι κύκλοι κολλήθηκαν στο μαύρο πανί με τη σειρά που εμφανίζονται στο ηλιακό μας σύστημα. Μετά την Αφροδίτη τι είναι; Τα παιδιά απάντησαν με μια φωνή: Η γη. Ένας μπλε κύκλος βγήκε από το κουτί που κρατούσε η παιδαγωγός και κολλήθηκε και αυτός με τη σειρά του στο μαύρο πανί. Τότε, η παιδαγωγός ξεκίνησε να εξιστορεί την ιστορία της γνωριμίας των γονέων του παιδιού που είχε γενέθλια και μίλησε για την περίοδο κύησης της μητέρας μέχρι και την στιγμή της γέννησης. (Σε μία από της δύο περιπτώσεις η παιδαγωγός

περιέγραψε τον τρόπο με τον οποίο ερχόταν το παιδί προς τον κόλπο την στιγμή της γέννησης και την ανάγκη που δημιουργήθηκε για καισαρική τομή και τους εξήγησε την διαδικασία. Ένα από τα παιδιά, δήλωσε πως και αυτό είχε γεννηθεί με τον ίδιο τρόπο). Η παιδαγωγός μετά από αυτό έβγαλε από το κουτί που κρατούσε μια φωτογραφία, την οποία είχε φέρει ο γονέας του παιδιού που είχε γενέθλια και την είχε δώσει σε εκείνη από το πρωί και η οποία απεικόνιζε το παιδί την ώρα της γέννησης στο μαιευτήριο. Το παιδί πήρε τη φωτογραφία στα χέρια του και δίνοντάς την στο επόμενο παιδί, η φωτογραφία πέρασε από όλα τα χέρια των παιδιών, τα οποία μετά από προτροπή της παιδαγωγού, προσπαθούσαν να εντοπίσουν ομοιότητες με τον συμμαθητή τους που είχαν πλέον μπροστά τους. Τα παιδιά παρατηρούσαν τα μάτια, τα μαλλιά, τη μύτη, το στόμα και ό,τι άλλο τους τραβούσε την προσοχή και τόνιζαν τις αλλαγές που είχαν γίνει με το πέρασμα του χρόνου.

Μόλις τελείωσε η παρατήρηση από τα παιδιά, η παιδαγωγός συνέχισε να εξιστορεί την ζωή του παιδιού, εμπλουτίζοντας την ιστορία της με πληροφορίες τις οποίες είχε αντλήσει από τους γονείς του. Η ιστορία της σταμάτησε όταν το παιδί είχε γίνει ενός έτους και μια νέα φωτογραφία του παιδιού εμφανίστηκε μέσα από το κουτί, η οποία αυτή τη φορά το εμφάνιζε στην ηλικία του ενός έτους. Τότε η παιδαγωγός έβγαλε ένα μικρότερο κερί (τύπου ρεσό) και το τοποθέτησε πάνω στο μαύρο πανί. Το παιχνίδι της παρατήρησης των αλλαγών που έχει υποστεί το παιδί με το πέρασμα του χρόνου, ξεκίνησε και πάλι, όταν η νέα φωτογραφία άρχισε να περνάει από τα χέρια των παιδιών. Μόλις αυτή η διαδικασία τελείωσε, το παιδί πήρε στην αγκαλιά του την υδρόγειο και έκανε ένα κύκλο γύρω από το τραπέζι, στο οποίο είχε τοποθετηθεί το μαύρο πανί. Καθ' όλη την διάρκεια που το παιδί διέγραφε τον κύκλο γύρω από το τραπέζι με την υδρόγειο σφαίρα στα χέρια, τα υπόλοιπα παιδιά τραγουδούσαν ρυθμικά: «Χρειάζεται ένας χρόνος να γυρίσει η γη γύρω από τον ήλιο (3), και ο Νικόλας γύρισε μία φορά». Με αυτόν τον τρόπο, τα παιδιά αντιλαμβάνονται και το πως είναι δομημένο το σύμπαν στο οποίο ζούμε, αλλά και τον τρόπο μέτρησης και του χρόνου από τον άνθρωπο. Τα παιδιά με αυτόν τον τρόπο, αντιλαμβάνονται σε μεγάλο βαθμό τι εννοούμε λέγοντας είμαι τριών ετών.

Η διαδικασία αυτή επαναλαμβάνεται και στα επόμενα έτη, έως να φτάσουνε στην σημερινή ηλικία του παιδιού, η οποία στο Μικρό Δέντρο, δεν ξεπερνάει τα τέσσερα έτη. Η εξιστόρηση της ζωής του παιδιού συνεχίζει, γίνονται τα απαραίτητα διαλλείματα ανά έτος με την επίδειξη των φωτογραφιών και την διαδικασία της παρατήρησης, που φαίνεται να είναι αρκετά διασκεδαστική για τα παιδιά. Σε κάθε έτος που προστίθεται, ένα νέο κερί ανάβει και το παιδί κάνει πάντα ένα γύρο, γύρω από το τραπέζι που αντιπροσωπεύει το σύμπαν, υπό τους ήχους του τραγουδιού των παιδιών. Μόλις ολοκληρωθεί η διαδικασία, το παιδί καλείται να σταθεί μπροστά από τα αναμμένα κεριά και αφού τα παιδιά του τραγουδήσουν το τραγούδι των γενεθλίων, σβήνει τα κεριά που βρίσκονται πάνω στο τραπέζι. Τα παιδιά του εύχονται, χαρούμενα γενέθλια και τον αγκαλιάζουν όλα μαζί, γίνοντας μια μεγάλη μπάλα.

Μόλις αυτό το τελετουργικό λάβει τέλος, τα παιδιά κινούνται προς τον χώρο της τραπεζαρίας, όπου υπάρχει συνήθως μια τούρτα και εκεί τα παιδιά λένε εκ νέου

το τραγούδι των γενεθλίων και το παιδί που έχει γενέθλια, σβήνει τα κεριά της τούρτας. Το γεύμα μπορεί να συνοδευτεί με διάφορα γλυκά τα οποία έχουν φέρει οι γονείς του παιδιού.

Κεφάλαιο 3^ο

Κριτική ανάλυση

Το εγχείρημα του Μικρού Δέντρου, θα μπορούσε να πει κανείς πως είναι μια επανάσταση για τα δεδομένα της ελληνικής εκπαίδευσης. Πριν όμως δούμε ποια είναι τα στοιχεία αυτά τα οποία χαρακτηρίζουν το εν λόγω σχολείο, επαναστατικό, ας κάνουμε μια μικρή ανασκόπηση της εκπαίδευσης του νέου ελληνικού κράτους.

3.1 Η εκπαίδευση στο ελληνικό κράτος

Η παιδαγωγική η οποία εμφανίστηκε και ευδοκίμησε στο νεοελληνικό χώρο, είναι γνωστή ως «ελληνοχριστιανική παιδαγωγική». Αυτή η παιδαγωγική «σχολή» συχνά εμφανίστηκε ως αμάλγαμα ξένων παιδαγωγικών επιδράσεων (Γερμανών κυρίως και φιλοσόφων), μιας ιδιάζουσας ελληνικής αρχαιολατρίας και διαφόρων μορφών χριστιανικού ευσεβισμού.¹⁸ Στα πρώτα χρόνια της ίδρυσης του νέου ελληνικού κράτους, το παιδαγωγικό σύστημα, φαίνεται να είναι επηρεασμένο από την γερμανική παιδαγωγική και φιλοσοφία, πράγμα καθόλου περίεργο, αν αναλογιστεί κανείς τη βαυαρική καταγωγή της ηγεσίας της χώρας εκείνη την περίοδο, αλλά και την έμπνευση που αποτέλεσε το πρωσικό εκπαιδευτικό σύστημα στις νέες βάσεις που έθετε στη στοιχειώδη εκπαίδευση εκείνη την περίοδο η Γαλλία.

Αν χρειαζόταν να ορίσουμε κάποια σημεία καμπής για την εκπαίδευση στην Ελλάδα, θεωρώ πως δύο σημεία φαίνεται να ξεχωρίζουν έντονα. Το πρώτο σημείο είναι η περίοδος της τρίτης κυβέρνησης Βενιζέλου (1917-1920) και το δεύτερο η περίοδος του δικτατορικού καθεστώτος της 4^{ης} Αυγούστου (1936-1941). Κατά το πρώτο σημείο καμπής, που ήταν η περίοδος του 1917, η τότε κυβέρνηση είχε προχωρήσει σε σωρεία μεταρρυθμίσεων, μεταξύ των οποίων, ήταν η καθιέρωση της δημοτικής γλώσσας και η έγκριση πολλών βιβλίων και την επιλογή ενός από τους συλλόγους των δασκάλων ή των καθηγητών αντίστοιχα, με εισήγηση των διδασκόντων.¹⁹ Επίσης, υπήρχε μια γενική και όχι αναλυτική περιγραφή του περιεχομένου τους στις σχετικές προκηρύξεις, καθώς και έλλειψη διδακτικών οδηγιών. Αυτό έδωσε το έναυσμα για την σύνταξη νέων σχολικών βιβλίων, στο πνεύμα του φιλελευθερισμού, με αρκετά αξιολογα δείγματα γραφής από εκείνη την εποχή. Σημαντική φαίνεται να είναι η επιρροή της Νέας αγωγής εκείνη την περίοδο, η οποία κέρδιζε έδαφος σε σχεδόν όλα

¹⁸ Γκότοβος, Α. Ε. & Μαυρογιώργος, Γ., & Παπακωνσταντίνου, Π. (2000). *Κριτική παιδαγωγική και εκπαιδευτική πράξη*. Αθήνα: Gutenberg. σελ.25

¹⁹ Δημαράς Α. (2013). *Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης το "ανακοπτόμενο άλμα" Τάσεις και αντιστάσεις στην ελληνική εκπαίδευση 1833-2000*. Αθήνα: Μεταίχμιο. σελ.148

τα ανεπτυγμένα κράτη. Στο δεύτερο σημείο καμπής που έχουμε ορίσει, την περίοδο της δικτατορίας Μεταξά, η προσέγγιση στην εκπαίδευση παίρνει τελείως διαφορετική μορφή. Σε αυτή την περίοδο, βλέπουμε το καθεστώς να προχωράει στην ίδρυση του Οργανισμού Εκδόσεων Σχολικών Βιβλίων, οριστικοποιώντας με αυτόν τον τρόπο το κρατικό μονοπώλιο στην συγγραφή και έκδοση των σχολικών βιβλίων, με απώτερο σκοπό τον πλήρη έλεγχο της διδακτικής ύλης και στις τρεις βαθμίδες, την κατάργηση των οργανώσεων των εκπαιδευτικών, καθώς και την συνεκπαίδευση αγοριών και κοριτσιών, με στόχο την δημιουργία μιας καθαρά φασιστικής εκπαίδευσης που θα βοηθούσε στη δημιουργία ενός φασιστικού κόμματος, στα πρότυπα του Χίτλερ και του Μουσολίνι.²⁰

Η εξέλιξη της εκπαίδευσης στη χώρα, μετά από αυτά τα δύο σημεία καμπής, θα μπορούσε να θεωρηθεί αξιοπερίεργη. Αρκετά από τα στοιχεία τα οποία υιοθετήθηκαν κατά την Μεταξική περίοδο, συνεχίζουν και εφαρμόζονται ακόμη και σήμερα. Βλέπουμε για παράδειγμα, ακόμα και σήμερα να εκτελούνται μαθητικές παρελάσεις από τα σχολεία της χώρας. Επίσης, η έκδοση των σχολικών εγχειριδίων παραμένει στο κράτος - με μοναδική εξαίρεση την τριτοβάθμια εκπαίδευση που μπόρεσε να απεμπλακεί από αυτό το καθεστώς – και δίνονται διδακτικές οδηγίες. Ο έλεγχος της εκπαίδευσης από τις μεταγενέστερες κυβερνήσεις, φαίνεται να εξυπηρετεί τα συμφέροντά τους, ώστε στα τόσα χρόνια που μεσολάβησαν, να μην έχει έρθει μια αλλαγή στο συγκεκριμένο ζήτημα. Αποτέλεσμα της μακροχρόνιας αυτής κρατικής επιρροής στο ζήτημα των σχολικών εγχειριδίων, αλλά και των διδακτικών οδηγιών, είναι η δημιουργία ενός στιβαρού εκπαιδευτικού συστήματος με πολλά στεγανά και τάσεις απόρριψης του διαφορετικού. Ακόμα και στην περίπτωση ίδρυσης Μοντεσοριανών σχολείων στη χώρα, τα οποία δραστηριοποιούνται ήδη από την μετεμφυλιακή περίοδο, η άσκηση της επιρροής στο σχολικό πρόγραμμα από το κράτος είναι έντονη.

3.2 Η θέση του Μικρού Δέντρου στην ελληνική εκπαίδευση

Στα πλαίσια αυτών των στενών ορίων που έχει θέσει το ελληνικό κράτος, για την δημιουργία αλλά και λειτουργία των ελληνικών σχολείων, το Μικρό Δέντρο δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ως σχολείο. Οι προδιαγραφές που απαιτούνται, αλλά και τα στενά όρια που θέτονται στην διδακτική ύλη, καθιστούν την λειτουργία του αδύνατη στη χώρα. Οι μηχανισμοί που έχουν δημιουργηθεί ώστε να παρακαμφθούν τα εμπόδια της άδειας λειτουργίας, σε συνδυασμό με την μη υποχρεωτική φοίτηση των παιδιών κάτω από τα 5 έτη, έχουν κάνει το εγχείρημα ζωντανό. Το πρόβλημα που εντοπίζεται είναι πως δεν υπάρχει μια συνέχεια στην εκπαίδευση του παιδιού, το οποίο θα ξεκινήσει να φοιτά στο Μικρό Δέντρο. Είναι όμως αυτό τόσο κακό;

²⁰ Δημαράς Α. (2013). *Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης το "ανακοπτόμενο άλμα" Τάσεις και αντιστάσεις στην ελληνική εκπαίδευση 1833-2000*. Αθήνα: Μεταίχμιο σελ.205-206

Μέσα από την μελέτη και την παρατήρηση του εγχειρήματος του Μικρού Δέντρου, διαπιστώνει κανείς πολύ γρήγορα, μια αρμονία. Μια αρμονία στο χώρο, στις κινήσεις, στη λειτουργία. Πριν την επίσκεψή μου στο χώρο, μου είχε προκαλέσει τρομερή εντύπωση το πως παιδιά τόσο μικρής ηλικίας, θα ήταν σε θέση να διαχειριστούν μια συνέλευση με αμεσοδημοκρατικούς όρους. Από τα πρώτα λεπτά παραμονής μου στο χώρο, διαπίστωσα με μεγάλη μου έκπληξη πως τα παιδιά σε αυτή την ηλικία προσαρμόζονται πολύ γρήγορα, δημιουργώντας στον παρατηρητή μια εντύπωση κανονικότητας σε ό,τι και να κάνουν. Η φοίτηση σε μια προσχολική δομή, όπως είναι το Μικρό Δέντρο, δεν δημιουργεί κανένα πρόβλημα στην ένταξη του παιδιού σε μια νέα συνθήκη. Τα παιδιά στο Μικρό Δέντρο, απευθύνονται προς τους παιδαγωγούς, στον ενικό χρησιμοποιώντας το μικρό όνομα του κάθε παιδαγωγού και τους χαρακτηρίζουν ως συνοδούς, επίσης οι δραστηριότητες που ορίζονται μετά από κάθε συνέλευση, ονομάζονται «δουλειές», όροι οι οποίοι δεν χρησιμοποιούνται σε άλλα σχολεία ή η ερμηνεία τους είναι τελείως διαφορετική. Μέσα από συζητήσεις που είχα με τους παιδαγωγούς, για το αν η αλλαγή στη έννοια των όρων που χρησιμοποιούν τα παιδιά, δημιουργούσε κάποιες προβληματικές, με διαβεβαίωσαν, μέσα από μια σειρά παραδειγμάτων, πως η αλλαγή των όρων στην καθημερινότητα των παιδιών δεν τα επηρεάζει καθόλου και φαίνεται σε μια επικείμενη αλλαγή να προσαρμόζονται άμεσα.

Οι διαφορές που εντοπίζονται μεταξύ ενός δημόσιου ή ιδιωτικού σχολείου της χώρας και του Μικρού Δέντρου, είναι αρκετές. Από τον τρόπο που είναι δομημένος ο κάθε χώρος, από τις παιδαγωγικές μεθόδους που ακολουθούνται από το κάθε σχολείο, μέχρι τον τρόπο λειτουργίας και την καθημερινότητα. Συγκεκριμένα, τα παιδιά που φοιτούν σε ένα δημόσιο ή ιδιωτικό σχολείο, ακολουθούν ένα πρόγραμμα δομημένο από τον παιδαγωγό ή τον ιδιοκτήτη του σχολείου, με τον παιδαγωγό να είναι ο ρυθμιστής της τάξης και της εκτέλεσης των δραστηριοτήτων. Ο παιδαγωγός έχει τη φιγούρα του καθοδηγητή, πολλές φορές ακόμα και του δικαστή, με το δικαίωμα της απόλυτης εξουσίας επάνω στα παιδιά. Αυτός θα ορίσει τι θα κάνουν τα παιδιά, πως θα το κάνουν, για ποιο λόγο θα το κάνουν και ποιος πρέπει να κάνει τι, χωρίς το παιδί να μπορεί να εκφέρει γνώμη ή επιθυμία. Σε όλες τις κινήσεις του παιδαγωγού, ολόκληρη η τάξη ακολουθεί ενωμένη, σαν μια ομοιογενής μάζα, χωρίς να παρατηρείται η κλίση του κάθε παιδιού ξεχωριστά και να γίνεται σεβαστή. Παρατηρείται μια βίαιη ενσωμάτωση του παιδιού σε ένα σύνολο, μια ομάδα στην οποία πρέπει να δείξει υπακοή στους κανόνες της, χωρίς να υπολογίσει τα δικά του θέλω. Η ένταξη του παιδιού στις σχολικές μονάδες του κράτους, θα μπορούσε να χαρακτηριστεί σαν μια διαδικασία βίαιου αποχωρισμού του παιδιού από την οικογένεια του, στα πλαίσια μιας κουστωδιακής σχέσης μεταξύ των γονέων και του κράτους. Επίσης, η χρήση του ωρολογίου προγράμματος, είναι ίδιο σε όλη τη χώρα, χωρίς να υπολογίζονται γεωγραφικές θέσεις, τοπικές συνήθειες ή ήθη, το περιβάλλοντα χώρο του σχολείου και τα ερεθίσματα που μπορεί να δώσει αυτός. Σε ολόκληρη τη χώρα, όλα τα παιδιά της προσχολικής ηλικίας, στις οκτώ το πρωί, περνάνε το κατώφλι ενός τσιμεντένιου κτιρίου, αφήνονται βίαια μέσα στο κλάμα, ακολουθώντας όλα το ίδιο πρόγραμμα, χωρίς να υπολογίζεται η επιθυμία του κάθε παιδιού, και παραμένουν εκεί έως την ώρα της επιστροφής

στο σπίτι. Το ερώτημα που γεννάται από την παραπάνω περιγραφή, είναι αν μπορεί ένα παιδί να νιώθει ελεύθερο, μέσα σε μια τέτοια κατάσταση.

Πριν δούμε αν υπάρχει απάντηση σε αυτό, θα πρέπει να ορίσουμε την ελευθερία και επειδή τέτοιου είδους έννοιες είναι δύσκολο να οριστούν, θεωρώ πως μπορούμε να δανειστούμε την προσέγγιση που δώσαν οι παιδαγωγοί του Μικρού Δέντρου, πως η ελευθερία είναι βίωμα, είναι αίσθηση και κατάσταση την ίδια στιγμή. Ο P. Freire, πίστευε πως η χειραφέτηση του μαθητή, έρχεται μέσω του απεγκλωβισμού του από τους κοινωνικούς περιορισμούς, για τον A.S. Neill, ελευθερία σήμαινε η αποδέσμευση από τις ηθικές διδαχές, ενώ για τον W. Godwin, η ελευθερία αποτελεί τη βασική αρχή για την ανάπτυξη παιδαγωγικών μεθόδων και πρακτικών που δε καταπνίγουν την έκφραση του λόγου και της σκέψης. Συμπερασματικά λοιπόν, για να είναι κάποιος ελεύθερος, πρέπει να μπορεί να δρα με ελεύθερη βούληση, να ενεργεί γνωρίζοντας τις πραγματικές του ανάγκες, αλλά και τις ανάγκες των άλλων. Σίγουρα στο κρατικό μοντέλο διαπαιδαγώγησης, δεν φαίνεται τα παιδιά να βιώνουν καμία ελευθερία. Στον αντίποδα τώρα, στο Μικρό Δέντρο, η έννοια της ελευθερίας φαίνεται να έχει γίνει κατανοητή από όλα τα παιδιά, εφόσον καλλιεργείτε μέσω της διαδικασίας της συνέλευσης. Μια διαδικασία που απαιτεί βέβαια χρόνο και δεν είναι καθόλου εύκολη. Αν θυμηθούμε τα λόγια του Cousinet, ο οποίος έλεγε: «μπαίνοντας στο σχολείο τα παιδιά έχουν ήδη μια κοινωνική ζωή και κατά συνέπεια μια ηθική αγωγή»,²¹ καταλαβαίνουμε πως η διαδικασία μιας ανάπλασης μιας ηθικής αγωγής με νέους όρους, οι οποίοι πιθανόν να έρχονται σε σύγκρουση με του ήδη υπάρχοντες, είναι μια διαδικασία χρονοβόρα και ίσως επίπονη για το παιδί. Αυτή όμως η ελευθερία που έχουν τα παιδιά στο Μικρό Δέντρο, έχει όρια και αν ναι ποια είναι αυτά;

Ελεύθερη επιλογή, δεν σημαίνει ανεξέλεγκτη συμπεριφορά. Τα όρια πρέπει να λειτουργούν ως σημείο αναφοράς και όχι σαν το σύνορο των μη επιτρεπτών ενεργειών που κάποιοι όρισαν πριν από εμάς για εμάς. Τα όρια δεν πρέπει να υπάρχουν στο σχολείο για να μάθουν τα παιδιά να τα σέβονται, αλλά για να δώσουν τη δυνατότητα στα παιδιά να βιώσουν το σεβασμό. Αυτό που φαίνεται να έχει πετύχει το Μικρό Δέντρο, είναι η διάκριση των ατομικών και των συλλογικών ορίων. Η συνέλευση είναι η διαδικασία στην οποία τα παιδιά επικοινωνούν τα ατομικά τους όρια και από αυτά προκύπτουν τα συλλογικά. Επίσης, μπορεί να γίνει κάποιο άνοιγμα μικρών κύκλων συζητήσεων μεταξύ των μαθητών ώστε να οριστούν νέα όρια, κατά την διάρκεια της ημέρας. Πέραν αυτών των ορίων που ορίζονται από τα παιδιά με τους παραπάνω τρόπους, η κοινότητά λειτουργεί και με κάποια συλλογικά όρια τα οποία έχουν τεθεί εξ' αρχής από τους ενήλικες και δεν τίθενται υπό διαπραγμάτευση με τα παιδιά, όπως η χρήση βίας (σωματική, ψυχολογική, λεκτική) και η χρήση/διαχείριση του υλικού. Το όριο καλλιεργεί και καλλιεργείται από το σεβασμό και την εμπιστοσύνη και όλο αυτό βασίζεται στην επικοινωνία. Το ότι στη δομή επικρατεί η ελευθερία, δεν σημαίνει ότι δεν υπάρχουν όρια και κανόνες. Η εικόνα που προσέλαβα στο Μικρό Δέντρο, δείχνει μια απόλυτη ελευθερία των

²¹ Houssaye J. (2000) Roger Cousinet. Στο Houssaye, J. (Επιμ.). *Δεκαπέντε παιδαγωγοί. Σταθμοί στην ιστορία της παιδαγωγικής σκέψης*. (σσ. 249-270) Αθήνα: Μεταίχμιο

παιδιών, με χρήση ορίων τα οποία τυγχάνουν σεβασμού από όλους. Μία από τις πιο έντονες εικόνες που μου έχουν μείνει από τη δομή, είναι η εικόνα μιας μαθήτριας, η οποία ήρθε το πρωί κρατώντας μια τσάντα που είχε μέσα ένα μαύρο φόρεμα με τούλια στην άκρη του. Είπε σε έναν από τους παιδαγωγούς πως ήθελε να φορέσει το φόρεμα και επειδή είχε κρύο, το φόρεσα πάνω από τα ρούχα της. Στην εικόνα αυτή του κοριτσιού, δεν υπήρχε κανενός είδους κριτική ή χλευασμός από τα υπόλοιπα παιδιά, έντονο δείγμα της κατανόησης των επιθυμιών του καθενός και των δικαιωμάτων του. Τέλος, θα πρέπει να τονισθεί πως υπάρχει και η περίπτωση της εξαίρεσης, κατά την οποία θα ξεπερασθούν κάποια όρια, αλλά θα τονιστεί πως η διαδικασία, τελείται υπό εξαίρεση.

Μια από τις βασικές προβληματικές που εντοπίζονται στο σύστημα εκπαίδευσης της χώρας, είναι πως η επίσημη εκπαίδευση, είναι ένα σύστημα εξουσίας, δηλαδή μια συναρμογή ετερογενών λόγων και πρακτικών, που περιθωριοποιεί πολλά παιδιά τα οποία δεν ανταποκρίνονται ή δεν συμμορφώνονται με τα κυρίαρχα πρότυπα παιδικής ηλικίας και ανάπτυξης.²² Η ελληνική κοινωνία, φαίνεται να έχει δημιουργήσει ένα κόσμο για τους ενήλικες, αποκλείοντας από αυτόν τον κόσμο τα παιδιά. Αντ' αυτού έχει δημιουργήσει έναν ξεχωριστό κόσμο για τα παιδιά, περιθωριοποιώντας τα ως μη ενήλικες και ως άτομα τα οποία δεν θα πρέπει να αντιμετωπίζονται ως ίσα μέσα στην κοινωνία των μεγάλων. Έναν κόσμο, όπου τα αντικείμενα των παιδιών δηλώνονται με υποκοριστικά (πιατάκι, πιρουνάκι, καρεκλίτσα), έναν κόσμο γεμάτο με πλαστικά παιχνίδια, έναν κόσμο προστατευμένο και απομονωμένο. Μέσα από αυτή τη διαδικασία, τα παιδιά μαθαίνουν την ιεραρχία. Δεν υπάρχει ισοτιμία μεταξύ τους ή μεταξύ εκπαιδευτών και εκπαιδευόμενων, με αποτέλεσμα όλων αυτών, τα παιδιά να φαίνονται ως ευάλωτα και τρωτά. Αυτό όμως που αντίκρουσα στο Μικρό Δέντρο, δεν ήταν ένας χώρος εναπόθεσής παιδιών. Ο αγρός στον οποίο βρίσκονταν την περισσότερη ώρα τα παιδιά, ήταν ένας χώρος αληθινός, ένας χώρος πραγματικός. Ένας χώρος στον οποίο τα παιδιά μπορούσαν να έρθουν σε επαφή με το περιβάλλον, χωρίς πλαστικά παιχνίδια, μα γεμάτος με χώμα, λάσπες, ξύλινες κατασκευές, φυτά, λουλούδια. Ένας χώρος στον οποίο, όλοι αντιμετωπίζονταν ως ίσος προς ίσο, με ατομικές και συλλογικές συνειδήσεις, με δημοκρατικές διαδικασίες, ένας χώρος που δεν ξεχώριζε ο μικρός από τον μεγάλο.

²² Πεχτελίδης, Γ. (2020). *Για μια εκπαίδευση των κοινών εντός και πέραν των "τειχών"*. Αθήνα: Gutenberg. σελ. 79

Επίλογος

Κλείνοντας τη μελέτη για την θέση της ελευθεριακής παιδείας στον ελλαδικό χώρο, και αναλύοντας το φαινόμενο του Μικρού Δέντρου, μου γεννάται ένα ερώτημα. Υπάρχει σωστή εκπαίδευση;

Δε νομίζω πως υπάρχει μια απάντηση σε αυτό το ερώτημα. Με βεβαιότητα μπορώ να πω πως υπάρχουν αρκετές αξιόπιστες θεωρίες εκπαίδευσης, από αρκετούς αξιόλογους παιδαγωγούς του παρελθόντος, αλλά και μεταγενέστερους. Αυτό που επίσης φαίνεται ξεκάθαρα, είναι το πως η κοινωνία επηρεάζει την εκπαίδευση. Πριν ληφθεί η απόφαση για την εφαρμογή ενός παιδαγωγικού προγράμματος, πρέπει να λαμβάνονται υπόψιν, οι κοινωνικές καταβολές των μαθητών, η γεωγραφική θέση της πόλης ή του χωριού που θα εφαρμοστεί το πρόγραμμα, η κουλτούρα που συνοδεύει την κάθε χώρα εφαρμογής, καθώς και η προσωπικότητα κάθε μαθητή ξεχωριστά. Η άποψη πως αν ένα παιδαγωγικό πρόγραμμα, είχε επιτυχία στη Γερμανία, σημαίνει πως θα έχει επιτυχία και στην Ελλάδα, είναι τελείως λανθασμένη. Θεωρώ, πως ένα παιδαγωγικό πρόγραμμα για να είναι αποδοτικό, θα πρέπει να μην υπάγεται σε στενά θεσμικά όρια και οι δυνατότητες αναπροσαρμογής του και μετεξέλιξής του, να είναι απεριόριστες. Μέσα από την παρατήρησή μου στη δομή του Μικρού Δέντρου, αυτό που διαπίστωσα ήταν πως η ρευστότητα που υπήρχε στο ημερήσιο πρόγραμμα, το οποίο δημιουργούνταν μέσα από τις ανάγκες και τις επιθυμίες των παιδιών, ο σεβασμός των ορίων της ατομικότητας και της συλλογικότητας, η ανακάλυψη των αναγκών του κάθε παιδιού ξεχωριστά και η αντιμετώπισή του ως μονάδα, καθώς και η εφαρμογή μιας μίξης από διάφορα παιδαγωγικά ρεύματα, χωρίς αυτά να εφαρμόζονται σε αυστηρά και στενά πλαίσια, είναι τα στοιχεία αυτά που κάνουν το Μικρό Δέντρο να ξεχωρίζει από όλα τα υπόλοιπα σχολεία της χώρας.

Θα κλείσω με ένα απόσπασμα από μια έκθεση ενός δωδεκάχρονου μαθητή του Μοντέρνου Σχολείου, το οποίο είχε ιδρύσει ο Francisco Ferrer και αναφέρεται στην αξία του σχολείου, με την ελπίδα κάποια στιγμή, το σχολείο να γίνει αυτό που φαντάζει ότι είναι στα μάτια αυτού του παιδιού.

Αν δεν υπήρχε το σχολείο, θα ζούσαμε στο δάσος, θα περπατούσαμε γυμνοί και θα τρώγαμε βότανα και ωμό κρέας, και τα σπίτια μας θα ήταν σπηλιές και δέντρα. Δηλαδή, θα ζούσαμε μια άγρια ζωή. Όσο περνά ο καιρός, όμως, με το σχολείο, όλοι θα γίνονται πιο έξυπνοι, θα σταματήσουν οι πόλεμοι και δεν θα καίγονται λαοί, και οι άνθρωποι θα θυμούνται με τρόμο τους πολεμιστές, ως εργάτες του θανάτου και της καταστροφής. Είναι μεγάλη ντροπή να υπάρχουν παιδιά που τριγυρνάνε στους δρόμους και δεν πηγαίνουν στο σχολείο, και όταν γίνονται ενήλικες είναι δυστυχισμένοι. Οπότε πρέπει να ευχαριστούμε τους δασκάλους μας για την υπομονή την οποία μας δείχνουν και να μιλάμε για το σχολείο με σεβασμό.²³

²³ Ferrer i Guardia, F. (2021). *Το Μοντέρνο Σχολείο - Η καταγωγή και τα ιδανικά του*. Αθήνα: Στάσει Εκπίπτοντες, σελ.149

Βιβλιογραφικές Αναφορές

- Avrich, P. (1988). *Anarchist portraits*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Clark, J., & Martin, C. (2013). *Anarchy, Geography, Modernity selected writings of Elisee Reclu*. Oakland: PM Press.
- Ferrer i Guardia, F. (2021). *Το Μοντέρνο Σχολείο - Η καταγωγή και τα ιδανικά του*. (Δ. Μεσσήνη, Επιμ., Χ. Ποζίδης, & Φ. Τσαλούχου, Μεταφρ.) Αθήνα: Στάσει Εκπίπτοντες.
- Ferrer i Guardia, F. (2021). *Το Μοντέρνο Σχολείο - Η καταγωγή και τα ιδανικά του*. (Δ. Μεσσήνη, Επιμ., Χ. Ποζίδης, & Φ. Τσαλούχου, Μεταφρ.) Αθήνα: Στάσει Εκπίπτοντες.
- Houssaye, J. (Επιμ.). (2000). *Δεκαπέντε παιδαγωγοί σταθμοί στην ιστορία της παιδαγωγικής σκέψης*. (Δ. Καρακατσάνη, Μεταφρ.) Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Houssaye, J. (Επιμ.). (2000). *Δεκαπέντε παιδαγωγοί. Σταθμοί στην ιστορία της παιδαγωγικής σκέψης*. (Κ. Δέσποινα, Μεταφρ.) Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Housseay, J. (Επιμ.). (2000). *Δεκαπέντε παιδαγωγοί σταθμοί στην ιστορία της παιδαγωγικής σκέψης*. (Δ. Καρακατσάνη, Μεταφρ.) Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Kropotkin, P. (2009). *Αλληλοβοήθεια Ένας παράγοντας εξέλιξης*. (Ε. Στεφανοπούλου, Μεταφρ.) Αθήνα: Καστανιώτη.
- Neil, A. S. (1972). *Θεωρία και πράξη της αντιαυταρχικής εκπαίδευσης - Σάμμερχιλ: το επαναστατικό παράδειγμα ενός σχολείου*. (Μπουκουμάνη, Επιμ.) Αθήνα: Κουκκίδα.
- Neil, A. S. (1972). *Θεωρία και πράξη της αντιαυταρχικής εκπαίδευσης - Σάμμερχιλ: το επαναστατικό παράδειγμα ενός σχολείου*. (Μπουκουμάνη, Επιμ.) Αθήνα: Κουκκίδα.
- Rousseau, J.-J. (1988). *Αιμίλιος*. (Ι. Λο Σκόκο, Μεταφρ.) Αθήνα: Αναγνωστίδης Γερ.
- Rousseau, J.-J. (2004). *Το κοινωνικό συμβόλαιο ή αρχές πολιτικού δικαίου*. (Β. Γρηγοροπούλου, Επιμ., Β. Γρηγοροπούλου, & Α. Σταϊνχάουερ, Μεταφρ.) Αθήνα: Πόλις.
- Suissa, J. (2001). Αναρχισμός Ουτοπίες και Φιλοσοφία της Εκπαίδευσης. *Journal of Philosophy of Education*.
- Suissa, J. (2006). *Anarchism and Education A philosophical perspective*. New York: Routledge.
- Tolstoy, L. (1862). *Yasnaya Polyana School*. (Α. Carloff, Μεταφρ.) Ανάκτηση από RevoltLib.com
- Αγγελάκος, Κ. Γ. (Επιμ.). (2010). *Πρόσωπα, ιδέες και θέματα στις επιστήμες της αγωγής Από το μύθο της παιδαγωγικής επάρκειας στην ουσία της παιδαγωγικής σκέψης*. (Β. Θωμόπουλος, Μεταφρ.) Αθήνα: Κέδρος.
- Γκότοβος, Α. Ε., Μαυρογιώργος, Γ., & Παπακωνσταντίνου, Π. (2000). *Κριτική παιδαγωγική και εκπαιδευτική πράξη*. Αθήνα: Gutenberg.
- Δημαράς, Α. (2013). *Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης το "ανακοπτόμενο άλμα" Τάσεις και αντιστάσεις στην ελληνική εκπαίδευση 1833-2000*. Αθήνα: Μεταίχμιο.

Πεχτελίδης, Γ. (2020). *Για μια εκπαίδευση των κοινών εντός και πέραν των "τειχών"*. Αθήνα: Gutenberg.

Πεχτελίδης, Γ., & Κιουπκιάλης, Α. (2020). Education as Commons, Children as Commoners: The Case Study of the Little Tree Community. *Democracy & Education*.

Φωτογραφίες

Εικ. 1 Ο μπαχτσές

Εικ. 2 Ο χώρος της συνέλευσης

Εικ. 3 Ο χώρος με το χαλί

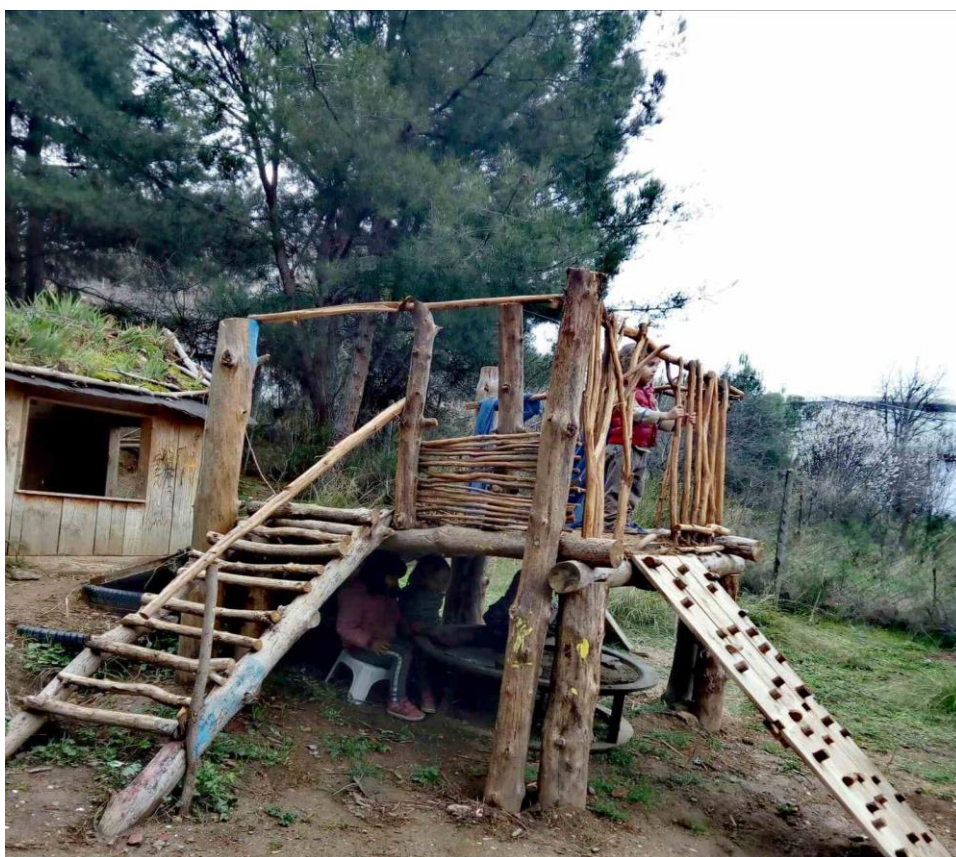
Εικ. 4 Το σκάμμα

Εικ. 5 Το λασπόστιπο

Εικ. 6 Ξύλινο σπίτι

Εικ. 7 Ξύλινη κατασκευή

Εικ. 8 Χώρος ζωγραφικής

Εικ. 9 Ιγκλού κατασκευασμένο από λάστιχα

Εικ. 10 Ο χώρος της τραπεζαρίας

Εικ. 11 Ο χώρος του ξυουργείου

Εικ. 12 Τα εργαλεία του μπαχτσέ

Εικ. 13 Τα γενέθλια

Το Μικρό Δέντρο

Απομαγνητοφώνηση συνέντευξης

Μέρος πρώτο: ιστορικό πλαίσιο

Σάσα: το μικρό δέντρο ξεκίνησε το 2012 στην περιοχή της Θεσσαλονίκης από γονείς και μη γονείς που θέλανε να συναντηθούν με σκοπό την δημιουργία ενός σχολείου. Τώρα μετά από χρόνια μπορούμε να πούμε ότι αφορά μια άλλη συνέλευση που μπορεί να ασχοληθεί με την αλλιώςτική μάθηση, με την αλλιώςτική εκπαίδευση όπως το λέγαμε τότε (ας πούμε) όταν ξεκινούσαμε. Η διαφορά που μπορούμε να δούμε στο τώρα είναι ότι ήταν από τις ελάχιστες συνελεύσεις που ήθελε να φτιάξει ένα σχολείο στο εδώ και στο τώρα. Δηλαδή όχι να μελετήσει, να κοιτάξει, να δει και να φτιάξει στο μέλλον. Υπήρχε μια άμεση ανάγκη και επιθυμία για να γίνει εκείνη την στιγμή γιατί ακριβώς οι γονείς είχανε παιδιά σε ηλικία που θα πήγαιναν στο πρώτο σχολικό περιβάλλον. Έτσι καλέστηκε μια αυτοοργανωμένη παιδική κατασκήνωση, στην περιοχή της Θεσσαλονίκης στην τότε κατάληψη στο Βερτίσκο (ήταν ένα δασικό μέρος το οποίο ήταν υπό κατάληψη) και γίνανε εκεί πέρα λοιπόν οι συναντήσεις, όπου ενήλικοι και παιδιά ζούσαμε μαζί για κάποιες μέρες, και οι ενήλικες κάνανε και συνελεύσεις, συζητήσεις πάνω στα παιδαγωγικά θέματα που μας ενδιέφεραν και ήταν κόσμος από όλο τον ελλαδικό χώρο (δηλαδή σκέψου από Κρήτη μέχρι Κέρκυρα, Αθήνα, Εύβοια). Είναι εποχή που κάπως σα να βλέπαμε ότι...και στην Αθήνα υπήρχαν συνελεύσεις για την ελευθεριακή εκπαίδευση και στην Κρήτη, δηλαδή ήταν μια εποχή από το '10 και μετά που βλέπουμε ότι ξαναξεκίνησε λίγο το ενδιαφέρον ξανά για την δημιουργία σχολείων (για την δημιουργία σχολείων λέμε πάντα, όχι για ομάδα αυτομόρφωσης για την ελευθεριακή εκπαίδευση, ούτε για να φτιάξουμε ένα παιδικό στέκι, ότι πως μπορούμε να φτιάξουμε τα σχολεία). Έτσι λοιπόν ξεκινήσαμε και καλέσαμε από όλο τον ελλαδικό χώρο κόσμο και όταν τελείωσε η κατασκήνωση είπαμε ότι ο καθένας η καθεμία που θα πάει στην πόλη του, μπορεί να καλέσει τοπικές συνελεύσεις με σκοπό, λοιπόν τη δημιουργία αντίστοιχων σχολείων από όποια περιοχή είναι. Και κάπως έτσι, γεννήθηκε το Μικρό Δέντρο. Όπως είπα και στην αρχή ξεκινούσαμε και λέγαμε τότε αλλιώςτική εκπαίδευση γιατί ακριβώς ήμασταν κόσμος από πολύ διαφορετικές αφετηρίες και θέλαμε να είναι μια ανοιχτή συνέλευση, συμπεριληπτική, που καθένας και καθεμία να βάλει τους στόχους για το σχολείο του ονείρου του και του οράματός του κι όλο αυτό να συνθέσουμε ένα σχολείο που κάπως θα μπορούμε όλες να (κλείσουμε;) εκεί τις εαυτές²⁴ μας. Έτσι λοιπόν μετά από ενάμιση χρόνο συνελεύσεων, όπου συζητούσαμε παιδαγωγικά, νομικά, πρακτικά ζητήματα, οικονομικά ζητήματα, πιο φιλοσοφικά ζητήματα, πιο

²⁴ Political correct (ελευθερία αυτοπροσδιορισμού του ατόμου στο gender που επιθυμεί το ίδιο)

ζητήματα επικαιρότητας, αλλά κατά κύριο λόγο όμως παιδαγωγικά, μετά από ενάμιση χρόνο νοικιάσαμε μια μονοκατοικία, στην περιοχή του Κρυονερίου, (φαντάσου ότι είναι κοντά στις παρυφές του Σέιχ Σου, στο δάσος, αλλά είναι πάρα πολύ κοντά στην πόλη είναι ένα χωριό σχεδόν στο κέντρο της πόλης στην Τούμπα, για να καταλάβεις). Οπότε ξεκινήσαμε την πρωινή καθημερινότητα το 2014. Βασικό χαρακτηριστικό από όλες αυτές τις συνελεύσεις για την αφετηρία του παιδαγωγικού μας πλαισίου, ήταν η **αυτονομία του ατόμου, μέσα όμως στο κοινοτικό πλαίσιο** (δηλαδή από τη μία η ελευθερία, η ατομική ελευθερία αλλά μέσα σε μια συλλογική ελευθερία και κοινότητα), οπότε οι βασικές μας λέξεις ήτανε **ελευθεριακή εκπαίδευση, βιωματική μάθηση, ατομική αυτονομία στην κοινότητα** (αυτές ήταν οι τρεις βασικές λέξεις). Όσο περνούσε ο καιρός και είχαμε φτιάξει την πρώτη παιδαγωγική ομάδα του Μικρού Δέντρου (12 με 15 ήταν η πρώτη περίοδος 2012 με 15 της πρώτης παιδαγωγικής ομάδας) είχαμε ξεκινήσει με αφετηρία από κάποιες...από κάποια παιδαγωγικά κινήματα και από κάποιους παιδαγωγούς. Το πολύ βασικό, ίσως ήταν ότι ξεκινήσαμε να διαβάζουμε, να μελετούμε, να πηγαίνουμε σε σεμινάρια, αλλά κάπως πάλι δεν μας κάλυπτε αυτό (το διάβασμα και η μελέτη και η συλλογική αυτομόρφωση), έτσι αποφασίσαμε σαν κοινότητα να πάμε (η παιδαγωγική ομάδα) να εκπαιδευτούμε και στα ελευθεριακά σχολεία της Ισπανίας (συγκεκριμένα κάναμε μια επίσκεψη στο σχολείο *Ο Κήπος των Ονείρων* στο Αλικάντε στη Νότια Ισπανία όπου εκεί πέρα μείναμε για παρατήρηση και εκπαίδευση για κάποιον καιρό, ώστε στην επιστροφή μας να μπορούμε να έχουμε μια γεύση από το πως είναι ένα ελευθεριακό σχολείο και το πως μπορεί να είναι μια μέρα (γιατί όταν είναι κάτι που δεν το έχεις ζήσει, μπορείς να το φανταστείς, αλλά θες να το δεις και χειροπιαστά).

Χρήστος: μου είπες ότι ξεκινήσατε το 2010 (οι συζητήσεις για την ίδρυση των δομών), θεωρείς ότι η τότε κρίση έφερε, πίεσε λίγο την κατάσταση προς αυτό ή τα θεωρείς ως ανεξάρτητα γεγονότα; Δεν ξέρω αν το έχεις σκεφτεί καν...απλά χρονικά επειδή είναι κοντά στην αρχή της κρίσης, δεν ξέρω κατά πόσο υπήρξε και στροφή του κόσμου προς...μια αναζήτηση προς κάτι άλλο.

Σάσα: όντως το '10 που ξεκίνησαν όλα αυτά και ειδικά το '11 που ήτανε πιο έντονα, όντως σε αυτή τη συγκυρία ξεκίνησαν οι συζητήσεις για το Μικρό Δέντρο (από το 2012 ξεκίνησαν οι συζητήσεις και κράτησαν ενάμιση χρόνο μέχρι το '14 περίπου) παρόλα αυτά σαν συλλογικότητα, σαν κοινότητα, δεν βγάλαμε ποτέ μια κοινή πολιτική θεώρηση, παιδαγωγολογική ότι ήταν λόγω αυτής της κατάστασης της κρίσης και γι'αυτό ο κόσμος οδηγήθηκε σε μια τέτοια επιλογή, οπότε από κει και πέρα είναι ατομικές αναλύσεις ή προσεγγίσεις του ζητήματος, αλλά κάτι συλλογικά δεν το έχουμε αποφασίσει (ότι γι'αυτό τον λόγο έγινε το Μικρό Δέντρο). Πάντως η ανάγκη της δημιουργίας που σίγουρα ήταν ένα...τέλος πάντων οι αγανακτισμένοι και το κίνημα των πλατειών ήταν ένα κίνημα που το χαρακτήριζε το εδώ και τι τώρα, οπότε εντάξει, προφανώς υπήρχε μια έμπνευση από όλη αυτή την γενικότερη κοινωνικοπολιτική κατάσταση, γιατί ήταν κόσμος ο οποίος είχε έναν κοινωνικοπολιτικό προβληματισμό, χωρίς να σημαίνει ότι είναι ενταγμένος στο

Α ή στο Β πλαίσιο ή κίνημα ή τάση. Δηλαδή ήταν κόσμος από πολλή μεγάλη γκάμα. Παρόλα αυτά σίγουρα ότι είχε αυτό το χαρακτηριστικό της πλατείας, (αυτοδιαχείριση στο εδώ και στο τώρα) σίγουρα επηρέαζε την ζωή μας καθημερινά ούτως η άλλως.

Χρήστος: μου είπες πως φεύγοντας από την κατάληψη που είχατε κάνει στο δάσος, είπατε πως ο καθένας επιστρέφοντας στην πόλη του, θα ξεκινήσει ο καθένας να κάνει το εγχείρημά του. Εκτός από εσάς, είναι κάποιος άλλος που ξεκίνησε παράλληλα εκείνη την περίοδο ή κάποιες ενέργειες που να γίνουν και να αποτύχανε ή κάποιες που να είναι και να υπάρχουνε δομές;

Σάσα: ναι, αμιγώς από τότε από την κατασκήνωση είχαν καλεστεί συνελεύσεις μετά στην Κέρκυρα, στην Κρήτη (νομίζω στα Χανιά...ή Χανιά ή Ρέθυμνο, δεν μπορώ να θυμηθώ που ακριβώς είχε καλεστεί η συνέλευση, στην Κρήτη σίγουρα) και στον Βόλο. Από όλα αυτά αυτό που δημιουργήθηκε τότε, λίγο αργότερα (πολύ ξαδερφικά πηγαίναμε μαζί) ήταν τα *Μπισκούνια* στον Βόλο. Ήταν ένα εγχείρημα που κράτησε τρία χρόνια, έκλεισε τον κύκλο του και μετά σταμάτησε. Οι άλλες συνελεύσεις μπορεί να κάνουν κάποιες δραστηριότητες, κάποια πράγματα, αλλά δεν είχανε πρωινή δομή για παιδιά. Παρόλα αυτά λίγο αργότερα στο Ρέθυμνο, δημιουργήθηκε ο σύλλογος πολιτών για την ελευθεριακή μάθηση *Το Σπόρι* που είχε πρωινή καθημερινότητα, το οποίο κράτησε περίπου ενάμιση χρόνο (αν δεν κάνω λάθος) ενάμιση-δύο χρόνια. Λιγότερο δηλαδή από τα *Μπισκούνια*, αλλά δεν ήταν αμιγώς ότι το *Σπόρι* ξεκίνησε από εκείνη την κατασκήνωση, αλλά ήμασταν την ίδια περίοδο και το *Μπισκούνια*, *Σπόρι*, *Μικρό Δέντρο* ήμασταν σε μια (εντάξει όχι δικτύωση), αλλά σε μια επικοινωνία πιο στενή για τα βήματά μας.

Χρήστος: δεν υπήρχαν κοινές συνελεύσεις;

Σάσα: με τον Βόλο είχαμε πολύ συχνές και μοίρασμα εργαλείων, αλλά και κοινές συνελεύσεις κάναμε ειδικά οι παιδαγωγικές ομάδες. Με τον Βόλο και λόγω απόστασης δηλαδή πηγαينوερχόμασταν συχνά, είχαμε αρκετά έτσι κοντινή σχέση και αλληλοβοήθεια κατά κύριο λόγο χωρίς οι συνελεύσεις να έχουν αποφασιστικό χαρακτήρα, πιο πολύ ενδυναμωτικό, γιατί τότε επειδή ήμασταν νέα εγχειρήματα, χρειαζόμασταν πάρα πολύ αλληλοβοήθεια και ενδυνάμωση στις κοινότητες.

Χρήστος: από τα άτομα που τρέξατε στην αρχή το εγχείρημα, ήταν κάποιος που είχε επαφή με τα παιδαγωγικά; (Γιατί μου είπες ότι καθίσαμε, διαβάσαμε) Ήταν κάποιος που είχε τελειώσει μια παιδαγωγική σχολή ή κάποιος που είχε τελειώσει μια σχολή που έχει μια παιδαγωγική επάρκεια ή ήσασταν όλοι εκτός αντικειμένου;

Σάσα: η πρώτη παιδαγωγική ομάδα, αποτελούνταν από άτομα είτε που είχαν τελειώσει το Παιδαγωγικό της δημοτικής, είτε το Νηπιαγωγών είτε της βρεφονηπιοκομίας και μετά είχαμε και από την Καλών Τεχνών θέατρο και εικαστικά. Υπήρχαν διάφορα αντικείμενα, αλλά όλοι πάνω κάτω είχαμε παρεμφερή αντικείμενα.

Μαρία: η μελέτη χρειαζόταν γιατί ουσιαστικά δεν μπορούσες ακριβώς να χρησιμοποιήσεις αυτά τα οποία είχες διδαχθεί ακαδημαϊκά, γιατί ήθελες να εστιάσεις έναν άλλο τρόπο εκπαίδευσης, οπότε σίγουρα θα έπρεπε να κάνεις πράγματα και να μελετήσεις πράγματα που δεν τα είχες, δεν είχες έρθει σε επαφή με αυτά στην σχολή σου

Χρήστος: ναι το καταλαβαίνω αυτό απλά ήθελα αν υπήρχε και κόσμος που δεν είχε καθόλου επαφή με αυτό και δεν το είχε διδαχθεί και ξεκίνησε από το μηδέν και μέσα από το Μικρό Δέντρο του έχει έρθει όλη η γνώση που έχει για τα παιδαγωγικά.

Σάσα: πάντως στην πρώτη παιδαγωγική ομάδα στο καταστατικό που είχαμε βγάλει τότε, αυτό που λέγαμε ήταν ότι για μας δεν είναι απαραίτητο να έχει κάποιος ή κάποια παιδαγωγική επάρκεια για να συμμετέχει στην ομάδα και ήταν πολύ βασικό αυτό το ενδιαφέρον για ατομική και συλλογική αυτομόρφωση μας ενδιέφερε παρά να έχει κάποιο πτυχίο. Για παράδειγμα στην ομάδα είχαμε και φοιτήτρια, δεν είχε τελειώσει (να το πω έτσι).

Χρήστος: στο ταξίδι σας στην Ισπανία, επισκεφθήκατε σχολείο ελευθεριακό;

Σάσα: στην Ισπανία υπάρχει ένα δίκτυο το οποίο έχει πάρα πολύ ενδιαφέρον, λέγεται active school (δηλαδή τα ενεργά σχολεία) τα οποία (σκέψου ότι) είναι πάρα πολλά σε όλη την Ισπανία, κατά κύριο λόγο, Νότια Ισπανία γιατί οι Βάσκοι από πάνω έχουν το δικό τους σύστημα, ένα αντίστοιχο δίκτυο με μια παιδαγωγική. Είχε έρθει η παιδαγωγική ομάδα από αυτό το σχολείο, μας είχε κάνει εκπαίδευση στην κατασκήνωση και μετά πήγαμε εμείς να δούμε το σχολείο τους.

Χρήστος: αυτά τα σχολεία εκεί, είναι ενταγμένα στο αντίστοιχο υπουργείο Παιδείας ή όχι;

Σάσα: θεωρούνται μη κεντρικής εκπαίδευσης, δηλαδή είναι αυτοοργανωμένα σχολεία στην πραγματικότητα.

Χρήστος: προσχολικής ηλικίας ή σχολικής;

Σάσα: και σχολικής, όχι όλα, κάποια μπορεί να είναι επικεντρωμένα στο 0 έως 6 για παράδειγμα, γιατί εκεί πέρα στην Ισπανία είναι νόμιμο το home schooling οπότε τους ανοίγει ένα παράθυρο νομικό να μπορούν να έρθουν και παιδιά υποχρεωτικής εκπαίδευσης, παρόλο που δεν είναι τόσο εύκολο όσο ακούγεται και τόσο ανώδυνο επειδή είναι νόμιμο το home schooling ότι μπορούνε πολλά παιδιά να μην εντάσσονται στο υποχρεωτικό, πάλι κι εκεί έχουνε πρόβλημα όταν είναι πολλά παιδιά που πηγαίνουν σε αυτά τα σχολεία, δηλαδή συγκεκριμένο σχολείο είχε πρόβλημα και καταγγελίες γιατί είχε πολλά παιδιά δημοτικού και δεν είχε φυσικά άδεια, ήταν αυτοοργανωμένο.

Σάσα: πρώτο μέλημα και στόχος της παιδαγωγικής ομάδας μετά κάπως που είδαμε ότι έγινε αυτή η μελέτη, γίναν αυτά τα ταξίδια, γίναν κάποιες σεμινάρια, λίγο αρχίσαμε να μορφοποιούμε πως το φανταζόμαστε τόσο στην θεωρία, όσο και στην πράξη αποφασίσαμε να συγγράψουμε ένα παιδαγωγικό πλαίσιο, γιατί για μας ένα ελευθεριακό σχολείο πέραν του ότι είναι κοινότητα, είναι πολύ

βασικό η παιδαγωγική ομάδα να είναι ενεργή τόσο σε έρευνα (σε θεωρία δηλαδή) αλλά τόσο και σε δράση, να έχει μια εναλλακτική σχέση αυτό, δηλαδή να μην είναι άσχετο το ένα από το άλλο, όπως ακριβώς μιλάμε και για την πολιτική και την παιδαγωγική, ότι το ένα εμπεριέχει το άλλο, δεν μπορούμε να διαχωρίσουμε σε ποιο σημείο είναι η πολιτική δράση του Μικρού Δέντρου και που ξεκινάει η παιδαγωγική, για μας αυτά εμπεριέχονται. Οπότε μπορούμε να πούμε ότι η γενική ομπρέλα της επιρροής μας ήτανε από το κίνημα της Νέας Αγωγής και της Προοδευτικής εκπαίδευσης, τόσο σε Ευρώπη όσο και σε Αμερική. Από την Αμερική από τον John Dewey που το learning by doing ήτανε πάρα πολύ βασικό κομμάτι, αλλά και την κοινότητα όπως την έβαζε ο Dewey μέσα σε αυτό, ήταν μεγάλη έμπνευση για εμάς, παρόλα αυτά μετά πιο έντονα το ευρωπαϊκό κίνημα, το οποίο βέβαια δεν είναι και κάτι ενιαίο, τόσο παιδαγωγικά όσο και πολιτικά. Το κίνημα της Νέας Αγωγής έχει μέσα μεταρρυθμιστές παιδαγωγούς, έχει ελευθεριακούς παιδαγωγούς, έχει φιλελεύθερους παιδαγωγούς, δηλαδή είναι πραγματικά ένα πολύμορφο κίνημα. Πάντως όμως είχε ένα πολύ βασικό την απελευθέρωση του παιδιού από την παιδική ηλικία, γιατί για μας πολύ βασικό ήτανε ότι η παιδική ηλικία δεν είναι μια ενιαία θεώρηση και απεικόνιση, αλλά είναι ανάλογα την γεωγραφία, την ιστορία, την παιδική ηλικία. Ένα πολύ κλασικό παράδειγμα που ένα παιδί που βρίσκεται σε μια εμπόλεμη ζώνη δεν είναι το ίδιο με ένα παιδί που ζει σε μια αστική περιοχή στην κεντρική Ευρώπη, δεν μιλάμε για μια ενιαία παιδική ηλικία. Έτσι λοιπόν ξεκινήσαμε να μελετάμε όλες αυτές τις παιδαγωγικές και μείναμε σε πέντε έξι πιο έντονα, που συνθέσαμε έτσι το παιδαγωγικό μας πλαίσιο γιατί αποφασίσαμε ότι δεν θα ακολουθήσουμε κάποια συγκεκριμένη μεθοδολογία ή συγκεκριμένη θεωρία, αλλά θα φτιάξουμε μια σύνθεση η οποία μας βοηθάει εμάς να υλοποιήσουμε αυτό που θέλουμε να κάνουμε. Η εκάστοτε παιδαγωγική ομάδα το τι θέλει να κάνει. Οπότε λοιπόν Δημοκρατική, Ελευθεριακή και Αναρχική Εκπαίδευση (αυτό είναι το τρίπτυχο από όπου έχουμε εμπνευστεί). Να ξεκινήσω με την Μαρία Μοντεσόρι την Ιταλίδα παιδαγωγό και το σπίτι των παιδιών που μας ενέπνευσε ιδιαίτερα στην φιλοσοφία της γενικά κι ας είναι πάρα πολλή ονομαστή για το παιδαγωγικό υλικό της, για μας και η φιλοσοφία της είναι πάρα πολύ βασική, η στάση του ενήλικα σε μια σχολική τάξη πως πρέπει να είναι, να μην κατευθύνει το παιδί, να στήνει ένα απεγνωσμένο περιβάλλον και να αφήνει το παιδί να έχει μια ελεύθερη κίνηση και επιλογή μέσα στο περιβάλλον που θα στήσουνε η παιδαγωγική ομάδα.

Χρήστος: η μελέτη σας ήταν στοχευμένη για τη Νέα Αγωγή ή ξεκινήσατε από το μηδέν, δηλαδή από τον Ρουσσώ μετά στον Πεσταλότσι και σιγά σιγά εξελίχθηκε όλο αυτό και χρονικά και απλά αντλούσατε κομμάτια από όλους;

Σάσα: πήγαμε σε κάποια κομμάτια τα οποία είχαμε υλοποιημένα ιστορικά παραδείγματα είτε μικρής χρονικής διάρκειας, γιατί και ο Dewey ελάχιστα χρόνια είχε το εργαστήριο στην Αμερική, δεν είναι ότι ήταν κανένα μέγα πρότζεκτ για χρόνια, είτε της Μοντεσόρι το οποίο υπάρχει από το 1900 μέχρι σήμερα και στο Summerhill το οποίο επίσης υπάρχει 100 χρόνια, οπότε διαλέξαμε διάφορα εγχειρήματα που μας ενέπνευσαν.

Χρήστος: αυτή η μελέτη έγινε πριν το ταξίδι σας στην Ισπανία, δηλαδή πριν έχετε την εικόνα ενός συγκεκριμένου σχολείου ή μετά;

Σάσα: κοίτα και λίγο πριν και λίγο μετά ήταν, αλλά δεν θυμάμαι πότε δημοσιεύτηκε το παιδαγωγικό πλαίσιο πριν ή μετά την Ισπανία (το 2013 δημοσιεύτηκε το παιδαγωγικό πλαίσιο)...είχαμε πάει στην Ισπανία, ναι. Είχαμε πάει στην Ισπανία και μετά δημοσιεύτηκε το παιδαγωγικό πλαίσιο, αλλά τα διαβάσματα και οι αυτομορφώσεις, ήταν και πριν και μετά.

Χρήστος: η εικόνα του σχολείου ως εικόνα, ήταν καθαρά από εκεί;

Σάσα: ναι. Καθαρά από εκεί ήταν. Και έχουμε πάει και στον ελλαδικό χώρο και σε διάφορα σχολεία να δούμε, αλλά κατά κύριο λόγο... (είχαμε πάει νομίζω σε ένα Μοντεσοριανό στην Αθήνα; Όχι, είχαμε πάει στην Θεσσαλονίκη και στην Αθήνα, σε Μοντεσοριανά όμως και Waldorf, Waldorf στην Αθήνα και Μοντεσοριανά σε Θεσσαλονίκη, Αθήνα) αυτά από ελλαδικό χώρο, αλλά δεν υπήρχαν και άλλα τότε.

Χρήστος: δεν ξέρω αν θα πρέπει να τα έχουμε ως παράδειγμα, γιατί είναι τόσο σκληρό το σύστημα παιδείας στην Ελλάδα, που το Μοντεσόρι θεωρώ ότι είναι ως βιπρίνα (ότι κάνουμε και Μοντεσόρι σε ένα πολύ κλειστό εκπαιδευτικό σύστημα που έχει η Ελλάδα). Δεν ξέρω για σας, τι είδατε ακριβώς εκεί και πως το εκλάβατε, αλλά προσωπικά θεωρώ πως δεν ασπάζονται πολύ το έργο όσο το όνομα.

Σάσα: ναι, είναι τεράστια κουβέντα αυτή, για τα σχολεία Μοντεσόρι θα μπορούσε να γίνει μια ξεχωριστή ολόκληρη συζήτηση, ναι είναι μεγάλο θέμα αυτό που λες και κάπως αυτό που λες μας βρίσκει κι εμάς σύμφωνες, ότι πολλά είναι για το όνομα.

Σάσα: μετά την Μοντεσόρι, πολύ έντονος σταθμός για εμάς ήτανε το κίνημα το Μοντέρνο Σχολείο του Francisco Ferrer, αναρχικός παιδαγωγός από Ισπανία ο οποίος είχε εμπνευστεί από το Paul Robin και τον Sebastian Thrun? Δηλαδή είχε εμπνευστεί στην ουσία από τα Γαλλικά σχολεία από τα δυο ελευθεριακά αναρχικά σχολεία. (Η ιστορία του Ferrer λίγο πάνω κάτω γνωστή) στην εκπαίδευση τάξεων, στην εκπαίδευση φύλων πάρα πολύ πρωτοποριακά για εκείνη την εποχή για το 1900 παραμένουν πάρα πολύ επίκαιρα ζητήματα και τα δυο κι ας είναι θεσμοθετημένα και νομιμοποιημένα στον ελλαδικό χώρο, σχολεία που συνδέονται με το εργατικό κίνημα, που συνδέονται με την γειτονιά, κυριακάτικα σχολεία για τους ενήλικες, για τους γονείς (και τότε φυσικά το μεγαλύτερο μέρος ήτανε αγράμματοι κτλ κτλ), επιστημονικά βιβλία τα οποία γράφονται για τις ηλικίες των παιδιών, εκδοτικό μέσα στο σχολείο (δηλαδή το σχολείο είναι αναπόσπαστο κομμάτι να βγάζει περιοδικό, εφημερίδα και να έχει εκδοτικό) για μας το σχολείο του Ferrer πραγματικά ήτανε η βασική μας επιρροή, η ολιστική βασική μας επιρροή στην φιλοσοφία. Και στη συνέχεια τώρα από εκεί και πέρα η παιδική συνέλευση, η συνέλευση των παιδιών επηρεαστήκαμε από το Summerhill αυτή την παλιότερη δημοκρατία των παιδιών, από το Paulo Freire παρόλο που έκανε για ενήλικους (τον ενήλικο εγγραμματοισμό στην ουσία και την κριτική

συνειδητοποίηση) αλλά ήταν μια πάρα πολύ εμπνευστική κι αυτή.....τι συνέβει στην Βραζιλία; Και τρίτος μεγάλος κόμβος για εμάς ήταν ο **Γιάνους Κόρτσας** που παρόλο που είναι γνωστός για το ζήτημα του ολοκαυτώματος και που οδηγήθηκε με τα παιδιά του ορφανοτροφείου στην Treblinka, εμείς κάπως θέλουμε να υπενθυμίζουμε ότι ήτανε μια πάλι ολιστική παιδαγωγική πρόταση αυτοδιαχείρισης για τα ορφανοτροφεία στην Πολωνία για τα παιδιά εβραίων. Οπότε και αυτό το κομμάτι έχει πάρα πολύ του Κόρτσας για την αυτοδιαχείριση της κοινότητας για το πως ζουν τα παιδιά μαζί με τους ενήλικες. Εκεί είχανε δικαστήριο, είχανε συνέλευση, πάλι είχανε ραδιόφωνο τέλος πάντων είχανε κι εκεί πάρα πολλά εργαλεία για το πως δούλευαν αυτό το κομμάτι της αυτοδιάθεσης του παιδιού στην κοινότητα, δεν ήταν μόνο η συνέλευση.

Χρήστος: οπότε ουσιαστικά εμπνευσμένοι από αυτούς θεωρείται ότι έχετε κάνει ένα δικό σας πράγμα;

Σάσα: όταν φτάσαμε στο δια ταύτα για το πως θα είναι η στάση της συνοδού μέσα στο σχολείο, πως δηλαδή πρακτικά θα είμαστε, μεγάλη επιρροή (την οποία τώρα.....μέθοδο φιλοσοφία....) είναι η μέθοδος της **παρεμβαίνουσας μη κατευθυντικότητας (NDI)**, είναι μια μέθοδος η οποία χρησιμοποιείται και πάρα πολύ στην εμπύχωση ομάδας, αλλά και σε παιδαγωγικά μπορεί να χρησιμοποιηθεί, εμπνευστής της ήταν ο Michel Lobrot και βασίζεται στο τρίπτυχο (ακούω, συνοδεύω, προτείνω). Οπότε γνωρίζεσαι, δημιουργείς σχέση με το νέο άτομο που έρχεται στο σχολείο, βλέπεις, παρατηρείς τα ενδιαφέροντά του και εκεί πέρα αρχίζεις και του προτείνεις, δηλαδή δεν κατευθύνεις αυτό που θέλεις εσύ να μάθει, δεν έχεις δηλαδή κλειστούς παιδαγωγικούς στόχους, αλλά αφήνεις ανοιχτό για το που θέλει να πάει το παιδί στην διερευνητική μάθηση. Και τώρα, τα ονόματα είναι πάρα πολλοί, είναι ο Freinet, είναι ο Φρέμπελ, είναι όλα τα Φ... της εκπαίδευσης είναι πολλοί και ευτυχώς είναι άπειροι... δεν είναι λίγοι, είναι μπόλικοι.

Σίλια: κάπως αυτό που θα λέγαμε, είναι ότι δεν είναι ακριβώς, δεν μπορούμε να πούμε ότι έχουμε κάνει κάποια παρθενογέννηση, γιατί έχουμε όλες αυτές τις εμπνεύσεις, αλλά μπορούμε να πούμε ότι αυτή η σύνθεση, είναι που ταίριαξε σε αυτή τη χρονική περίοδο, στο χώρο, στην Θεσσαλονίκη, με αυτή την παιδαγωγική ομάδα, αλλά και κάθε χρονιά πειραματιζόμαστε με κάτι καινούργιο, που μπορεί να μπει, κάτι που μπορεί να το αφήσουμε για λίγο καιρό γιατί βλέπουμε ότι δεν δουλεύει, οπότε είναι μια ζωντανή διαδικασία

Χρήστος: καταλαβαίνω από το επίπεδο της θεωρίας, να περάσεις στο πρακτικό κομμάτι και όταν αυτό το πρακτικό κομμάτι έχει να κάνει και με πολιτισμούς, δηλαδή το ότι γράφω εγώ μια θεωρία και απευθύνομαι στις ΗΠΑ προφανώς εάν έρθει κάτι ίδιο να εφαρμοστεί εδώ στον ελλαδικό χώρο, θα είναι τελείως διαφορετική η αντιμετώπιση, οπότε ναι το κατανοώ αυτό.

Μέρος δεύτερο: περιγραφή δομής, εξωτερικός και εσωτερικός χώρος

Αλέξης: ξεκινάω λίγο με το πως είναι ο χώρος, έτσι μια σύντομη περιγραφή και μετά σιγά σιγά εμβαθύνω. Έχουμε και εσωτερικό και εξωτερικό χώρο.

Κυρίως βρισκόμαστε στον εξωτερικό χώρο, στον αγρό που λέμε. Μέσα θα μπορούμε μόνο όταν έχει πολύ κρύο, όταν βρέχει πάρα πολύ, όταν δηλαδή δεν το επιτρέπουν οι συνθήκες να είμαστε έξω, να φυσάει πάρα πολύ. Αλλά κυρίως είμαστε έξω. Θα το δεις κι από κοντά, αλλά σκέψου μια έκταση περίπου ένα στρέμμα (κάπου εκεί) στους πρόποδες του Σείχ Σου, τον οποίο τον έχουμε διαμορφώσει σε διάφορες γωνιές. Δηλαδή, υπάρχει ένα μέρος που είναι ο μπαχτσές, εκεί έχουμε κρεμασμένα κάποια φτυάρια, τσάπες κλπ. που μπορούν να χρησιμοποιήσουν τα παιδιά και να φυτέψουν, να ανοίξουν λάκκους. Υπάρχει ο χώρος όπου κάνουμε καθημερινά τις συνελεύσεις. Εκεί φαντάσου έναν μεγάλο κορμό δέντρου στο κέντρο και γύρω γύρω πιο μικρούς σαν καθίσματα, όπου καθόμαστε, κάνουμε την συνέλευση. Την συνέλευση την καλούμε με ένα κουδουνάκι, υπάρχει τετράδιο πρακτικών, όπου περνάμε τα πρακτικά και ότι άλλο χρειαστεί η κάθε μέρα. Υπάρχει ένας χώρος όπου απλώνουμε ένα χαλί μεγάλο και εκεί πέρα μπορούμε να κάνουμε κύκλους μουσικής ή να διαβάζουμε κάποιο βιβλίο και από εκεί και πέρα ο αγρός έχει πολλές, ας πούμε διάφορες κατασκευές. Υπάρχει ένα λασπόσπιτο, σε μια άλλη γωνιά υπάρχει ένα ξύλινο σπιτάκι, μια κατασκευή ξύλινη όπου μπορείς να ανέβεις από διάφορες πλευρές, με τοίχο αναρρίχησης, με μια κατηφορική χωματένια πλατφόρμα, μια άλλη κατασκευή από σαμπρέλες καρφωμένες μεταξύ τους σαν ιγκλού, όπου όλα αυτά ουσιαστικά σκαρφαλώνεις, μπαίνεις από κάτω, τρέχεις, κρύβεσαι, κάνεις διάφορα παιχνίδια και ένα μακρόστενο υπόστεγο όπου καθόμαστε να φάμε το μεσημεριανό, το πρωϊνό, να κόψουμε κάποιο φρούτο (λέω φρούτο γιατί έχουμε το συλλογικό καλάθι, όπου κάθε μέρα βάζουμε κάποιο φρούτο ή και λαχανικό κάποιες φορές από το σπίτι και μπορεί είτε να κάτσω να το κόψω να το φάω, είτε να το μοιραστώ σε ένα κύκλο φρούτου) και πάλι στεγασμένα κάπως, υπάρχει και το ξυλουργείο, όπου εκεί πέρα βγάζουμε εργαλεία είτε που μπορούν να χρησιμοποιήσουν τα παιδιά, είτε και κανονικά εργαλεία, από βίδες, καρφιά, σφυράκια, βιδολόγο, πριονάκια, γυαλόχαρτα κλπ. Μέχρι και πηλό ή και απλά κλαδιά που μπορώ να τα βάψω, να τα τρυπήσω, να τα κολλήσω, να βγει ας πούμε κάτι. Υπάρχει κι ένας χώρος, το ατελιέ όπου εκεί πέρα βάζουμε ξυλομπογιές, λαδοπαστέλ και χαρτιά χαρτόνια, ψαλίδι, κόλλα όπου κάνουμε τα εικαστικά.

Χρήστος: στον εξωτερικό χώρο υπάρχουν εργαλεία όπως φτυάρια και στο ξυλουργείο έχει πρόκες, σφυριά κλπ. Σε αυτά έχουν ελεύθερη πρόσβαση τα παιδιά ή είναι μετά από παρατήρηση δική σας, δηλαδή είστε εσείς παρατηρητές, όταν χρησιμοποιείται κάτι από το ξυλουργείο υπάρχει παρουσία συνοδού;

Αλέξης: γίνεται το εξής, σίγουρα στο σχολείο έχει διάφορα υλικά, δεν θα βγουν όλα τα υλικά από την πρώτη μέρα. Ανάλογα με το που βρίσκεται η ομάδα, θα βγάλουμε και τα υλικά. Αλλά όταν ένα υλικό βγαίνει στον αγρό ή και στον εσωτερικό χώρο και υπάρχει στο ύψος του παιδιού και μπορεί να το φτάσει, σημαίνει ότι μπορεί να το χρησιμοποιήσει όποτε θελήσει. Τις πρώτες μέρες στο ξυλουργείο ή στο φτυάρισμα ή ακόμα και στο σκούπισμα των πευκοβελόνων δείχνουμε και προσπαθούμε να είμαστε εκεί για το πως θα το κάνω με ασφάλεια. Πχ το σφυρί, θα κρύψω το ένα μου χέρι πίσω από την

πλάτη για να μην το χτυπήσω, θα φορέσω τα πλαστικά γυαλιά για να μην πετύχω τα μάτια μου, θέλω να κοιτάξω γύρω μου για να μην υπάρχει κάποιο άλλο παιδί ή όταν θα σκουπίσω προς τα που θα σκουπίσω, που θα πετάξω τις πευκοβελόνες, το χώμα να μην σηκώσω, οπότε στην αρχή της χρονιάς γίνεται μια δουλειά για το να δω που βρίσκομαι, που βρίσκονται οι υπόλοιποι κάπως έτσι, αλλά ναι υπάρχουν τα καρφιά μπορεί να πάει να πάρει ένα καρφί να κάνει μια δουλειά.

Χρήστος: στον εξωτερικό χώρο, όπου υπάρχει ο κήπος, εκεί φυτεύετε με τα λαχανικά την άνοιξη ή το χειμώνα, μπαίνουν σε τέτοιες δραστηριότητες τα παιδιά;

Αλέξης: ναι, υπάρχει ο μπαχτσές όπου υπάρχουν κανάλι με μαρούλια, κάναμε μια μεταφύτευση μιας δάφνης από έξω, γίνονται τέτοια πράγματα. Τώρα θα ξεκινήσουμε να βάζουμε πιο πολλά που είναι και η εποχή.

Αλέξης: ο εσωτερικός χώρος, είναι μια μονοκατοικία διώροφη, εμείς είμαστε στο κάτω όροφο, στο ισόγειο όπου έχει ένα μεγάλο σαλόνι και μια κουζίνα. Στην κουζίνα έχουν κατέβει αρκετά οι πάγκοι στο ύψος των παιδιών όπου όταν μπαίνουν, περνούν από την κουζίνα, υπάρχει ένα χώρος για να αφήσουν τα μπουτάκια, να αλλάξουν να βάλουν τις παντόφλες τους να αφήσουν τα μπουφάν, τις τσάντες, στον πάγκο τα τάπερ τους με τα φαγητά, τα φρούτα κλπ. Και μέσα ο χώρος του σαλονιού (ας πούμε τάξη) είναι και αυτός διαμορφωμένος σε γωνιές. Εκεί πέρα όταν έρθεις από κοντά ίσως δεις πιο ξεκάθαρα το Μοντεσοριανό υλικό, τρόπο και φιλοσοφία στησίματος. Και υπάρχουν και κάποιες ραφιέρες, όπου θα έχουνε δραστηριότητες είτε της καθημερινής ζωής, είτε δραστηριότητες που έχουν να κάνουν με γλώσσα, με μαθηματικά, με εικαστικά, με πολιτισμό, με γεωγραφία τα οποία είναι και αυτά, προσπαθούμε ο χώρος να είναι τακτοποιημένος, να είναι προσεγμένος, να τραβάει το ενδιαφέρον αλλά να μην είναι φλύαρος και μπουκωμένος με πάρα πολλά υλικά. Τον οποίο χώρο κάθε φορά ανάλογα με το που βρίσκεται η ομάδα μπορούμε να αφαιρέσουμε κάποιες δραστηριότητες, να προσθέσουμε κάποια άλλη, έχει αυτή τη δυναμική. Και πάλι υπάρχει ένας χώρος πιο μεγάλος που μπαίνει ένα χαλί και μπορούμε να κάνουμε έναν κύκλο για διάβασμα, για μουσική, για κάτι πιο ομαδικό. Και ένα μεγάλο στρογγυλό τραπέζι που τρώμε είτε πρωινό είτε μεσημεριανό αλλά και πάλι μπορούν να γίνουν κι ατομικές δραστηριότητες ή ομαδικές. Και μια τουαλέτα που είναι στο ύψος και στα μέτρα των παιδιών, που και πάλι υπάρχει μια διαδικασία, θα πάω να αφήσω το μπουφάν μου έξω, θα κάτσω, να κάνω, μετά να τραβήξω καζανάκι, να πλύνω χέρια, να σκουπίσω, πάλι έτσι μια συγκεκριμένη σειρά.

Χρήστος: ο πάνω χώρος, είναι προσβάσιμος από τον κάτω όροφο;

Σίλια: αυτό που περιγράφει ο Αλέξης τώρα είναι το σχολείο φέτος. Οπότε κάθε χρόνο, είναι κάτι διαφορετικό, ανάλογα με την παρατήρηση που έχουμε κάνει τα προηγούμενα χρόνια υπάρχουν κάποιες αλλαγές. Φέτος στον πάνω χώρο βρίσκεται ένα δωμάτιο που είναι η παιδική βιβλιοθήκη. Υπάρχουν βιβλία και στον κάτω χώρο, αλλά όταν θέλουμε να ερευνήσουμε κάτι συγκεκριμένο, μπορούμε να ανέβουμε με μια ομάδα πάνω για να ερευνήσουμε που θα

βρούμε αυτές τις πληροφορίες που θέλουμε στα βιβλία. Και υπάρχει ακόμα ένας χώρος ο οποίος θα τον χρησιμοποιήσουμε σε περίπτωση που ήμασταν μέσα για πολύ καιρό και θέλουμε να κάνουμε κάτι πιο κινητικό. Φέτος δεν χρειάστηκε καθόλου αυτό γιατί ήμασταν μόνο δυο βδομάδες μέσα.

Χρήστος: πόσα παιδιά είναι αυτή τη στιγμή στο σχολείο και τι ηλικίες;

Μαρία: τώρα είμαστε μια ομάδα με 16 παιδιά όπου το πιο μικρό παιδί, είναι δύο ετών και το πιο μεγάλο τεσεράμιση. Σήμερα που μιλάμε. Οπότε έχουμε αυτή την ομάδα των 16 παιδιών, όπου...τώρα επειδή το επιτρέπει και ο καιρός βρισκόμαστε στον έξω χώρο, οπότε μπαίνουμε μέσα μόνο για χρήση της κουζίνας ή χρήση της τουαλέτας ή αν χρειαζόμαστε κάτι, κάποια συγκεκριμένα εργαλεία ή ότι χρειαζόμαστε από ένα δωμάτιο το οποίο είναι εργαστήριο, που έχουμε αποθηκευμένα εκεί πέρα όλα μας τα εργαλεία που μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε, που έχουμε τέλος πάντων ως «αποθήκη», αλλά δεν τα χρησιμοποιούμε καθημερινά.

Μέρος τρίτο: μια μέρα στο Μικρό Δέντρο (περιγραφή καθημερινότητας)

Μαρία: και ουσιαστικά ξεκινάει η μέρα με τα παιδιά να έρχονται στον αγρό που υπάρχει ένας διαμορφωμένος διάδρομος όπου ακολουθούν μια κοινή διαδικασία την οποία θα ακολουθούσαν κι αν έμπαιναν στον εσωτερικό χώρο, η οποία είναι, να κρεμάσουν το μπουφάν τους, να τακτοποιήσουν την τσάντα τους, όπου αφαιρούν το προσωπικό τους παγούρι και τάπερ, τοποθετούν το φρούτο ή το λαχανικό που έχουν φέρει για εκείνη την ημέρα, στο συλλογικό καλάθι. Το οποίο κάποια στιγμή μέσα στην ημέρα, θα πάρει κάποια άλλη μορφή. Και εκεί πέρα ξεκινά η ημέρα ουσιαστικά του Μικρού Δέντρου, με τα παιδιά να έρχονται όχι όλα μαζί κάποια συγκεκριμένη ώρα, δηλαδή είναι ένα διάστημα από τις 08:00 μέχρι τις 09:00 το οποίο έρχονται τα παιδιά, και κάπου γύρω στις 09:30 χτυπάει ένα κουδουνάκι, με πρωτοβουλία συνήθως των παιδιών, όπου μαζευόμαστε στον χώρο που περιέγραψε ο Αλέξης, της συνέλευσης και ξεκινάμε την συνέλευση με τα παιδιά, η οποία μπορεί να έχει ένα θέμα το οποίο μπορεί να έχει ανοίξει μια προηγούμενη μέρα, κάποιο ενδιαφέρον που απασχολεί τα παιδιά και τι εξερευνούμε εκείνη την εβδομάδα ή εκείνη την περίοδο, μπορεί να έχουμε πολλά νέα από πράγματα τα οποία έχουν συμβεί εκτός του σχολείου, αλλά επειδή μπορεί να είναι κοινά, έχουν όλα τα παιδιά την ανάγκη να το μοιραστούν, π.χ. μπορεί να έχουμε τώρα τα καρναβάλια, το τι ντύθηκε το καθένα στο σπίτι του ή σε κάποιον χώρο που πήγε. Σε αυτή την διαδικασία κρατούνται πρακτικά, είτε από εμάς τους ενήλικες είτε από τα παιδιά ή εμείς κάνουμε κάποιες ηχογραφήσεις της διαδικασίας. Στη συνέχεια γίνονται προτάσεις, για το τι θέλει να ασχοληθεί το κάθε παιδί, εκείνη την ημέρα που έχει βρεθεί στο σχολείο.

Χρήστος: ουσιαστικά δημιουργείται το πρόγραμμα της ημέρας, μέσα από την πρώτη συνέλευση της ημέρας, σωστά;

Μαρία: ακριβώς.

Χρήστος: εσείς είσαστε τέσσερις συνοδοί για τα 16 αυτά παιδιά;

Μαρία: η παιδαγωγική ομάδα αποτελείται από 5 άτομα και στο σχολείο βρίσκονται 3 άτομα καθημερινά.

Χρήστος: στην συνέλευση των παιδιών παίρνεται και εσείς μέρος;

Μαρία: συμμετέχουμε ισότιμα. Υπάρχει ένας ρόλος που λέγεται του «συντονιστή», τώρα που η ομάδα έχει προχωρήσει, αυτόν τον ρόλο τον παίζουν και τα ίδια τα παιδιά και υπάρχει ένα εργαλείο το «τοτέμ», όπου όποιος το έχει στα χέρια του, ουσιαστικά μπορεί να εκφράσει στους υπόλοιπους αυτό που θέλει. Οπότε ο συντονιστής παραδίδει το τοτέμ είτε θυμίζει τα νέα της συνέλευσης, φέρνει στο τραπέζι κάποια αντικείμενα που μπορεί να σχετίζονται με αυτό που συζητάμε είτε είναι μια φωτογραφία, ένα βιβλίο, ... Οτιδήποτε.

Χρήστος: οπότε είστε μέρος του κύκλου της συνέλευσης, δεν είστε όρθιοι και παρατηρητές από έξω;

Μαρία: είμαστε ακριβώς ισότιμες φωνές μέσα σε αυτόν τον κύκλο, δεν θα πιάσω εγώ παραπάνω χρόνο από ένα παιδί για να πω εγώ κάτι πολύ συγκεκριμένο ή κάτι που εγώ έχω πολύ στο νου μου.

Χρήστος: τα παιδιά είναι από 2-41/2. Αυτά αυτοεξυπηρετούνται στην τουαλέτα, υπάρχει κάποια ρήτρα από εσάς ότι το παιδί αν δεν μπορεί να αυτοεξυπηρετηθεί, δεν γίνεται δεκτό στο σχολείο;

Μαρία: όχι, δεν είναι κριτήριο το αν ένα παιδί μπορεί να αυτοεξυπηρετηθεί. Είναι κάτι το οποίο είναι μέρος του έργου αυτού του οποίου κάνουμε είτε αυτό λέγεται θέλω να πάω στην τουαλέτα είτε λέγεται θέλω να υλοποιήσω την ιδέα που έχω φέρει σήμερα στη συνέλευση και θέλω να το κάνω πράξη είτε πεινάω και θέλω να κόψω ένα φρούτο.

Χρήστος: ωραία, δηλαδή ξεκινάτε και δημιουργείται το πρόγραμμα μέσω της συνέλευσης και κάθε παιδί λογικά λειτουργεί αυτόνομα, δηλαδή εκφράζει την επιθυμία του και αρχίζει και χωρίζεται η ομάδα;

Μαρία: μπορεί να δημιουργηθούν είτε ομάδες γιατί μπορεί μια πρόταση που φέρνω εγώ να συμφωνεί να συμμετέχει στην ιδέα αυτή που έχω, η Σάσα και ο Αλέξης, ενώ η Σίλια εκείνη την ημέρα μπορεί να επιλέξει να κάνει κάτι πιο ατομικό και να κάνει κάτι μόνη της, δεν είναι κάτι το οποίο, πάνε ουσιαστικά τα παιδιά σε ατομικές δραστηριότητες μόνα τους, σχηματίζονται ομαδικές και παράλληλα μέσα στην ημέρα μπορεί να έχει συμφωνηθεί μια ομαδική δραστηριότητα στη συνέλευση, αλλά κατά την διάρκεια της ημέρας να σχηματιστούν κι άλλες ομαδικές δραστηριότητες, αυτόνομα από τα παιδιά. Δεν σημαίνει ότι επειδή δεν ειπώθηκε στη συνέλευση δεν μπορεί να υλοποιηθεί στη συνέχεια της ημέρας. Οπότε κάπως έτσι ολοκληρώνεται η συνέλευση, και ξεκινάμε να πράττουμε με αυτά που έχουν ακουστεί. Για παράδειγμα αν το ενδιαφέρον εκείνη την ημέρα υπάρχει στις αράχνες, τι είναι η αράχνη, που ζει η αράχνη, τι αράχνες υπάρχουν όλα αυτά, μπορεί είτε να την αναζητήσουμε στον αγρό είτε να φέρουμε υλικό από την βιβλιοθήκη μαζί με τα παιδιά σε ποια βιβλία αναφέρεται και τι πληροφορίες αναφέρονται στην

αράχνη, μπορεί αυτό να πάρει μια συνέχεια σε κινητικά παιχνίδια με θέμα την αράχνη, εικαστική αποτύπωση, κατασκευή αράχνης στο ξυλουργείο, ανάλογα και τα παιδιά πως ενδιαφέρονται και συσχετίζονται με το κάθε θέμα. Οπότε μετά υπάρχει αυτός ο τόπος συνάντησης, ο καθένας και η καθεμία απασχολείται (εμείς ουσιαστικά δεν το λέμε παιχνίδι, το λέμε δουλειά) ξεκινάει τη δουλειά του και την ολοκληρώνει. Και ένας άλλος τόπος συνάντησης είναι το τραπέζι στο οποίο τρώμε στο οποίο μπορεί να μην τρώμε ταυτόχρονα, αλλά κάπως επειδή έχουμε το συλλογικό καλάθι στο οποίο κόβεται πολύ συχνά φρούτο και γίνεται αυτό το μοίρασμα, είναι κι αυτός ένας ωραίος τρόπος που συζητάνε τα παιδιά τα θέματά τους, μοιράζονται, ανακαλύπτουν τα φαγητά, επεξεργάζονται εργαλεία, είναι κι αυτό πολύ όμορφο. Νομίζω πως κάπως έτσι ολοκληρώνεται μια μέρα στο Δέντρο

Σίλια: και μετά μέχρι την αποχώρηση είναι αυτό που περιέγραψε η Μαρία πριν το φαγητό ας πούμε, συμβαίνουν και κάποια άλλα πράγματα.

Χρήστος: έχετε κάποιο συγκεκριμένο ωράριο; Υπάρχει κάποια ελαστικότητα σε αυτό;

Μαρία: δεν υπάρχει ελαστικότητα, είναι συγκεκριμένο. Το σχολείο ανοίγει στις 08:00 και το σχολείο κλείνει στις 15:00, αυτό είναι το μεγάλο πρόγραμμα, αλλά υπάρχει και το πιο μικρό που είναι από τις 08:30 μέχρι τις 14:30

Χρήστος: και είναι Δευτέρα με Παρασκευή;

Μαρία: ναι

Χρήστος: υπάρχουν δραστηριότητες που κάνετε με τους γονείς των παιδιών, εκτός του προγράμματος, δηλαδή μια Κυριακή θα ανοίξει το σχολείο για να έρθουν και οι γονείς των παιδιών;

Μαρία: ναι, θα το απαντήσω αυτό απλά θα κάνω πρώτα μια παρένθεση. Το σχολείο είναι , ακριβώς επειδή είναι ανοιχτό προς τους γονείς, τι σημαίνει αυτό, ότι όταν μιλάμε για την ώρα της παράδοσης, ας ξεχάσουμε αυτό το πράγμα που ξαφνικά ένα παιδί βρίσκεται έτοιμο με ένα μπουφάν και μια τσάντα και το παραδίδουμε στον γονέα, μπορεί να έρθει ο γονέας στο σχολείο και το παιδί να του πει έλα να σου δείξω τι έκανα σήμερα και να τον πάρει και τον πάει στον χώρο που έχει ασχοληθεί και την δουλειά που έχει κάνει και επί τόπου την ίδια μέρα ο γονιός να δει, να του αφηγηθεί το παιδί την ημέρα του, το τι έκανε, την δουλειά του, την έρευνα, όλα, οπότε κάθε μέρα το σχολείο μπορεί να είναι προσβάσιμο προς τους γονείς, δεν είναι ότι είναι απρόσωπο, ότι υπάρχει μια πόρτα που ανοίγει και κλείνει. Υπάρχουνε μηνιαίες συναντήσεις με τους γονείς που κάνουμε και τους ενημερώνουμε για τον μήνα, πως κύλησε παιδαγωγικά, κάνουμε και κάποιες αυτομορφώσεις μαζί με τους γονείς και υπάρχουν και εκδρομές οι οποίες είναι προγραμματισμένες που είτε τις έχουμε καθορίσει θεματικά εμείς από την αρχή της χρονιάς είτε προκύπτουν από θέματα τα οποία επεξεργαζόμαστε με τα παιδιά την κάθε περίοδο.

Χρήστος: η ενημέρωση των γονέων γίνεται σε ατομικό επίπεδο ή κάνετε συνέλευση με τους γονείς;

Μαρία: υπάρχουν οι μηνιαίες που είναι ομαδικές, μαζευόμαστε όλη η κοινότητα, και υπάρχουν και ατομικές που γίνονται δύο φορές, τρεις τον χρόνο.

Χρήστος: στην πρωινή συνέλευση, ειδικά όταν ξεκινάει το σχολικό έτος, πόσο παρεμβατικοί μπορεί να γίνεται, δηλαδή καταλαβαίνω ότι όταν ένα παιδί, έχει ένα χρόνο, καταλαβαίνει τι μπορεί να κάνει μέσα στον χώρο του, όταν ένα παιδί όμως μπαίνει σε έναν χώρο τον οποίο δεν τον έχει ανακαλύψει και προφανώς δεν ξέρει και τι πάει να πει συνέλευση, σε αυτό το κομμάτι είστε λίγο πιο κατευθυντικοί ή αν δείτε ότι υπάρχει στέρηση από ιδέες για το τι πρόγραμμα θα ακολουθήσουμε, παροτρύνεται τα παιδιά να κάνουν κάτι το οποίο δεν έχουν σκεφτεί ή να πείτε δυο τρεις ιδέες;

Μαρία: ουσιαστικά αυτό που γίνεται σε μια τέτοια συνθήκη, είναι ότι κάπως αναστοχαζόμαστε στο τι υπήρχε σαν ενδιαφέρον, είτε ομαδικά είτε ατομικά για το κάθε παιδί, δηλαδή εγώ μπορώ να παροτρύνω ένα συγκεκριμένο παιδί προς μια δραστηριότητα, μια δουλειά βάση του τι έχω δει ότι κάνει τις υπόλοιπες μέρες στο σχολείο, τι είναι αυτό που το κινητοποιεί, τι είναι αυτό το οποίο έχει ανάγκη να επικοινωνήσει, δεν είναι ότι...ή αυτό να σημαίνει πως το έχω σκεφτεί την προηγούμενη μέρα και την επόμενη μέρα πάω με αυτή την ιδέα, αποφασίζεται όμως ότι σε αυτό που μου έχει φέρει το παιδί, είτε επί τόπου βλέπω ότι δεν...γιατί εκεί κάπως μάλλον έρχεται ένα δικό μας πρόβλημα συν ότι αν ο χώρος για αυτά που έχουμε εμείς στήσει, αυτά που έχουμε φανταστεί δεν κινητοποιούν τα παιδιά, αλλά πρέπει λίγο να αλλάξουνε όλα αυτά και να δούμε ξανά από την αρχή τι τους ενδιαφέρει. Όταν εγώ έχοντας δει ότι δεν τους ενδιαφέρει ο πηλός και δεν τους κινητοποιεί καθόλου, μάλλον κάπου εγώ έχω διαβάσει το ενδιαφέρον τους λάθος και απευθείας το ανασχηματίζω.

Χρήστος: και υπάρχει και συνέλευση συνοδών, δική σας που κάνετε;

Μαρία: ναι, είναι εβδομαδιαία η συνέλευση όπου συζητάμε και για το...αρχικά ημερήσια καταγραφή, τι συνέβει στη μέρα, το κάθε παιδί με τι ασχολήθηκε, ποιο είναι το ενδιαφέρον του, οπότε εβδομαδιαίο όταν έχουμε μια τέτοια συνέλευση, όλα αυτά συζητιούνται για να δούμε πως θα προχωρήσουμε την επόμενη βδομάδα.

Χρήστος: οπότε συζητείται και το λειτουργικό κομμάτι και το κάθε παιδί ξεχωριστά, σωστά κατάλαβα;

Σάσα: ναι

Σίλια: να απαντήσουμε λίγο αυτό που ρώτησες για την παιδική συνέλευση στην αρχή της χρονιάς, όταν υπάρχει καινούργια ομάδα που δεν είναι τα παιδιά εξοικειωμένα με αυτή την διαδικασία. Εκεί σίγουρα είμαστε αρκετά παρεμβατικές γιατί σκέψου η πρώτη συνέλευση να κρατήσει ένα λεπτό, να μπορέσουμε να κάσουμε σε μια συγκεκριμένη θέση για παράδειγμα, να

κοιταχτούμε. Και αυτή είναι μια διαδικασία η οποία παίρνει μήνες και σιγά σιγά εκπαιδευόμαστε στο μπορούμε να καθίσουμε σε ένα κύκλο, μετά υπάρχουν πολλά περισσότερα και κινητικά παιχνίδια και παιχνίδια συγκέντρωσης και μοιράζουμε εργαλεία, ώστε να μπορέσει σιγά σιγά μετά κάθε παιδί με τον χρόνο του να εκφραστεί, κάποιο να μπορέσει να ακούσει τον διπλανό ή την διπλανή του, μετά να βάλουμε κάποιους όρους στη συνέλευση για να μπορούμε να συνεννοούμαστε, (συμφωνώ/διαφωνώ τι κάνω όταν συμφωνώ, τι πρέπει να κάνω όταν διαφωνώ, πως παίρνονται οι αποφάσεις κάποιοι πολλοί ή πολλές θέλουν να γίνει αυτό, κάποιοι λίγοι θέλουν να γίνει αυτό, πως το βρίσκουμε, περισσότερα συναινετικά) και σε βάθος χρόνου, συμβαίνει και αυτό που περιέγραψε η Μαρία, να μπορούνε πλέον τα παιδιά να έχουν αυτό το ρόλο, αντί για μας.

Χρήστος: παιδιά που είναι από την προηγούμενη χρονιά στο Μικρό Δέντρο, βοηθούν τα νέα παιδιά, είναι παρεμβατικά, προσπαθούν να τους πουν αυτό είναι σωστό ή αυτό είναι λάθος, παίρνουν ένα βοηθητικό ρόλο σε όλο αυτό;

Μαρία: ναι, σίγουρα γιατί κάπως τα παιδιά που ήδη έχουν περάσει χρόνο στο Μικρό Δέντρο, είναι ένας τύπος που γνωρίζουν πολύ καλά, οπότε είναι κάπως με τον ρόλο του ξεναγού, όχι τόσο τον βοηθητικό. Ξεναγούνε, αυτές τις διαδικασίες που περιέγραψε η Σίλια, τις αφηγούνται, τις εξηγούν στα νέα μέλη της ομάδας. Σίγουρα έχουν κι αυτοί πολύ ανεκτικό ρόλο στο κομμάτι αυτό. Και αυτό που ήθελα να προσθέσω πριν, αυτό που έλεγε η Σίλια για τις συνελεύσεις, την διαδικασία δηλαδή που περιέγραψε για το πως γίνεται, είναι ότι αυτή η διαδικασία είναι κοινή με τα εργαλεία π.χ. που ανέφερε πριν ο Αλέξης στον αγρό για την αρχή της χρονιάς, ότι είναι μια διαδικασία η οποία ξεκινάει από ένα σημείο, παρουσιάζουμε εμείς πως γίνεται και στη συνέχεια αυτό μέρα με την μέρα περνάει στα χέρια των παιδιών.

Χρήστος: στο θέμα των διδάκτρων, υπάρχει κάποιο συγκεκριμένο ποσό που ζητάτε γιατί σε παλιότερες παρουσιάσεις που είχα δει του Μικρού Δέντρου, αν θυμάμαι καλά λέγανε πως κάποιοι γονείς είχαν αναλάβει το φαγητό και φέρνανε το φαγητό στο σχολείο, δεν ξέρω αν έχει αλλάξει κάτι έχουν περάσει χρόνια από την τελευταία φορά που είδα παρουσίασή σας

Σίλια: η συμμετοχή των γονιών είναι κάτι το οποίο έχει περάσει από διάφορες εκφάνσεις, ας πούμε, οπότε θέλεις να μιλήσουμε για το τι συνέβαινε πριν; Τι συμβαίνει τώρα;

Χρήστος: θεωρώ πως και το εξελικτικό κομμάτι από που έχει ξεκινήσει και που έχει φτάσει, θα είχε ενδιαφέρον.

Σίλια: τα πρώτα χρόνια υπήρχε μια γενική συνέλευση στην οποία συμμετείχαν και η παιδαγωγική ομάδα και οι γονείς και είχε αποφασιστικό χαρακτήρα για όλα τα ζητήματα πέραν του παιδαγωγικού (το παιδαγωγικό ήταν πάντα ζήτημα της παιδαγωγικής ομάδας) και στην πορεία δημιουργήθηκαν κάποιες υποσυνελεύσεις με σκοπό να αρχίζουν να διαχωρίζονται λίγο αυτά τα θέματα που χρειάζονταν (λειτουργικά, παιδαγωγικά, οικονομικά) οπότε όταν συνέβαινε αυτό οι γονείς είχαν κι έναν άλλο ρόλο ως προς την καθημερινότητα

του σχολείου γιατί είχαν, αναλάμβαναν την καθαριότητα του χώρου και το φαγητό και την δημιουργία κάποιων εκδηλώσεων, διάφορα πράγματα. Με τα χρόνια αυτό λιγόστεψε και πλέον δεν γίνονται κοινές συνελεύσεις με τους γονείς. Τα λειτουργικά, οργανωτικά και παιδαγωγικά ζητήματα (ουσιαστικά όλη τη λειτουργία του σχολείου) τα έχει αναλάβει η παιδαγωγική ομάδα. Οι γονείς συμμετέχουν με τον τρόπο τους που είπαμε πριν με τις συναντήσεις που κάνουμε και τις εκδρομές και τα διδάκτρα, είναι πάλι κάτι το οποίο με τα χρόνια έχει αλλάξει και διαμορφωθεί αναλόγως. Πλέον είναι συγκεκριμένο το ποσό το οποίο ζητάμε από τους γονείς των παιδιών, φυσικά με την γνωστοποίηση ότι αν υπάρχει οικονομικό πρόβλημα είτε εξαρχής είτε στην πορεία της χρονιάς, είναι κάτι που το συζητάμε και το βρίσκουμε απευθείας.

Χρήστος: είπαμε πριν ότι σε περίπτωση που μέσα από την συνέλευση δημιουργηθούν απορίες, μπορείτε να πάτε στην βιβλιοθήκη που είναι στον πάνω όροφο να ανατρέξουμε σε αναζήτηση πληροφοριών, υπάρχει κάποιος υπολογιστής ως μηχανήμα αναζήτησης στον χώρο ή δεν φέρνεται καθόλου τα παιδιά σε επαφή με τους υπολογιστές ή κάποιο τάμπλετ;

Μαρία: ας πούμε ότι τα κινητά μας είναι κατά κύριο λόγο η οθόνη στην οποία θα κάνουμε κάποια αναζήτηση.

Σάσα: θα πω ένα παράδειγμα που έγινε χτες. Θέλαμε να μεταμφιεστούμε σε ζώα για ένα πάρτι γενεθλίων και δημιουργήθηκε θέμα με τις ουρές, οπότε κάναμε την έρευνα στο κινητό μου 'ουρά γουρουνιού' ψάχναμε εικόνα, μετά ζουμάραμε, βλέπαμε και μετά φτιάχναμε την ουρά του γουρουνιού. Οπότε αυτή είναι η σχέση που έχουμε με το κινητό. Οπότε δεν είναι ότι θα βγάλουμε εμείς το κινητό και θα γίνει «τι έγινε τώρα;» , αλλά ούτε είναι κάτι που θα το έχουμε προσβάσιμο σε αυτή την ηλικία για να το ψάξουν από μόνοι τους. Αλλά μαζί ερευνούμε και λέμε ποια εικόνα θέλουμε να δούμε ή ποια ιστορία να διαβάσουμε από τις πληροφορίες που θα μάθουμε από το ίντερνετ για το γουρούνι και την ουρά του.

Χρήστος: άλλη μια απορία που έχω είναι για τους όρους που χρησιμοποιείται. Αναφέρατε πριν πως το παιχνίδι το αναφέρετε ως «δουλειά». Είναι κάποιιο άλλοι όροι που χρησιμοποιείται στο Μικρό Δέντρο, που έχουν άλλη ερμηνεία στην καθημερινότητα; Ξέρω πως δεν σας αποκαλούν «κύριε ή κυρία» σας αποκαλούν με το μικρό σας όνομα και αυτοπροσδιορίζεστε ως συνοδοί. Υπάρχουν κάποιιοι άλλοι όροι κι αν γνωρίζετε αν ένα παιδί αντιμετωπίζει πρόβλημα εκτός του Μικρού Δέντρου, δίνοντας μια άλλη ερμηνεία στους όρους.

Μαρία: γενικότερα αυτό που προσπαθούμε είναι να ονοματίζουμε τα πράγματα όπως είναι η πραγματική τους ονομασία, δηλαδή δεν θα πούμε το πιατάκι, το γαντάκι, δηλαδή αν είναι ένα πιάτο, είναι ένα πιάτο, αν είναι ο βιδολόγος είναι ο βιδολόγος και δεν είναι κάτι υποκοριστικό ή αφηρημένο. Προσπαθούμε στον λόγο μας να λέμε τα πράγματα με την κανονική τους ονομασία όχι γιατί αναφερόμαστε σε ένα ανήλικο άτομο θα πρέπει το λεξιλόγιο να προσαρμόζεται και να αλλάζει με αυτό τον τρόπο. Άλλοι όροι που

χρησιμοποιούνται διαφορετικά, πέραν από της «δουλειάς» και της «συνοδείας», όχι.

Σάσα: απλά χρησιμοποιούμε πολλές λέξεις που δεν χρησιμοποιούν τα άλλα σχολεία, όπως συνέλευση, διαμεσολαβήτρια, δευτερολογία... μάλιστα τα παιδιά έχουν φτιάξει και δική τους λέξη την «πρωτολογία», λέγοντας για παράδειγμα έχοντας ακούσει την λέξη δευτερολογία, «γιατί η Άρτεμις να δευτερολογήσει, αφού εγώ δεν πρωτολόγησα».

Μαρία: το ενδιαφέρον σε αυτή την διαδικασία ως ενήλικας είναι το να συνειδητοποιήσεις για πόσα πράγματα δεν γνωρίζεις εσύ την πραγματική τους ονομασία, δηλαδή εάν εγώ δω κάτι σε ένα βιβλίο και δεν γνωρίζω το πραγματικό όνομα για ένα ζώο, δεν μπορώ να το ονοματίσω σκουλήκι, έτσι αφηρημένα. Και ξαφνικά να είναι μια γενικότητα τα ζώα τα οποία έχουν αυτή τη μορφή, σκουλήκια. Πρέπει να κάνω μια παύση να βρω την ονομασία είτε μόνη μου είτε μαζί με τα παιδιά και να ονομαστεί έτσι όπως είναι, με το όνομά του.

Σίλια: πάντως αυτοί οι όροι που είπες ότι χρησιμοποιούμε η δουλειά ή η συνοδεία, δεν είναι ότι τους δίνουμε κάποιο άλλο νόημα από αυτό που έχουν στην πραγματικότητα, τους δίνουμε ακριβώς το νόημα... εντάξει, συνοδοί οκ δεν χρησιμοποιείται, αλλά η δουλειά ακριβώς αυτό το νόημα θέλουμε να δώσουμε, ότι είναι εξίσου σημαντική με την δουλειά που κάνει ένας ενήλικας.

Χρήστος: το καταλαβαίνω αυτό, απλά δεν ξέρω κατά πόσο ένα παιδί που έρχεται στο Μικρό Δέντρο πηγαίνοντας στην γειτονιά του μετά και πάει να παίξει με ένα άλλο και του λέει θες να πάμε να κάνουμε μια δουλειά και το άλλο να μην καταλαβαίνει, αν και τα παιδιά επικοινωνούν πολύ εύκολα.

Σάσα: τα παιδιά αντιλαμβάνονται πως μιλάνε και πως κινούνται σε κάθε διαφορετικό πλαίσιο και κατανοούν τους κανόνες. Ένα παιδί δεν πρόκειται να πει στον παππού του 'πάμε να κάνουμε μια δουλειά'.

Αλέξης: προσπαθούμε όπως μιλάμε με τα παιδιά, να μιλάμε και μεταξύ μας, δηλαδή δίνουμε λεκτικά εργαλεία (ας το πούμε έτσι). Για παράδειγμα ένα παιδί έχει ένα παιχνίδι και ένα άλλο παιδί πάει να του το αρπάξει γιατί το θέλει, οπότε θα παρέμβω και θα πω: Χρήστο σε πόση ώρα θα τελειώσεις για να το πάρω; Ή θα το διατυπώσω πιο ευγενικά, με αυτόν τον τρόπο θα μιλήσω και την Σάσα, αν θέλω να μου δώσει οτιδήποτε κρατάει εκείνη την στιγμή ή όταν μου προσφέρει κάτι, θα πω ευχαριστώ, οπότε κάπως όπως μιλάμε μεταξύ μας, μιλάμε και με τα παιδιά για να ενισχύετε και αυτή η ισότητα και πως θέλουμε να φέρονται μεταξύ τους, να φέρονται σε εμάς, να φέρονται παντού.

Χρήστος: σε περίπτωση διαμάχης των παιδιών είστε παρεμβατικοί ή παρατηρητικοί;

Αλέξης: ανάλογα την διαμάχη πάντα. Δηλαδή υπάρχουν φορές που το έχουμε αφήσει και έχει εξελιχθεί μόνο του και έχει λυθεί από άλλο παιδί που έδωσε κάποιο εργαλείο. Για παράδειγμα παίζει αρκετά το ότι όταν κάποιο παιδί κλαίει, πλέον πολλά παιδιά θα πάνε να φέρουν το παγούρι του να πειε λίγο

νερό να ηρεμήσει ή μπορεί να θέλει μια αγκαλιά, να θέλει κάτι...κάπως αυτό έχει βγει. Άλλες φορές θα παρέμβουμε δίνοντας συνήθως κάποια εργαλεία. Σε πόση ώρα θα τελειώσεις; Ή πες το με την φωνή της καρδιάς, δηλαδή μια ήρεμη φωνή, αλλά είναι πάντα ανάλογα με την διαμάχη.

Σάσα: επίσης ένα σημαντικό σημείο, που υπάρχει μια σύγχυση λίγο, οπότε κολλάει με την προηγούμενη ερώτηση λίγο με τις ορολογίες. Εμείς έχουμε ένα μεγάλο δίπολο (την παρέμβαση και την κατεύθυνση). Που είναι όλα εμπνευσμένα από την παρεμβαίνουσα μη κατευθυντικότητα, δηλαδή κάπως δεν θέλουμε, δεν επιθυμούμε, προσπαθούμε, εκπαιδεύομαστε να μην κατευθύνουμε τα παιδιά, γιατί για μας η κατεύθυνση είναι επιβολή, ενώ επιθυμούμε να παρέμβουμε, επιθυμούμε να επηρεάσουμε, γιατί η επιρροή....και ακριβώς επειδή είμαστε και μεγάλη παιδαγωγική ομάδα, δείχνεις ακριβώς αυτή την πολλαπλότητα, μια αίσθηση πολλαπλότητας ταυτοτήτων, αφετηριών, πεποιθήσεων, απόψεων τι μου αρέσει να κάνω τι δεν μου αρέσει προσωπικών ορίων, συλλογικών ορίων, δηλαδή με την παρέμβαση εμείς είμαστε πολύ θετικές θεωρούμε ότι ζούμε σε έναν κόσμο που είναι φουλ κατευθυντικός, είτε από τις κοινωνικές επιταγές και τα κανονιστικά στερεότυπα είτε από προφανώς από την έννοια του πρέπει να προοδεύσω εν πάση περιπτώσει, όταν μιλάμε για σχολείο και ακριβώς για εμάς η παρέμβαση και να επιρρεάσουμε τα παιδιά, ώστε να φτιάξουμε ένα συλλογικό πολιτισμό, είναι κάτι το οποίο το επιθυμούμε, οπότε η παρέμβαση για εμάς έχει θετικό πρόσημο. Μια διαφορά, ενώ το συζητάμε σε δημόσιες εκδηλώσεις σε σχέση με την ελευθεριακή εκπαίδευση, ο κόσμος μιλάει συνήθως αρνητικά για την παρέμβαση, παρόλα αυτά για μας η παρέμβαση είναι ένας θετικός όρος. Το κατανοούμε γιατί έχει αρνητική σημασία στην δική μας μεριά του κόσμου, γιατί είναι αρνητικό να παρεμβαίνεις, αλλά κάπως πρέπει να διευκρινίζουμε παρέμβαση, κατεύθυνση είναι δυο διαφορετικά πράγματα, είναι σαν να μιλάμε για την επιρροή και την επιβολή και να την εξισώνουμε. Όχι, είναι σημαντικό να επιρρεάσουμε, αλλά όχι να επιβάλουμε.

Χρήστος: η ένταξη των παιδιών στην αρχή είναι εύκολη; Τώρα έχουνε περάσει και τα χρόνια και θα υπάρχει μια ομάδα παιδιών η οποία προϋπήρχε, οπότε θεωρώ πως αυτό θα έχει κάνει λίγο πιο εύκολο το έργο σας από ότι θα ήταν να παραλάβω έξι παιδιά καινούργια και δεν ξέρουν τι είναι όλο αυτό και να προσπαθήσω να βγάλω κάτι από όλο αυτό, σε σχέση με το να έχω έξι μικρούς βοηθούς.

Μαρία: αυτό που συμβαίνει στο Μικρό Δέντρο και είναι πολύ διαφορετικό στο πως θα ξεκινήσει η χρονιά, είναι το πόσος χρόνος δίνεται σε ένα παιδί να προσαρμοστεί στο σχολείο που έρχεται, δηλαδή συνήθως η κλασική προσαρμογή είναι ότι έρχεται μια φορά, βλέπει τον χώρο, γίνεται η εγγραφή την επόμενη εβδομάδα έρχεται ένα σχολικό το πάει ο γονιός στην πόρτα, δεν κλαίει και να ωρύεται ότι και να συμβαίνει στο παιδί εκείνη την στιγμή, συμβαίνει αυτό ανεξάρτητα με το πως νιώθει και ποια είναι η ανάγκη του. Ενώ στο Μικρό Δέντρο γίνονται μικρές επισκέψεις ουσιαστικά στο σχολείο, όπου μπορεί να είναι μιας ώρας ή μισής ώρας και βρίσκεται ο γονέας στο χώρο του σχολείου σε ένα συγκεκριμένο σημείο, και αυτό μπορεί να κρατήσει την πρώτη

μέρα μια ώρα, το παιδί παίζει, την επόμενη μέρα, την τρίτη, μπορεί να καθίσει δυο ώρες. Αυτό πάει ανάλογα με τις ανάγκες του παιδιού, μπορεί να γίνει ένας μικρός αποχωρισμός από τον γονέα μέχρι περίπου δέκα λεπτών. Και την επόμενη μέρα αυτό να γίνει μισή ώρα κι έτσι...Ανάλογα δεν είναι κάποιο πρόγραμμα, αυτό προσαρμόζεται με το πως είναι το κάθε παιδί στο χώρο και έτσι ουσιαστικά γίνεται πολύ ήπια η προσαρμογή του σε αυτό τον χώρο, δεν πετάγεται, τον ευχαριστιέται και θα τον εξερευνήσει σιγά σιγά, λίγο λίγο χαιρετώντας ουσιαστικά τον γονέα και συνειδητοποιώντας ότι ο γονέας δεν θα είναι πάντα σε αυτό τον χώρο, για δέκα λεπτά, για μισή ώρα, για μια ώρα οπότε είναι πολύ πιο ήπια η αρχή της χρονιάς με έξι παιδιά που δεν γνωρίζω, κάπως γνωρίζουνε σιγά σιγά τον χώρο, δεν τους είναι εντελώς άγνωστος.

Χρήστος: τα παιδιά που ξεκινάνε και έρχονται, αν ένα παιδί έρθει δυο ετών στο Μικρό Δέντρο, συνήθως φτάνουν μέχρι το τέλος ή έρχονται και φεύγουν ή δεν υπάρχει μια σταθερά σε αυτό;

Σάσα: έχουμε δει από όλα. Από οικογένειες πολύ συνειδητές που από την εγκυμοσύνη παρακολουθούσαν τις αυτομορφώσεις, τις εκδηλώσεις, ήταν από κοντά και συμμετείχαν και κάνανε όσο περισσότερα χρόνια μπορούσαν στο Μικρό Δέντρο, από οικογένειες που δεν το ξέρανε ή το ψάχνανε ή δεν το ψάχνανε δεν έχει σημασία, αλλά δεν το ξέρανε, και μπορεί να ήρθαν για θεραπευτικούς λόγους έστω και μια χρονιά στο Μικρό Δέντρο γιατί το παιδί είχε μια τραυματική εμπειρία σε προηγούμενο σχολείο, μέχρι ένα χρόνο γιατί ξέρω εγώ είμαι δάσκαλος και θα φύγω την επόμενη χρονιά σε άλλη πόλη, δηλαδή από όλα, αλλά έτσι σαν δυο σημεία να πούμε από του πολύ δεσμευμένους και συνειδητούς γονείς, μέχρι έγινε κάτι πολύ άσχημο στο προηγούμενο περιβάλλον και θέλω το παιδί να είναι σε ένα πιο safe space να το πούμε έτσι. Μπορείς πούμε να ξαναγαπήσει το παιχνίδι, τη μάθηση, την επαφή με τους ανθρώπους κ.τ.λ.

Χρήστος: ξέχασα να σας ρωτήσω, το πρόγραμμα που ακολουθείτε είναι κοντά στο πρόγραμμα του σχολείου, δηλαδή βλέπω το ωράριο είναι ίδιο και οι διακοπές σας είναι οι ίδιες;

Σίλια: ακολουθούμε το πρόγραμμα ενός δημόσιου νηπιαγωγείου, δηλαδή κλείνουμε 15 Ιουνίου, ξεκινάμε 15 Σεπτέμβρη, Χριστούγεννα, Πάσχα, αργίες....

Χρήστος: ακολουθείται δηλαδή το πρόγραμμα ενός κρατικού σχολείου...

Σάσα: και ακολουθούμε και τις απεργίες.

Χρήστος: σαν δομή, σαν εγχείρημα δεν είστε ενταγμένοι στο υπουργείο Παιδείας

Σάσα: είμαστε σύλλογος για την προώθηση της ελευθεριακής εκπαίδευσης

Χρήστος: α, έχει γίνει έναρξη συλλόγου. Έχει γίνει κάποια προσπάθεια να ενταχθείτε στο υπουργείο ή έχετε μιλήσει με κάποιους που σας πρότειναν να μην κινηθείτε προς τα εκεί;

Σάσα: λοιπόν, όταν συνήθως ξεκινάει μια συνέλευση για την ελευθεριακή εκπαίδευση και θέλει σχολείο ή όχι, αυτομορφωτική, υπάρχουν δυο δρόμοι. Για την ελευθεριακή, την δημοκρατική και την εναλλακτική, οτιδήποτε τέλος πάντων, αλλά θέλεις σχολείο έτσι αυτό είναι το βασικό που διαφέρει. Ή θα φτιάξεις ένα σχολείο που θα έχει την μορφή συλλόγου, οπότε να έχει μια άλφα νομική κάλυψη και ο δεύτερος δρόμος είναι χτίσεις νομικά, νομικά με πολιτικό περιεχόμενο προφανώς, να ακολουθήσεις κάποιους νόμους. Το να ακολουθήσεις το νομικό δρόμο, είναι ένας πολιτικονομικός αγώνας, δηλαδή το να πεις ότι εγώ θέλω το υπουργείο Παιδείας να νομιμοποιήσει τι; Την μεθοδολογία μου; Είναι δυνατόν να νομιμοποιήσουν την φιλοσοφία της ελευθεριακής εκπαίδευσης; Έχει πάρα πολλά αντιφατικά σημεία μέσα, αλλά πες ότι το πας μόνο σε άποψη μεθοδολογίας, γιατί την ελευθεριακή φιλοσοφία σίγουρα δεν θα τη νομιμοποιήσει, ούτε θέλουμε να τη νομιμοποιήσει και θα έχουμε πρόβλημα αν τη νομιμοποιήσει. Πες ότι πας να ζητήσεις να νομιμοποιήσει την μεθοδολογία. Από την στιγμή που θα βγάλεις την φιλοσοφία από την μεθοδολογία σταματάει να είναι ριζοσπαστικοποιημένο αυτό το πράγμα και εργαλειοποιείται ουσιαστικά στα χέρια του κάθε αναλυτικού προγράμματος και του κάθε υπουργείου. Δηλαδή αν αύριο ζητήσουμε τη νομιμοποίηση της συνέλευσης στα νηπιαγωγεία και αυτό γίνει δεκτό, από την στιγμή που δεν θα έχει τα στοιχεία της άμεσης δημοκρατίας και της αυτοδιαχείρισης, για μας είναι μια εργαλειοποίηση. Παρόλα αυτά αυτό που μπορείς να κάνεις είναι να βρεις ένα κτήριο που να πληρεί τις προϋποθέσεις και να πάρεις μια άδεια και να λειτουργείς όπως επιθυμείς.

Χρήστος: οι γονείς που φέρνουνε εκεί τα παιδιά τους ανήκουν σε συγκεκριμένο πολιτικό χώρο; Έρχονται από όλους τους πολιτικούς χώρους; Υπάρχουν δηλαδή γονείς που ανήκουν σε συγκεκριμένο πολιτικό χώρο και ερχόμενοι εκεί σας λένε εγώ το παιδί μου δεν θέλω να το φέρνω πλέον, γιατί περίμενα κάτι άλλο;

Σάσα: κοίταξε. Κι αυτό έχει πάρα πολύ ενδιαφέρον. Σαν φουρνιές γιατί κάπως εμείς λίγο το Μικρό Δέντρο το συζητάμε σαν πρώτη κοινότητα, η οποία μπορεί να ήταν δυο χρόνια, δεύτερη κοινότητα, η οποία να ήταν τρία χρόνια, μετά η τέταρτη κοινότητα, μετά το pause και τώρα είναι το πέμπτο κύμα, η Πέμπτη κοινότητα (πάνω κάτω το λέω). Η κάθε κοινότητα, είχε τελείως διαφορετική σύσταση, θα μπορούσε να υπάρχει κοινότητα η οποία είχε κόσμο που αυτοπροσδιοριζόταν ότι ήταν ενταγμένοι σε ριζοσπαστικά κινήματα, δηλαδή πιο ζυμωμένος με αυτές τις διαδικασίες, υπήρχαν κοινότητες όπου οι γονείς πρώτη φορά συμμετείχαν σε τέτοιες διαδικασίες, το να πάρουν πρωτοβουλία, το να αυτοοργανωθούν, να κάνουν συνελεύσεις, να βάλουνε ζητήματα, να κατεβούνε σε πορεία, δηλαδή όλα αυτά ζυμώθηκαν πρώτη φορά στο Δέντρο και τώρα από πολιτικά, πραγματικά τόσο πολιτικά όσο και ταξικά, είχαμε μια μεγάλη διαστρωμάτωση. Και ταξική, αλλά και πολιτική. Χωρίς να υπάρξει κάτι, δηλαδή χωρίς μια οικογένεια να είναι εχθρική (ας το πω έτσι). Αλλά παρόλα αυτά από άποψη πολιτικής, τάξης και θρησκείας είχαμε έναν πλουραλισμό, το οποίο δημιουργεί και πολύ ενδιαφέρον στο πως δημιουργείται η δυναμική της ομάδας. Αλλά ναι υπήρχαν και οικογένειες που ενώ άρχισαν να έρχονται δεν

ήθελαν πλέον, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι ήταν αντίθετοι πολιτικά, μπορούσαν να είναι και κοντά, σε αυτά τα ζητήματα το νεγκραντέ ήταν μεγάλο.

Χρήστος: δεν υπήρξαν διενέξεις; Απλά αυτό που είδα δεν μου αρέσει και αποχωρώ.

Σάσα: ναι

Χρήστος: οπότε γίνεται ένα τύπου κάλεσμα στην αρχή της χρονιάς με μια ανοιχτή συνέλευση ή έρχονται οι γονείς και σας βρίσκουν ατομικά λέγοντας ότι θέλει να εντάξει το παιδί στο Μικρό Δέντρο και ενημερώνετε ως μονάδα;

Σίλια: παλιότερα κάναμε μια κοινή συνάντηση με όλους τους γονείς, μετά τον κόβιντ κάνουμε ατομικές συναντήσεις. Αλλά θέλουμε να υπάρχει από την καινούργια χρονιά να μπορέσουμε να συμβάλλουμε την παλιά με τη νέα ομάδα, να αρχίσει ο κόσμος να γνωρίζεται δηλαδή που είναι να μπει στο εγχείρημα.

Χρήστος: και στο επίπεδο των παιδιών και στο επίπεδο των γονέων εννοείται τώρα;

Σίλια: και τα δυο. Επειδή είναι πολύπλευρο το εγχείρημα, να είναι σίγουρος ο κόσμος ότι θέλει να ενταχθεί και να ξεκινήσει.

Μαρία: έχει ενδιαφέρον νομίζω, ότι από την στιγμή που το νηπιαγωγείο έγινε υποχρεωτική εκπαίδευση, αυτό πως έχει αλλάξει με τα χρόνια πως ένας γονιός αναζητάει ένα σχολείο για το παιδί του, γιατί εμείς αναφερόμαστε σε ηλικίες που δεν είναι στην υποχρεωτική εκπαίδευση, οπότε πέρα από το αυτό που περιέγραψε η Σάσα, πλέον όταν ένας γονέας σε πολύ μικρότερο χρονικό διάστημα καλείται να στείλει το παιδί του σε ένα σχολείο υποχρεωτικά το διάστημα που υπάρχει πιο πριν, δηλαδή από την γέννησή του μέχρι τα τέσσερα έχει πια πολύ μεγαλώσει στο τι αναζητά να του προσφέρει. Βασικά είναι και λίγο αυτό που είπαμε στην αρχή το τι.....ένα σχολείο, το τι κάνει, το τι ένα σχολείο κάνει εν τέλει, αυτό που είπες στην αρχή για την Μοντεσόρι, αφού κάπως και οι γονείς πια ακόμα και σε αυτές τις ηλικίες έχουν μια άποψη, έχουν μια κριτική, έχουν λόγο τι θέλει να κάνει το παιδί τους σε έναν χώρο που θα βρίσκεται, σε πολύ πιο μικρή ηλικία από ότι ήτανε πριν από εφτά χρόνια, τότε που είχε ξεκινήσει το Μικρό Δέντρο.

Σάσα: τεράστιο ζήτημα. Όχι, είναι πολύ σοβαρό αυτό που λες...αυτό που έχει γίνει είναι η εντατικοποίηση από πάρα πολύ μικρή ηλικία, δηλαδή πρέπει όσο περνάνε τα χρόνια να πηγαίνει από μικρότερη ηλικία στο σχολείο.

Μαρία: αυτό που αντιλαμβάνομαι είναι το ότι γίνεται και μια κριτική στους γονείς αν μέχρι τα τέσσερα το παιδί δεν έχει πάει σε έναν χώρο στον οποίο να μπορεί να αλληλεπιδρά με άλλα παιδιά, ότι κάπως άργησε ο γονέας να ασχοληθεί και να νοιαστεί για την κοινωνικοποίηση του παιδιού του, οπότε κάπως ήδη στα δυο χρόνια υπάρχει αυτή η ανάγκη...υπάρχει δεν υπάρχει...δεν ξέρω.

Σάσα: για μας από την αρχή μέχρι τώρα, για όλες τις παιδαγωγικές ομάδες πάρα πολύ σημαντικό κομμάτι δεν ήταν μόνο το πρωινό, τόσο του σχολείου αλλά για αυτό ακριβώς και η ομάδα έχει αυτό το διπλό και τέλος πάντων θολό με την έννοια, τα όρια παιδαγωγικό πολιτικό χαρακτήρα. Γιατί κάπως θεωρούμε σημαντικό ότι οι άνθρωποι οι οποίοι συνδέονται στην ομάδα να έχουν ακριβώς αυτό το όραμα ότι θέλουν να ανοίξουν αυτό το ζήτημα και να αποκτήσει μια ορατότητα στον ελλαδικό χώρο, το ζήτημα της ελευθεριακής εκπαίδευσης. Οπότε πέραν από το ζήτημά μας ότι θέλουμε όντως να έχουμε μια βιώσιμη οικονομικά, διαδικαστικά, σαν ποιότητα ζωής, καθημερινότητα το πρώι με τα παιδιά στο σχολείο γιατί έχουμε διαβάσει ότι βασικό είναι να το ζούμε μαζί, πέραν του ότι είναι ένας παιδαγωγικός χώρος, για μας είναι και ένας εργασιακός χώρος και θέλουμε να ζούμε με αξιοπρέπεια με αυτό τον τρόπο ζωής της αυτοδιαχείρισης δηλαδή και στο κομμάτι της εργασίας, οπότε όμως είναι και το άλλο το κομμάτι το πως θα ανοίξουμε αυτό το ζήτημα για αυτό προσπαθούμε να κάνουμε δημόσιες εκδηλώσεις, σεμινάρια, αυτομορφώσεις όσα παραπάνω μπορούμε και ανάλογα με την δυναμική της ομάδας κάθε χρονιά. Από εκεί και πέρα όμως αυτή την στιγμή είμαστε και στην ευχάριστη θέση να πούμε ότι έχουμε ξεκινήσει την ελευθεριακή δικτύωση και βιωματική μάθηση και είμαστε σε αυτή την δικτύωση, ένα εγχείρημα από την Αθήνα το Σπορίο, ένα εγχείρημα το οποίο είναι σε ένα χωριό στην περιοχή της Άμφισσας η ομάδα βουνού που ξεκινάει τώρα, ήδη προϋπήρχε στην Αθήνα πέντε χρόνια, απλά τώρα μετασχηματίζεται στο χωριό, ο Μικρός Ντουινιάς που υπήρχε στην Λέσβο και έκλεισε πέρυσι και τώρα προσπαθούμε, έχουμε στήσει αυτή την δικτύωση η οποία πέραν από το ζήτημα της αλληλοβοήθειας που είχαμε τον πρώτο καιρό στο διάστημα του κόβιντ τώρα προσπαθούμε ακριβώς να βγάλουμε ένα ενιαίο παιδαγωγικό πλαίσιο, αλλά και να μοιράσουμε τις εμπειρίες μας δημόσια, πως φτιάχτηκε το κάθε εγχείρημα γιατί είμαστε διαφορετικά εγχειρήματα, απλά έχουμε κοινές αξίες και έχουμε κάνει ήδη μια ανοιχτή πανελλαδική εκδήλωση και ευελπιστούμε ότι κάθε χρονιά θα έχουμε ένα ανοιχτό (ημερίδα, διήμερο, τριήμερο...αναλόγως την δυνατότητα που μπορούμε να έχουμε). Οπότε μπορούμε κάπως να μιλάμε πλέον και για μια δικτύωση της ελευθεριακής εκπαίδευσης και είμαστε πολύ χαρούμενες. Αυτό είναι το οποίο δουλεύουμε ως ζήτημα αυτόν τον καιρό, πως θα επιβιώσουν και τα υπόλοιπα εγχειρήματα ή θα στηρίξουμε τα καινούργια. Χωρίς δικτύωση που πάμε....